

Språk och stil

TIDSKRIFT FÖR
SVENSK SPRÅKFORSKNING

DISTRIBUTION

Swedish Science Press
Uppsala

NY FÖLJD

25 ♦ 2015

Utgiven med stöd av Vetenskapsrådet

Språk och stils redaktion tar hjälp av externa manusgranskare för att avgöra vilka bidrag som ska antas till publicering. Inför bearbetningen av sina manus har också artikelförfattarna fått ta del av referenternas utlåtanden. Redaktionen tackar följande personer för värdefulla referentsatser under arbetet på Språk och stil 25:

Sirkku Aaltonen, Shirin Ahlbäck Öberg, Barbro Allardt-Ljungren, Peter Andersson, Saga Bendegård, Anders Björkqvall, Eric Borgström, Jonas Carlquist, Anna Flyman Mattsson, Henrik Galberg Jacobsen, Hans Petter Helland, Thomas Hestbæk Andersen, Annika Hillbom, Lars Holm, Anne Holmen, David Håkansson, Kerstin Jonasson, Olle Josephson, Regina Jucknies, Torben Juel Jensen, Hans Landqvist, Jannika Lassus, Esa Lehtinen, Maria Lindgren, Ulrika Magnusson, Karin Milles, Bridget Morris, Ulf Norberg, Lieselott Nordman, Lina Nyroos, Grazyna Pietrzak-Porwicz, Lillemor Santesson, Kerstin Thelander, Ingela Tykesson, Åke Viberg, Orla Vigsø, Anna Vogel, Bo-A. Wendt, Jenny Wiksten-Folkeryd, Per-Axel Wiktorsson, Lars Wollin.

De engelska sammanfattningarna har språkgranskats av fil.dr Donald MacQueen.

© Författarna och Språk och stil

ISSN 1101-1165

Textgruppen i Uppsala AB, Uppsala 2015

Innehåll

Per Ledin & David Machin: Universitetet som en multimodal marknadsplats. Designen av en nyliberal managementdiskurs	5
Olof Eriksson: Kontrastiv språkforskning på översättningsanalytisk grund – exemplet presens particip	38
Yvonne Lindqvist: Det skandinaviska översättningsfältet – finns det?	69
Maria Fremer: <i>Men kör såhär, så slipper du göra bort dig</i> . Hur svenskans du- reform återspeglas i reklamfilmer	88
Annika Hillbom: Känsladjektiv i svenskan: kategorier och figurativa använd- ningar	127
Andrej Scheglov: Magnus Erikssons landslag. Handskrifterna i Sankt Petersburg och Moskva	160
<i>Smärre bidrag</i>	
Arne Olofsson: »De statliga vägar med många olyckor» – en ny(gammal) determinativstruktur i svenskan?	181
Olle Josephson: Den svenska språkvårdens centralstyrning	186
Maria Bylin, Lena Lind Palicki & Susanna Karlsson: Bör statlig språkvård vara språkaktivistisk?	190
Daniel Wojahn: Språkaktivism, språkvård och språksyn. Respons till Olle Josephson samt Maria Bylin, Lena Lind Palicki & Susanna Karlsson.	194
<i>Recensioner</i>	
Skrivande i skolan, red. av Maria Lindgren & Gudrun Svensson (2015). Rec. av Anne Palmér.	202
Lövestam, Sara: Grejen med verb. Grammatik som du aldrig har sett den förut (2014). Rec. av Lisa Holm	203
Skoglund, Astrid: Kommunikativa strategier i texter om tobaksavvänjning. Innehåll, argumentation och modellläsare (2015). Rec. av Orla Vigsø	206
Det skönlitterära språket. Tolv texter om stil, red. av Carin Östman (2015). Rec. av Beatrice Silén.	209
Könskonstruktioner och språkförändringar. Rapport från den åttonde nordiska konferensen om språk och kön, red. av Jenny Magnusson, Karin Milles & Zoe Nikolaidou (2015). Rec. av Eva Sundgren	214
Teleman, Ulf: Nordister och nordistik i Lund – från 1860-tal till 1930-tal (2015). Rec. av Lars Wollin	218
Författarna i detta nummer	223

Universitetet som en multimodal marknadsplats

Designen av en nyliberal managementdiskurs

Av PER LEDIN och DAVID MACHIN

Abstract

Ledin, Per, per.ledin@sh.se, Professor, Department of Culture and Communication, Södertörn University; *Machin, David*, david.machin@oru.se, Professor, School of Culture and Education, Örebro University: "Universities as multimodal marketplaces. The design of a neo-liberal management discourse". *Språk och stil* NF 25, pp. 5–37.

This paper targets the language through which New Public Management (NPM) is implemented at universities. It is a multimodal language based on a neo-liberal market logic and used for monitoring and steering work processes of research and teaching. We do a case study of one university (Örebro University) using Multimodal Critical Discourse Analysis with the aim to reveal how this language threatens to undermine research practices. Our data consist of different but interrelated documents. We have vision statements, which are first operationalized into strategies and then into more concrete 'activities' for the subject level that are related to bundles of performance indicators. Due to their affordances, different semiotic resources are deployed and co-articulated. The multimodal structures allow complex processes and social relations to be abstracted, fragmented and treated as things through a recurring design built on coordination. We get a profound recontextualization of research practices in different subject areas, which are handled in an one-size-fits-all way. Through the design this is communicated as a process made by careful, technical, management expertise. We thus meet a multimodal NPM language that is decoupled from actual work practices. We argue that this language threatens professional judgment and has profound effects as to how the control over work practices gets more and more in the hands of the management.

Keywords: New Public Management, affordances, multimodality, Swedish universities, recontextualization of social practice, critical discourse analysis.

I den här artikeln visar vi hur ett nytt managementspråk vunnit insteg på svenska universitet. Det rör sig om ett multimodalt språk som tränger in i vardagsarbetet, i forskning och undervisning. Sådana praktiker omvandlas på sätt som gör dem mätbara. De sönderdelas i olika slags enheter och produkter med hjälp av skrift, grafik, layout, siffror och andra semiotiska resurser, och dessa

Vi tackar Erik Wellanders fond, som generöst bidrog till att vårt projekt om NPM-språket kunde starta. Tack också till Greger Andersson, som stöttat projektet och kommenterat denna artikel, liksom till de tre anonyma granskare som kommit med värdefulla synpunkter.

enheter används för att göra de anställda redovisningsskyldiga. Vi menar att detta språk är en del av en process där makt förflyttas från forskare och lärare till ledningen. Det underminerar professionerna och riskerar att försämra – inte förbättra – kvaliteten.

Artikeln knyter an till debatten om det som brukar kallas New Public Management (NPM). Det handlar om en marknadsanpassning av den offentliga sektorn, en konkurrensutsättning där vi som kunder gör val på en politiskt inrättad marknad, om det så är eleven som väljer sin skola eller pensionären sitt hemtjänstföretag. Olika granskningar används för att kontrollera kvaliteten, vilket antas bidra till att skattepengar används effektivt. Nya styrmodeller införs, och de importeras från den privata sektorn.

I den offentliga debatten har kritiken mot NPM tilltagit. En återkommande invändning är att professionerna försvagas och att allt mer av arbetet handlar om att fylla i rapporter och utvärderingar. Läkaren eller läraren får mindre tid att träffa patienter och elever, och vad som är kvalitet i deras arbete definieras i stor utsträckning utanför professionen, i olika resultatmätningar (Zaremba 2013). Det har sagts att en tysthetskultur håller på att breda ut sig, att offentligt anställda blivit rädda för att framföra kritik (Willig 2012). Det finns en risk att tilliten urholkas, både på så vis att de nya styrmodellerna går på tvärs mot det professionella omdömet och att tilliten till det offentliga i stort minskar. Det har regeringen tagit fasta på och i ett pressmeddelande aviserat en ny styrning av offentlig sektor bortom NPM, där professionernas kunnande uppvärderas (Regeringskansliet 2014).

Från universiteten har liknande kritiska röster hörts. Det har noterats att en ny och större byråkrati vuxit fram för att administrera alla granskningar och utvärderingar, och att dessa i grunden bygger på ett misstroende mellan styrande och styrda, där lärare och forskare inte är delaktiga i att definiera vad som ska räknas som kvalitet (Enkvist 2015). I Storbritannien, där NPM slog igenom tidigare än i Sverige, har det sagts att vi bevittnar »the slow death of the university» (Eagleton 2015).

Vi intresserar oss för NPM ur ett språkvetenskapligt och semiotiskt perspektiv. Vårt allmänna syfte är att göra en kritisk och multimodal diskursanalys av universitetens kommunikation. Mer exakt beskriver vi hur NPM tar sig uttryck i ett nytt språk. Detta språk används på olika sätt i skilda dokument, och vi diskuterar hur det påverkar universitetens kärnverksamhet, forskning och undervisning. Att analysen har ett kritiskt mål innebär att vi intresserar oss för diskursers effekter och deras roll i reproduktionen av maktförhållanden (Fairclough 1995 kap. 1). I det ligger en ideologikritisk ambition att frilägga de idéer och värden som språkliga och multimodala uttryck förmedlar (van Dijk 1998). En sådan kritisk posi-

tion har inte absoluta sanningsanspråk, utan ska ses som ett sätt att bidra till förståelsen av en socialt laddad fråga, i vårt fall av hur NPM-språket riskerar att omvandla och urholka det som forskare och lärare gör, utifrån en redovisning av den egna tolkningsgrunden (Wodak & Meyer 2009). Att diskursanalysen är multimodal innebär att vi tar fasta på hur olika semiotiska resurser tas i bruk i kommunikation (Machin 2013, Ledin & Machin u.u.).

Vårt diskursbegrepp bygger på Foucault 1977, där diskurser blir till världsbilder eller en socialt konstruerad kunskap. Den diskurs vi intresserar oss för kan kallas en nyliberal managementdiskurs. Den bygger på idéer om att offentliga verksamheter ska konkurrensutsättas och att tydliga styrmodeller och återkommande utvärderingar förbättrar kvaliteten. I en sådan diskurs blir universitetet till marknadsplatser. Vi utgår vidare från att diskurser kommuniceras genom en design (Kress & van Leeuwen 2001). Design tar fasta på hur diskurser materialiseras och blir till social interaktion. Designen ger en mall för hur semiotiska resurser kommer till uttryck i multimodala texter.

Utifrån dessa utgångspunkter gör vi en fallstudie av Örebro universitet. Vi analyserar hur en nyliberal diskurs kommuniceras genom en design som bygger på samordning. Det som lärare, forskare och studenter gör fragmenteras och bryts sönder i isolerade komponenter, i enheter eller produkter, som grupperas och relateras till varandra på ofta godtyckliga sätt. Designen tillåter många semiotiska resurser att kombineras: skrift, foton, siffror, färg, layout och grafik. Resultatet kan bli en skriftlig punktlista, en sifvertabell eller en uppsättning färgglada grafiska boxar. Detta leder till en omfattande rekontextualisering av sociala praktiker (van Leeuwen 2008), av vad som görs i olika ämnen. Allt behandlas på samma principiella sätt, processas i samma slags enheter, vilket ger ledningen möjlighet att styra och utvärdera de anställda. Vi får ett nytt multimodalt managementspråk som är frikopplat från universitetets forskning och undervisning. Detta nya språk tillåter inte invändningar, utan är designat för att mota bort kritisk diskussion.

1. Målstyrning, New Public Management och nyliberalism

Att den offentliga sektorn ska vara sparsam med skattebetalarnas pengar och använda dem på ett effektivt sätt är nog de flesta överens om. Inte minst förespråkare av välfärdsstaten har argumenterat så och gärna utifrån begreppet målstyrning. Redan 1954 lanserade Drucker målstyrning, *management by ob-*

jectives, på amerikansk botten. Här ingick att göra de anställda delaktiga i företagets mål och följa upp resultat. Målstyrning kom att spridas till den offentliga sektorn. Politikerna kunde då visa ansvar för skattebetalarnas pengar och fick möjlighet att se till att de användes effektivt. I Sverige blev målstyrning ett allt vanligare begrepp på 1980-talet när s.k. programbudgetering, efter amerikansk förebild, infördes i statsapparaten för att styra att offentliga medel användes enligt politikernas intentioner (Amnå 1981).

Begreppet New Public Management lanserades av samhällsvetenskapliga forskare och står för något mer än målstyrning. På 1980-talet skedde stora privatiseringar av den offentliga sektorn i exempelvis Thatchers England, och för att beskriva den utvecklingen myntar Hood (1991) NPM. Det har ingen exakt definition. Hood säger att det inte längre rör sig om bara målstyrning och uppföljning, utan att det handlar om en marknadsanpassning och konkurrensutsättning, där den offentliga sektorn bryts ner i företagsliknande enheter som underkastas kommersiella villkor. Nya managers, utan bakgrund i de professioner som ska styras, tar över kontrollen och har till uppgift att öka produktiviteten. I Pollitt & Bouckaert 2013 ges en översikt över hur NPM slagit igenom på varierande sätt i olika länder, inklusive Sverige, där genomslaget är senare än på många andra håll (s. 305 ff.).

I Halls (2012) beskrivning av NPM betonas för det första strävan att skapa marknader i offentlig sektor, vilka i Sverige som regel är politiskt konstruerade, som exempelvis vårdvalet. För det andra betonas en kundorientering, ett fokus på output, på resultatmätningar. NPM innebär en tydlig övergång från regelstyrning – där socialsekreteraren eller sjuksköterskan använder sin professionella kunskap i linje med det regelverk som finns – till en outputstyrning, där produktiviteten och kundbemötandet står i fokus och mäts. För det tredje uppmärksammas rationaliteten i de styrsystem som används och som kan heta *Lean*, *Top Quality Management (TQM)* eller *Balanserat styrkort*. Hall visar hur sådana system, som gör de anställda redovisningsskyldiga, används i vården, kommunen och på ett universitet. Styrsystemen förutsätter att offentliga verksamheter kan regleras och mätas på ett och samma sätt i enlighet med företagsprinciper. Lean har sitt ursprung i den japanska bilindustrin, och det kan noteras att även den svenska kyrkan använder TQM, fast förkortat till Q, kvalitet (Linde 2010).

Den samhällsvetenskapliga kritik som riktats mot NPM ligger i linje med den som framkommit i den offentliga debatten. Ju mer verksamheter kontrolleras, desto mer går tilliten förlorad till tjänster och professioner. Vi får vad Power (1997) kallar *an audit society*, ett granskningsamhälle, där en ny

managementbyråkrati knuten till ledningen och själv aldrig utsatt för utvärderingar växer fram. För de anställda innebär det att allt mer tid får läggas på rapportering, på olika mätningar, i stället för på professionella uppgifter. Det finns risk för en avprofessionalisering, då managers utan professionell expertis bestämmer verksamhetens prioriteringar utifrån olika nyckeltal. Enligt Power (1997 s. 97) förändrar detta professionerna. Det uppstår »new mentalities, new incentives and perceptions of significance».

Vi ser denna utveckling som en del av en nyliberal förändring där marknadsiseringen breder ut sig och begränsar statens och politikens uppgifter. Det handlar enligt Colás (2005 s. 70) om »extending and deepening capitalist market relations in most spheres of our social lives», inklusive universiteten. I denna ideologi förutsätts att »individerna önskar göra val på en marknad», fri från »statligt tvång» (Hall 2012 s. 111). Det är mot denna bakgrund vi talar om en nyliberal managementdiskurs.

2. Marknads- och varutänk i universitetens kommunikation

I multimodal och språkvetenskaplig forskning har det noterats att universitetens kommunikation kommersialiserats. I presentationsbroschyrer och på webbplatser används luftiga layouter med matchande färger, foton och grafiska profiler, och läsarna tilltalas på ett informellt sätt (Teo 2007, Zhang & O'Halloran 2013). Fotona har en personlig och positiv karaktär och adresserar potentiella studenter som kunder som erbjuds inte bara en examen utan också upplevelser, en ny livsstil, snarare än krävande studier.

I den kritiska diskursanalysen har det ökande inslaget av reklam- och affärspråk uppmärksammats. Fairclough (1993) var tidigt ute i en studie av platsannonser och andra universitetsdokument. Enligt Fairclough kommunicerade språket att vi inte så mycket hade att göra med ett universitet som ett företag som ville sälja »goods, services, organizations, ideas or people» (s. 14) – en iakttagelse som alltså görs samtidigt som Hood (1991) myntar begreppet NPM.

Sen dess har många uppmärksammat *buzzwords* i *mission statements*, dvs. abstrakta och positivt laddade värdeord i olika visionstexter, med tydlig koppling till affärsvärlden. Dit hör »entrepreneurial» (Mautner 2005), »human capital», »innovative», »competitive», »globally engaged» och »enterprise» (Holborow 2013, Morrish & Sauntson 2013). Sådana ord är, som Nyström Höög

(2015) visar, allmänt spridda i visions- och värdegrundstexter även i den svenska offentliga sektorn; exempelvis framställer sig polisen som »engagerade», »effektiva», »flexibla», med fokus på »ständig utveckling» och »resultat».

Chiapello & Fairclough (2002) beskriver detta som ett »empty management speak». Vi menar, med stöd av den samhällsvetenskapliga forskningen om NPM, att det rör sig om ett språk som allt mer påverkar och omvandlar det som görs på universiteten. I Halls (2012) statsvetenskapliga undersökning av NPM ingår ett stort svenskt universitet (»x-universitetet»). Hall konstaterar att granskningssamhället gör sitt första intåg på 1990-talet med Bologna-reformen, som lägger fokus på output, så att universiteten exempelvis får betalt för antalet examinerade studenter och att resultatbaserade utvärderingar börjar ligga till grund för resursfördelning. Åtminstone retoriskt befinner sig universiteten nu på en marknad för högre utbildning, dock en inte minst i Sverige hårt reglerad marknad, där bland annat staten genom s.k. takbelopp bestämmer maxantalet studenter på lärosätena.

X-universitetet skrev på 1990-talet en strategisk plan, som de anställda kunde förlöjliga som ett »empty management speak». I dag, när den tredje strategiska planen är antagen och kopplad till visioner, mål och en omfattande redovisningsskyldighet för personalen, uppfattas och används den som styrande för verksamheten. Detta genomslag är kopplat till utvecklingen av IT-system, som tillåter ett storskaligt ansvarsutkrävande, och till framväxten av en managementbyråkrati med ansvar för allt granskande. Vi får en auktoritet som ligger i granskningssystemen som sådana och som ger sken av att vara neutral och objektiv (Hall 2012 s. 199). Att NPM fått ett faktiskt genomslag de senaste åren styrks av Hasselbergs (2012) analys av kommodifieringen av universiteten, av hur forskning allt mer fungerar som en vara på en marknad.

3. Multimodala utgångspunkter: affordanser och design

Vår ansats hör allmänt hemma inom den multimodala kritiska diskursanalysen (Machin, 2013, Ledin & Machin u.u.). De multimodala begrepp som vi särskilt fokuserar är *affordanser*, dvs. möjligheter och begränsningar hos semiotiska resurser (Kress 2010), och *design*, dvs. den generella mall eller princip som används för att samartikulera semiotiska resurser (Kress & van Leeuwen 2001).

Att betona affordanser hos semiotiska resurser innebär att rikta uppmärksamheten mot det semiotiska arbete de historiskt har utvecklats för att göra. Med en sådan syn kan vi säga att skrift lämpar sig för att argumentera och förklara, layout för att separera och förena, siffersystem för att räkna och visa på trender, inte minst om ett multimodalt verktyg som tabellen tas i bruk, så att siffror layouts i kolumner och rader (se Kress 2010 och Ledin 2015). Detta ligger i linje med vår kritiska position, som ställer frågan varför vissa resurser tas i bruk i en multimodal text och vad detta har för konsekvenser i termer av makt och ideologi. Som vi visar i vår analys undviks exempelvis den löpande skriftens möjlighet att resonera, förklara och väga ståndpunkter mot varandra, vilket gör det svårt att invända mot verklighetsbeskrivningarna. Vi menar vidare att det i praktiken är omöjligt att säga var semiotiska system börjar och slutar, eftersom de har en inneboende multimodalitet. Skrift materialiseras i bokstavsformer på en tvådimensionell yta, som ett papper eller en skärm, så att den kan samartikuleras med en elaborerad typografi, och den måste få en viss utbredning på denna yta, dvs. någon sorts layout. I vår analys visar vi bland annat hur skrift materialiseras i punktuppställningar. Denna multimodala kombination av grafik och skrift tillåter att skeenden bryts ner i separata enheter.

Design ska ses som en återkommande princip för materialisering av semiotiska resurser och som en mall som formar den sociala interaktionen. Förstasidan på en tidning följer på detta vis en återkommande mall eller design, och på samma sätt är Facebook designat för en viss social interaktion. Olika Facebooksidor ser naturligtvis olika ut, men de går tillbaka på samma design som tillåter bestämda multimodala uttryck och reglerar interaktionen, exempelvis med gilla-knappen och kommentarsfält.

Kress (2010 s. 5) betonar att design ska ses som motiverad, att den bottenar i intressen som institutioner och individer har. En designer (en individ eller institution) använder vissa resurser, utformade för att tjäna vissa syften. Utifrån sina affordanser kommer skrift, foto, siffror, färg, layout osv. att samartikuleras i multimodala texter. Vår ansats går ut på att identifiera affordanserna hos de resurser som tas i bruk och visa hur de är beroende av en principiell design.

Design är en förmedlande länk mellan diskurs och materialitet (Kress & van Leeuwen 2001). Semiotiska resurser och system har utvecklats i relation till varandra i mer eller mindre konventionaliserade multimodala helheter (Kress 2010 s.132 ff.) som beroende på teknologier och ideologier får en bestämd materialitet. Voloshinov (1973 s.11) betonar i sin marxistiska semiotik tecknets

materialitet: »consciousness itself can arise and become a viable fact only in the material embodiment of signs». Vårt individuella och kulturella medvetande existerar alltså genom tecken, i social interaktion, och tecknet är för Voloshinov till sin natur ideologiskt. Semiotiska fenomen måste ses som situerade och materialiserade, och för oss blir analysen av multimodala helheter ett sätt att avslöja ideologier (Hodge & Kress 1988, Machin 2013) på ett liknande sätt som i kritisk lingvistik (Wodak & Meyer 2009).

När vi analyserar hur diskurser kommuniceras genom en design använder vi begreppet rekontextualisering av social praktik (van Leeuwen 2008). Idén är att det som görs i sociala praktiker, exempelvis av bestämda studenter, lärare och forskare, kan representeras språkligt eller visuellt på olika sätt. Sociala aktörer och handlingar kan strykas, abstraheras, kollektiviseras eller bytas ut, och händelseförlopp kan kastas om eller ges olika perspektiv och poänger. I detta fungerar diskurs som en socialt konstruerad kunskap om sociala praktiker, idéer om varför praktiker ser ut som de gör, vilka som är inblandade och vilka värden som står på spel.

Vi analyserar alltså hur affordanser hos semiotiska resurser utnyttjas i multimodala texter, hur sociala praktiker rekontextualiseras och hur sådana rekontextualiseringar är beroende av designen av en nyliberal managementdiskurs.

4. Fallstudie av Örebro universitet: material och metod

Att vi gör en fallstudie av Örebro universitet har praktiska skäl. Vi har båda varit anställda där, vilket innebär att vi har kännedom om och relativt enkelt kunnat få tillgång till olika dokument. Dessutom har vi kunskap om de faktiska sociala praktiker som styrs och granskas. Vi har alltså inte valt Örebro universitet av något principiellt skäl, som att lärosätet skulle vara mer eller mindre präglad av NPM än andra universitet eller offentliga institutioner.

Örebro högskola blev 1999 universitet tillsammans med Karlstad och Växjö. En period av expansion följde långt in på 00-talet, inte minst så att många nya professorer anställdes och forskarutbildningsämnen inrättades. Den stora frågan under den senare delen av 00-talet var inrättandet av en läkarutbildning, något som blev verklighet 2010. I skrivande stund har lärosätet enligt egen uppgift 17 000 studenter och 1 200 anställda, varav 130 professorer.

En första vision antogs 2004 och tematiserade det unga och växande universitetet. Personal, studenter och andra intressenter inbjöds att delta i arbetet med visionen, som blickade tio år framåt i tiden och kallades Vision 2015. Den kopplades inte systematiskt till strategier, utvärderingar och nyckeltal, och vi uppfattar att den inte hade någon större påverkan på forskares och lärares vardagsarbete.

När en ny rektor tillsattes 2008 startades ett nytt visionsarbete, nu kopplat till granskningar och mätningar. En forskningsutvärdering, ORU2010, identifierade starka och svaga forskningsmiljöer, och nya byråkrater anställdes och knöts till ledningen, som en specialist på databasen Web of Science. I utvecklandet av ett nytt styrsystem sågs framtagandet av en mer handfast vision än den förra som viktigt. En respekterad professor fick i uppdrag att leda arbetet, och liksom förra gången välkomnades all personal att delta enligt den klassiska målstyrningsprincipen om att de anställda ska vara delaktiga. Visionen antogs 2011 och hade ett femårsperspektiv fram till 2016. Den kopplades till strategier för att kunna implementeras systematiskt, och i ett särskilt dokument slogs nyckeltal fast för kort- och långsiktiga mål. I årsredovisningen för 2013 beskrivs den nya styrningen (s. 2):

Visionen »Örebro universitet är ett framstående universitet med ämnesmässig bredd, mod att ompröva och förmåga att utveckla» är ständigt levande i våra diskussioner om nödvändiga prioriteringar och strategiska satsningar. Till visionen är kopplat strategier inom fyra områden utbildning, forskning, samverkan samt den attraktiva studie- och arbetsplatsen. Inom samtliga dessa områden finns dessutom kort- och långsiktiga mål som vi följer kontinuerligt och mäter vår utveckling mot.

Det nya styrsystemet innebar för institutioner och akademier att delar av verksamhetsplaneringen låg nere under 2012 i väntan på att det skulle sjösättas, vilket det gjorde under 2013, formaliserat i ett verksamhetshjul som reglerar deadlines för när centrala dokument och möten ska lämnas in och hållas under kalenderåret.

I vårt material ingår de grundläggande styrdokumenterna. Materialinsamlingen, som har utförts under läsåret 2014–15, innefattar även ett etnografiskt arbete. Vi har sparat mejl från chefer och ledning som berör styrningen, PowerPoint-presentationer och dokument från olika möten, som vi i många fall också själva närvarat vid. Vi har följt upp institutionernas verksamhetsplaner, särskilt från Institutionen för humaniora, utbildnings- och samhällsvetenskap (HumUS).

Vi har intervjuat ansvariga på olika nivåer: centrala administratörer, prefekter, dekaner, enhetschefer, bibliometriker, ämnesansvariga och andra som på

ett eller annat sätt har en tydlig roll eller insikt i styrningen.¹ Vi gör i denna artikel ingen analys av intervjuerna, men vill understryka att de varit viktiga både för att få tillgång till material och för att förstå vilken roll olika dokument spelar, inte minst hur de är relaterade till varandra. Metodologiskt innebär detta att vi med Agars (1980) ord kunnat växla mellan *emic* och *etic*, mellan ett insider- och outsiderperspektiv.

I denna artikel använder vi delar av vårt material för att visa hur NPM-språket bottenar i olika men relaterade dokument som tillsammans säkrar att styrningen når det som forskare och lärare gör. I avsnitt 5 analyserar vi hur den nyliberala ideologin och styrningen sätts upp. Vi använder två presentationsbroschyrer, den engelska *A presentation of Örebro University* och den svenska *Vision 2016*, publicerade 2012, och det centrala styrdokumentet *Vision, mål och strategier från 2011*. I avsnitt 6 tar vi oss an semiotiska resurser som används för att göra de anställda redovisningsskyldiga. Vi tar avstamp i nyckeltalen i dokumentet *Målområden* samt kort- och långsiktiga mål från 2012. Vi analyserar bibliometriska tabeller i en institutionsdialog från 2014 och jämför med ett stapeldiagram i den engelska presentationsbroschyren. Vi visar hur kraven på ökad publicering hanteras i den aktivitetsplan som är ett obligatoriskt inlag i verksamhetsplanerna och jämför en verksamhetsplan för 2014–16 med en plan för 2011–13, skriven innan det nya styrsystemet infördes. I avsnitt 7 gör vi, utifrån en PowerPoint-presentation från 2015 av en kommande forskningsutvärdering, en kortare analys som illustrerar hur det multimodala NPM-språket är frikopplat från sociala praktiker. Den sociala praktik som vi valt att fokusera är forskning (se Ledin & Machin 2015 för analyser av undervisningsdokument).

Metodiskt bygger vår ansats på att visa hur olika semiotiska resurser samverkar för olika syften i den nyliberala managementdiskursen, alltid med olika slags samordning som designprincip. En huvudsak är att identifiera rekontextualiseringar av sociala praktiker, och här utgår vi särskilt från van Leeuwens (2008) modeller för den språkliga och visuella representationen av aktörer och handlingar, utformade i traditionen av systemisk-funktionell lingvistik. För exempelvis sociala aktörer ger det systemiska nätverket, som vi använt för att va-

¹ Vi har gjort ett femtontal längre intervjuer, på mellan en halv och två timmar, och haft många kortare samtal om projektet med olika personer. De kritiska tolkningarna i artikeln är våra egna och riktar sig inte mot Örebro universitet i sig utan tar fasta på och vill belysa faror med NPM-språket. Vi tackar dem som avsatt tid för vårt projekt. Det tillmötesgående vi mött, trots vår kritiska ansats, pekar på att en traditionell offentlighetsprincip är levande. Samtidigt har vårt projekt inte rönt uppskattning hos den högsta ledningen. Att så är fallet bidrar till att vi inte vill göra någon utförlig redovisning av intervjuerna, där olika hållningar till universitetets nya styrning kom fram.

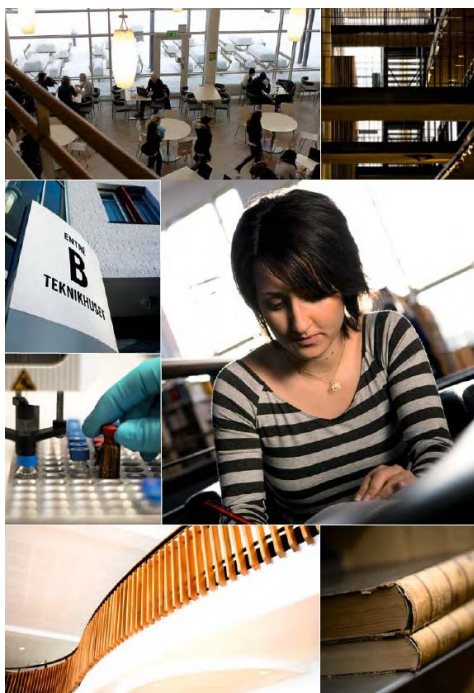
lidera våra iakttagelser, ett femtiotal betydelseval som grammatiskt kommer till uttryck med hjälp av referens, definithet, nominalisering m.m. och som gör att sociala aktörer kan individualiseras, kollektiviseras, exkluderas m.m. (s. 52). Vi följer Holmbergs & Karlssons (2013) svenska terminologi för den systemisk-funktionella språkanalysen vad gäller exempelvis verbprocesser och deltagarroller. Ytterligare en huvudsak är att identifiera affordanser i de multimodala texterna. Här utnyttjar vi olika standardverk, som Kress & van Leeuwen 1996 och Machin 2007 om visuella representationer och layout, Barthes 1977 om foton, Kress & van Leeuwen 2002 om färg och Ledin 2015 om listor och tabeller. Analysen är kvalitativ, och vi hänvisar till olika begrepp och ingångar i sitt sammanhang, när vi tar oss an en viss semiotisk resurs.

5. Semiotiska resurser i visionen och strategierna

Visionen för universitetet kommuniceras på många olika sätt. Bland annat gjordes år 2012 presentationsbroschyrer på engelska och svenska. Figur 1 är hämtad från den engelska presentationsbroschyren på 16 sidor, och figur 2, som visar målet för forskning, från den 18-sidiga broschyren Vision 2016. Broschyren är i A4-format, tryckta på blankt papper och inledda med en text från rektor. Skrift används också i olika *success stories* från framgångsrika professorer men visuella representationer och särskilt foton får stort utrymme.

I figur 1 återges en sida som använder foton som den dominerande semiotiska resursen och avbildar miljöer och personer med ljus och rymd i en layout med inramade boxar. En viktig affordans hos foton är att de avbildar. De liknar på ett direkt sätt något i världen, till skillnad från språkets abstrakta och symboliska tecken. Som Barthes (1977) uttrycker det saknar foton i sig kod, de avbildar, men gör så med konnotationer, så att de mycket väl kan tolkas utifrån kulturella koder. Detta blir för Tagg (1988) fotots ideologiska finess. Det skapar en åskådare med direkt tillgång till världen men döljer samtidigt själva produktionen eller framställningen. I foton i figur 1 ser vi omedelbart byggnader, interiörer, personer på ett sätt som inte vore möjligt i en språklig representation.

Fotona bär alltså på symboliska och ideologiska betydelser, även om deras direkthet tenderar att naturalisera dessa. I vårt fall används tecken för rymlighet, luftighet och utrymme metaforiskt (Lakoff & Johnson 1980). Det handlar om att ha råd med rum, att kunna andas fritt och lätt, lyxen och friheten i stora

Figur 1. Sida med foton hämtad från den engelska presentationsbroschyren A presentation of Örebro University, publicerad 2012, tillgänglig på http://www.oru.se/PageFiles/59962/ORUpres_eng_web.pdf (nedladdad 19.8.2015).

utrymmen. Genomgående i universitetets presentationsmaterial återfinns vi öppna och luftiga gemensamhetsutrymmen, stora glasväggar som låter inne och ute mötas och öppnar för kommunikation, trappor som letar sig uppåt. Det finns inga stängda rum, inga stora kollektiv, utan personer är för sig själva eller samtalar lättstamt.

Fotona har en dynamik som skapas av beskärningar och kameravinklar men även av själva layouten, där olika stora foton varierar och där den unga kvinnan till höger är störst och interpersonellt framhävd. Hon vistas i ett öppet utrymme med stora glasrutor, lutar sig framåt och läser. Med hjälp av skrift skulle hon kunna ges en röst och presentera sig, men fotona i broschyrerna ska ofta förstås metonymiskt. Det innebär att det unika hos en person eller ett objekt inte är intressant i sig. I det här fallet ska kvinnan rimligen tolkas som en generisk student. I en annan närbild längst ner till höger finns två böcker med patina; en metonymi som skulle kunna tolkas som 'humaniora' eller 'studier'.

På samma sätt representeras vetenskap metonymiskt i en närbild av provrör, varav ett lyfts upp av fingrar, så att innebörden blir av typen 'engagemang i

FORSKNING

Figur 2. Sida med målet för forskning, hämtad från presentationsbroschyren Vision 2016, publicerad 2012, tillgänglig på http://www.oru.se/Extern/OmUniversitetet/Informationsmaterial/%C3%96rebro_universitet_Vision2016.pdf (nedladdad 19.8.2015).

” Vi har som mål att bedriva fri och kreativ forskning, som möter olika behov, och där vi eftersträvar ett gränsöverskridande angreppssätt. Vi är ett universitet som attraherar framstående forskare och söker samarbeten som utvecklar kvaliteten i forskningen.”

forskning’. Forskning skildras genomgående med konkreta objekt från naturvetenskap och medicin – i figur 2 återkommer ett provrör och annars är molekyler vanliga. På så vis blir forskning något konkret och åskådligt samtidigt som dess komplexitet försvinner. All forskning inom olika ämnesområden kommer till uttryck genom dessa naturvetenskapliga metonymier. Det starkt beskurna fotot på Teknikhuset, med en dramatisk, uppåtriktad kameravinkel, finns som synes i både figur 1 och 2, med något olika beskärning.

En viktig metaforisk betydelse i universitetets visuella kommunikation är ’rörelse’. Vi anar att människor och verksamheter är på väg, att de är framgångsrika och når nya höjder, som i det återkommande fotot av Teknikhuset. Trappor är vanliga, som överst till vänster i figur 1, och konnoterar ’fart’ och ’energi’ och kan tolkas som en metafor för ’framgång’. I figur 2 är layouten sådan att fotona ordnas stigande åt höger. De är, liksom hela universitet, på väg uppåt. Längst ner till vänster i figur 1 finns ett foto av ett vågformat räcke. Det pekar på en metaforisk tolkning som innefattar ’dynamik’ och ’framåt driv’.

I layouten återkommer en design som bygger på samordning, på att boxa och rama in semiotiska enheter. Som Kress & van Leeuwen (1996 kap. 3) framstäl-

MÅL 2.

FORSKNING

Vi har som mål att bedriva fri och kreativ forskning, som möter olika behov, och där vi eftersträvar ett gränsöverskridande angreppssätt. Vi är ett universitet som attraherar framstående forskare och söker samarbeten som utvecklar kvaliteten i forskningen.

STRATEGIER

Vi ska...

- 2.1 kvalitetspröva våra forskningsresultat genom ökad internationell vetenskaplig publicering.
- 2.2 utveckla våra internationella forskningssamarbeten.
- 2.3 stimulera aktiviteter för att kraftigt öka våra externa forskningsmedel.
- 2.4 uppmärksamma forskningsaktiviteter, forskningsresultat och konstnärligt utvecklingsarbete som bidrar till att uppfylla universitetets övergripande mål.

Figur 3. Sida med målet och strategierna för forskning, hämtad från dokumentet Vision, mål och strategier för Örebro universitet. Beslutad av universitetsstyrelsen 26.10.2011.

ler det har vi att göra med konceptuella processer, och de är, i vår tolkning, en blandning av klassificerande och analytiska processer. Tolkar vi in klassificerande processer i figur 1 blir fotona del av (underförstådda) taxonomier och hierarkier, och som analytiska enheter blir fotona infogade i (inte utsagda) del-helhetsrelationer. Relationer av det här slaget suggereras av layouten, men de sägs alltså inte ut, utan vi får konnotationer till en abstrakt modalitet (Kress & van Leeuwen 1996 kap. 5), till en verklighetsbeskrivning där logik och precision ligger till grund för framställningen. Samma grundläggande design återkommer i figur 2, där två foton och ett skriftblock samartikuleras som separata enheter under en rubrik.

Målet för forskning i figur 2 är ett av fyra mål vid sidan av utbildning, samverkan och den attraktiva studie- och arbetsplatsen. Detta innebär i sig en sönderdelning av sociala praktiker. Det förutsätts att forskning ska förstås skilt från undervisning, samverkan och attraktivitet. Målet skriver ut de för NPM så typiska värdeorden, lite som ett eko av fotonas konnotationer: »fri och kreativ», »gränsöverskridande», »attraherar», »kvaliteten» – layouten i figur 2 signalerar som sagt också metaforiskt att universitetet är på väg mot nya framgångar. Presentationsbroschyrerna stämmer in på det som tidigare observerats av forskare

som intresserat sig för hur marknadsiseringen av universitetet tar sig uttryck språkligt och multimodalt (se avsnitt 2 ovan).

Poängen med NPM är att styra vad de anställda gör och på så vis öka produktiviteten. De värden som visionen och målen uttrycker med hjälp av foton och layout måste operationaliseras. Det sker i strategierna, och i figur 3 visas de som rör forskning. Strategidokumentet antogs av universitetsstyrelsen 2011. Det är ett åttasidigt häfte i A5-format, tryckt i färg på glättat papper, som ska fungera som en referens- eller handbok för universitetets arbete.

Nu är skrift den viktigaste semiotiska resursen, tillsammans med layout och grafik. Skriften är placerad i en punktlista som är numrerad 2.1, 2.2, 2.3 och 2.4, vilket konnoterar en logisk och teknisk indelning, utan att det sägs vilken indelning det mer exakt skulle vara. Som figur 3 visar är layouten återigen luftig. Även strategierna unnar sig lyxen och friheten i att ha utrymme, och en mild blå färgskala går igenom rubrikerna (liksom i figur 2) på ett harmoniskt sätt.

Strategierna inleds med »Vi ska...». Det modala verbet »ska» uttrycker förpliktelse, att det rör sig om åtaganden för det återkommande pronomenet »vi». Pronomenet är vad van Leeuwen (2008 s. 47) kallar överdeterminerat och ingår i många sociala praktiker. I strategierna ska detta »vi» i tur och ordning »kvalitetspröva», »utveckla», »stimulera» och »uppmärksamma». Dessa verb i infinitiv betecknar materiella processer, vilket är typiskt för styrdokument, där yttre beteenden som är påverkbara och kan mätas listas. Det »vi» som åtar sig att »stimulera aktiviteter» i 2.3 och »uppmärksamma forskningsresultat» i 2.4 vetter mot ledningen. Forskare blir mer inblandade när det handlar om att i 2.2 »utveckla våra internationella forskningssamarbeten». Detta förefaller ogörligt utan inblandade forskare. Det finns dessutom något speciellt med växlingen mellan första personens pronomen i grundform (»vi») och possessiv form (»våra») enligt syntaxen: »Vi ska VERB våra NOMINALGRUPP.» Här kodar grundformen den handlande aktören, medan den possessiva formen markerar inblandning i det som uttrycks av nominalgruppen. De dubbla pronomenen antyder ett tilltal ovanifrån – jämför påbud i skolsammanhang av typen »Vi tvättar våra händer».

Det »vi» som får saker att hända rör sig alltså i alla universitetets praktiker och är inblandat i all forskning. Det uttrycker ett ledningsperspektiv och drar mer eller mindre in faktiska forskare i sin referens. Från ledningens håll ska det ses som helt inkluderande – i målet för forskning sägs det metonymiskt att detta »vi» »är ett universitet». Från de anställdas håll är det möjligt att tolka in ett exkluderande management-vi som övervakar det som sker. Att »vi» har en väx-

lande och tvetydig referens i managementspråk framgår av Karlssons (2004) studie av texter för butiksanställda. Redan titeln, »Vad vill vi att kunden ska köpa?», låter ana spänningen mellan en inkluderande och en exkluderande referens.

Utöver »vi» finns det inga handlande aktörer i strategierna (vilket van Leeuwen 2008 s. 28 kallar *exclusion*). Det beror på att det som forskare gör nominaliseras. I stället för en verbprocess förankrad i tid och rum får vi en grammatisk metafor, en nominalisering, oftast »forskning» men också »publicering», där skeenden behandlas som ting. Grammatiskt öppnar det för att bilda långa sammansättningar, som »forskningssamarbeten», »forskningsresultat» och »forskningsaktiviteter», en sammansättning som ju täcker in precis allt som forskare gör. Det öppnar också för långa nominalgrupper med bestämmningar, som »ökad internationell vetenskaplig publicering», vilket gör framställningen tung.

Till detta bidrar också samordning av nominalgrupper, som i »forskningsaktiviteter, forskningsresultat och konstnärligt utvecklingsarbete». Här radas tre nominaliserade ting, vilket gör dem ömsesidigt uteslutande. Det är oklart på vad sätt »konstnärligt utvecklingsarbete», som ju nämns under målet för forskning, mer exakt inte ingår i »forskningsaktiviteter», vilket är en fråga som skulle kunna diskuteras. Men samordningen gör att konflikter och intressemot-sättningar undertrycks. Allt blir behandlat var för sig. Att strategierna finns i en numrerad lista ger ytterligare en samordning på en högre nivå, återigen med resultatet att det som forskare gör fragmenteras och bryts upp i principiella enheter som utesluter varandra och som är möjliga att styra och kontrollera för textens »vi».

Sociala praktiker fragmenteras alltså i komponenter eller produkter och behandlas alla lika med en teknisk och abstrakt modalitet. Det finns i strategierna ingen skillnad på forskning i medicin, måltidskunskap, rättsvetenskap eller svenska. Redan i fotona i figur 1 kunde vi se en sådan fragmentering, där universitetet skildras som bestående av separata boxar, som rymmer mycket olika företeelser men som genom designen samordnas.

Participet »ökad» i 2.1 ger liksom infinitiven »öka» i 2.3 en huvudinnebörd. I fotona såg vi hur dynamik, förändring och framgång kommunicerades visuellt. Med skriften kan sådant naglas fast med verbet »öka» så att det blir tydligt vad som avses: mer publikationer, forskningsmedel, internationalisering etc. Ord kan sedan omvandlas till siffror och produktiviteten mätas, vilket vi kommer tillbaka till i nästa avsnitt.

En grundläggande affordans hos en lista är att den separerar, abstraherar och reifierar skeenden (Ledin 2015). Det som förtecknas är vanligen ett paradigm, en grupp samhöriga kulturella företeelser. I vårt material är det ofta oklart på vilket sätt listade enheter är samhöriga. I strategierna är det inte minst punkt 2.4 som avviker genom att bli självrefererande. Den strategin går ut på att göra sådant som »bidrar till att uppfylla universitetets övergripande mål», dvs. den refererar tillbaka till målen och visionen. Genomgående i vårt material är att dokumenten är självrefererande och beroende av varandra. Foton, färger och layout kommer tillbaka och upprepas, så att målet i figur 2 citeras igen i figur 3. Strategierna fungerar som universitetets lag eller bibel och citeras in extenso när verksamhet ska planeras och rapporteras, i exempelvis en verksamhetsplan eller på ett möte.

Sett till rekontextualisering av sociala praktiker tar alltså skriften bort faktiska aktörer och det de gör. Hall (2012 s. 118) säger i sin läsning av en vårdvision att ett ospecificerat »vi», som framstår som en kollektiv vilja, är den dominerande aktören. De aktörer som aldrig nämns är de som utför arbetet på den aktuella kvinnokliniken: läkare, sjuksköterskor och barnmorskor. Se också Karlssons & Nikolaidous (2011) språkvetenskapliga analys av hur praktiskt vårdarbete rekontextualiseras i genrer och diskurser som ägs av ledningen.

En liknande rekontextualisering finns i foton, som bygger på en snäv ikonografi (Machin 2007 kap. 2), där en begränsad uppsättning individer, naturvetenskapliga objekt, rum och byggnader förs samman och återkommer på ett sätt som systematiskt ger metonymier och metaforer (jfr van Leeuwen 2008 kap. 9). Det finns inga kollektiv. Komplexiteten och variationen i olika slags forskning försvinner, samtidigt som den samordning och fragmentering som designen ger upphov till ger intryck av att allt grundar sig på en klar logik. Den sociala interaktionen regleras, så att intressekonflikter döljs. Allt och alla blir del av en nyliberal värld präglad av ständig förändring och framgång.

6. Semiotiska resurser och redovisningsskyldighet

Strategierna sätter upp universitetets styrsystem och ger en grund för att föräna marknadsstänket i faktisk forskning och undervisning. Fotots affordanser gör det lämpligt för att kommunicera en vision och en ideologi men inte för att redogöra för hur produktiviteten ska öka. För att det ska gå att mäta de ökningarna som språkligt slås fast måste ännu en semiotisk resurs tas i bruk, nämligen siffror. Siffror införs som sagt i det 30-sidiga A4-dokumentet Målområ-

den samt kort- och långsiktiga mål från 2012 (med diarienummer CF 13-136/2012).

Till universitetets fyra mål knyts 29 målområden med nyckeltal, och för varje målområde preciseras en exakt ökning numeriskt. Det förutsätts att alla målområdena ökar samtidigt och kontinuerligt och ska mätas så (se Ledin & Machin 2015 för en mer detaljerad analys av dokumentet). För forskning finns fyra numrerade målområden: »2:1: Fältnormaliserad citeringsgrad (den s.k. Kronindikatorn)», »2:2: Poäng enligt norska modellen», »2:3: Externa medel i relation till forskningsanslag», »2:4: Antal och andel beviljade ansökningar». Fältnormaliserad citeringsgrad är ett index som baseras på databasen Web of Science, som vi snart kommer tillbaka till. De nyckeltal som slås fast för den ständiga produktivitetshöjningen är för detta målområde 1,09, 1,13 och 1,15 för i tur och ordning åren 2012, 2013 och 2015.

Det är på det här sättet institutioner och anställda görs redovisningsskyldiga. Det hålls exempelvis en dialog varje april där rektor och den centrala administrationen möter institutionsledningarna. Figur 4 visar tabeller från en sådan dialog, närmare bestämt från det dokument som rektors stab mejlade ut 2014 till institutionen HumUS. Dokumentet består av 11 sidor tabeller med korta språkliga kommentarer, och tabellerna mäter »prioriterade målområden», alltså ett urval av de 29 områdena. För forskning redovisas publicerings- och citeringsanalyser efter varandra i varsin tabell.

Tabellen som semiotiskt verktyg bygger sina affordanser på att skrift och siffror kombineras med layout/grafik enligt en design byggd på samordning (Ledin 2015). Den materialiseras i rader och kolumner, som korsas i celler, som kan ramas in som boxar. Den möjliggör jämförelser, exempelvis som i figur 4 trender över tid. Ändå är, som vi ska visa, tabellerna i vårt material ofta underliga.

I figur 4 är det, särskilt om man inte är bibliometriker, märkligt med alla akronymer i den första kolumnen, även om en sorts förklaring ges i nominalgrupper längst till höger. »Frac P» och »NCSf» förklaras kort med »Fraktioniserade publiceringar WoS» respektive »Fältnormaliserad citeringsgrad (world level=1,0)». Det krävs fackkunskap för att veta att Frac P innebär samförfattade publikationer från den nordamerikanska databasen Web of Science, framtagna fraktioniserade, alltså enligt en särskild beräkningsmodell. Termen fältnormaliserad citeringsgrad känner vi igen från dokumentet med målområden.

I en regelrätt tabell innehåller kolumnerna kulturellt samhöriga enheter (Ledin 2015). I en tabell över bilmärken förväntar vi oss en kolumn med just

Publiceringsanalys 2010-2013

Indikator	2010	2011	2012	2013	Förklaring
P	28	23	19	25	Publiceringar WoS
Frac P	21,4	15,5	12,2	16,0	Fraktioniserade publiceringar WoS
FAP	39,9	26,1	18,6	30,7	Fältjusterat, motsvarar nordiska normalforskare (WoS)
PP	115,3	114,2	89,0	84,3	Publiceringspoäng norska modellen (DIVA)
PPS	57,7	57,1	44,5	42,2	PPS motsvarar svenska forskare

Citeringsanalys 2008-2011

Indikator	2008-2011	Förklaring
NCSf	1,18	Fältnormaliserad citeringsgrad (world level=1,0)
TOP25%	27,4 %	Andel publiceringar citerade över 75:te percentilen (fältnormerat)

Figur 4. Tabeller för publicering och citering hämtade från dokumentet Institutionsdialog april 2014 – HumUS. Rektors stab 16.4.2014. Dokumentet mejlades denna dag till institutionsledningen.

bilar, varpå följande kolumner kan ta upp bränsleförbrukning, säkerhetsklassificering, pris etc. För den som har tillräckliga bilkunskaper blir det möjligt att utnyttja tabellens främsta affordans, som är den systematiska jämförelsen. Det blir möjligt att jämföra Volvo, Skoda, Audi ur bestämda aspekter och att använda jämförelserna som underlag för att fatta beslut om bilinköp.

Det är i figur 4 svårt att riktigt förstå på vilken grund enheter förs samman. Tabellen för publiceringsanalys för samman P, Frac P, FAP, PP och PPS som samhöriga enheter. I en »riktig» tabell skulle det vara möjligt att relatera enheterna till varandra, precis som bilmärkena Volvo och Skoda, och jämföra P och Frac P, exempelvis deras värden från 2013, som är 25 respektive 16,0 (P återges alltid utan decimal och Frac P med en decimal – NCSf har för övrigt två decimaler), ungefär som vi skulle jämföra bränsleförbrukningen mellan Volvo och Skoda i biltabellen. Men här går det inte veta om det rör sig om jämförbara värden. Redan värdena i sig är ogenomträngliga – det är närmast omöjligt att relatera en siffra som 16,0 till vad som faktiskt görs i olika ämnen och forskningsgrupper.

Akronymerna realiserar till vänster som given information, som den självklara och opåverkbara utgångspunkten (Kress & van Leeuwen 1996 kap. 6), medan de följande kolumnerna innehåller den nya och föränderliga informationen, de årsvisa värdena för dessa bibliometriska indikatorer. Att de biblio-

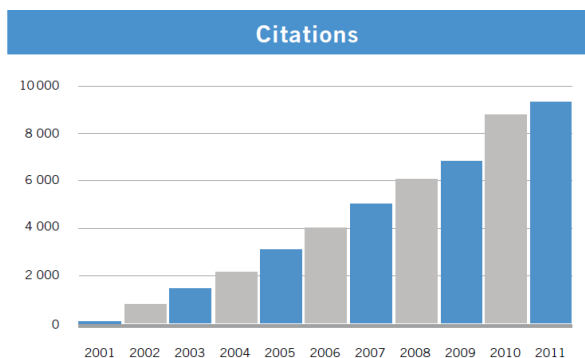
metriskas indikatorerna kommuniceras som en oproblematiserad utgångspunkt är värt att notera. Web of Sciences stora inflytande över att mäta forskning och ranka universitet har diskuterats livligt i Skandinavien och Europa på senare år, exempelvis i den norska expertrapporten Piro m.fl. 2014 och den europeiska EUA 2013. Databasen har sitt ursprung i naturvetenskapliga och medicinska tidskrifter och har ingen motsvarande täckning av humaniora och samhällsvetenskap. Expertrapporterna varnar för ett blint användande av bibliometriska indikatorer. De ska inte tas som objektiva mått på forskning, utan de måste kontextualiseras, eftersom de slår mycket olika på skilda universitet, ämnen och forskningsmiljöer. I Sverige fördelas sedan 2010, enligt regeringsbeslut, fem procent av forskningsmedlen till universitet och högskolor utifrån indikatorer i Web of Science. Vetenskapsrådet är ansvarigt för det bibliometriska underlaget men var kritiskt till införandet av beräkningsmodellen (Vetenskapsrådet 2015).

Tabellerna i figur 4 använder färger (här återgivna i grått). Färgskalan inkluderar blått, grått och vitt (jfr Machin 2007 kap. 4). Tabellhuvudet är blått och sedan växlar grått och vitt mellan raderna, så att exempelvis raderna för Frac P, PP och PPS av någon anledning blir gråa i publiceringsanalysen. Notera att de två senare indikatorerna kommer från en annan databas, den norska listan, vilken som nämnts ovan är ytterligare ett målområde där produktiviteten ska öka.

Någon nyckel till färganvändningen ges inte. Återigen har vi att göra med en semiotik som ger sken av logik, som antyder att det finns samverkande ideationella (innehållsliga) och textuella (avgränsande) kopplingar, som Kress & van Leeuwen (2002) visar i sin färgsemiotik. Färger kan användas på exempelvis kartor, så att blått betecknar hav, grått berg och vitt snö. I våra dokument konnoterar färganvändningen sådana betydelsesamband, trots att det rent faktiskt inte finns några.

Tabellerna kommenteras i det aktuella dokumentet i sex meningar. Nyckelmeningen lyder: »Hur vi än räknar är produktiviteten låg.» Vad tabellen gör är att den fäster uppmärksamheten på produktivitet genom att presentera siffror på en tidslinje, trots att siffrornas relation till faktiska ämnen och forskare är oklar, eller icke-existerande i vissa humanistiska och samhällsvetenskapliga sammanhang. Återigen möter vi en rekontextualisering och fragmentering av sociala praktiker, nu med koppling till internationella rankingar.

Högre produktivitet är en grundbult i en nyliberal managementdiskurs. Vi återvänder till den engelska presentationsbroschyren och visar i figur 5 hur detta kommuniceras där. I broschyren används visuella representationer som är

Figur 5. Ett stapeldiagram som visar ett citeringsindex baserat på Web of Science från den engelska presentationsbroschyren A presentation of Örebro University från 2012.

The statistics are taken from the Web of Science, which uses a research database of over 10,000 leading scientific journals.

trevliga och lättsamma, som de luftiga och inbjudande fotona i figur 1. En tung sifvertabell passar inte in, så i stället används ett stapeldiagram. Liksom för tabellerna i figur 4 finns ingen förklaring eller analys av indikatorer, värden eller skalor – hur ska vi tolka att det exempelvis finns 6000 citeringar vid Örebro universitet 2008? – utan det handlar om att visuellt kommunicera att forskningen går framåt och ökar. Färgsemiotiken är densamma som tidigare. Nu finns en blå överskrift och sedan alternerar blått och grått i staplarna mot en vit bakgrund. Vi har att göra med den tekniskt mycket komplicerade indikatorn NCSf från Web of Science, men nu, och på ett liknande sätt som i fotona, skärs all teknikalitet och komplexitet bort. »Citations» står det som rubrik, inte någon akronym.

Ett stapeldiagram skär upp och återger skeenden i avgränsade boxar. På det viset har vi att göra med samma principiella design som i de inramade fotona eller punktade strategierna, samma abstrakta och tekniska modalitet. Men nu är grafik den huvudsakliga semiotiska resursen. Staplarna sätts på en tidslinje och citeringar räknas på en skala. Poängen är förstås att grafik har affordansen att kunna representera saker utifrån storlek. Ju högre siffra, desto högre stapel. När staplarna rör sig över tidslinjen växer de hela tiden, steg för steg, med en obönhörlig framgångslogik, vilket låter ana en sorts fulländning, och helt säkert excellens och kvalitet, alltså nyliberala värden som vi sett kommuniceras på andra sätt tidigare, som i de dynamiska fotona eller i visionens ord om »gränsöverskridande» forskning.

<i>Forskning</i>	Institutionens mål	Aktivitet	Ansvarig*	Slutdatum
<i>Fält-normaliserad citeringsgrad</i>	Samtliga institutionens forskares publikationer ska vara registrerade i DiVA	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Genomgång och vid behov uppdatering av publikationslistor i DiVA ▪ Tillhandahålla administrativt systemstöd 	EM, Pf, EC, ÅA	140331
	Kunskap om rimliga förväntningar kring fältnormaliserad citeringsgrad ska inhämtas	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Seminarier om bibliometri 	Pf, ÅA	140615
<i>Nivå publikationer, Norska modellen</i>	Den goda kvaliteten i forskningen ska upprätthållas	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ☐ Högre seminarier för att diskutera och förbättra texter, inom och mellan ämnen ▪ ☐ Uppmana till deltagande och presentationer vid internationella konferenser 	ÅA, Pf, handledare i fo.utb.	
	Antalet (internationella) publikationer ska öka	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Seminarier och diskussioner kring publiceringsstrategier ▪ Uppmana artikelskrivande på engelska för doktorander och forskare genom att underlätta översättning och språkgranskning. ▪ Påverka klassificering av tidskrifter och förlag. 	ÅA, EM, Pf	Avstämn. 141231
	Antalet publikationer i nivå 2 enligt Norska modellen ska öka			

Figur 6. Aktivitetsplan för forskning från s. 8 i dokumentet Verksamhets- och aktivitetsplan för Institutionen för humaniora, utbildnings- och samhällsvetenskap (HumUS) vid Örebro universitet, för perioden 2014–2016. (Diarienummer ORU 1.3.1-3472/2.)

Som vi varit inne på går det inte att bedöma bibliometriska siffror utan att kontextualisera och ta hänsyn till vad som faktiskt mäts på vilket sätt (jfr Enkvist 2015). Det är bara viss forskning som finns i Web of Science, och vi känner inte till hur de många nya indexeringar och klustringar som gjorts i databasen under den aktuella perioden påverkar statistiken. Diagrammet återspeglar säkert det faktum att Örebro universitet växte snabbt under inledningen av 2000-talet och inte minst att många medicinska forskare anställdes i arbetet med att starta läkarutbildningen under den senare delen av decenniet.

Vi ska nu se på en annan sorts tabell, som är skriftlig och hämtad från verksamhetsplanen. En viktig input till den är den institutionsdialog som tabellerna i figur 4 kommer från. I verksamhetsplanen åläggs institutionerna att skriva en aktivitetsplan utifrån strategierna och målområdena, och det hålls enhetsmöten där varje ämne har att redovisa och rapportera. Ett utdrag ur den aktivitetsplan som HumUS skrev för publicering 2014 visas i figur 6. Den är hämtad från institutionens verksamhetsplan för 2014–2016, som omfattar 32 sidor med mes-

tadels tabeller och är disponerad utifrån universitetets mål och strategier, som fortlöpande citeras.

Aktivitetsplanen följer den mall som sändes ut av den centrala administrationen och som bland annat påbjuder att aktiviteter ska listas för målområdena för citeringsgrad och norska modellen. Designen är byggd på en samordning som grafiskt markeras i boxar, så att allt behandlas som avgränsade enheter. I boxarna möter vi skriftblock, och layouten är gjord så att det hela påminner om en tabell, men i så fall en underlig sådan.

Det finns fem kolumner. Universitetets målområden står i den vänstra och blir, föga förvånande, den givna informationen, den självklara och oföränderliga utgångspunkten som föreskrivs i mallen och måste följas. Att de har en särskild status markeras också med kursivering. Som ny information i de följande kolumnerna fyller institutionen i egna mål, aktiviteter, ansvarig och slutdatum. Som vanligt är det oklart vilka paradigmer ligger bakom listningarna.

Språkligt tar sig paradigmet uttryck i att samma form används för samma sorts betydelser, till exempel så att symmetriska nominalgrupper betecknar bilar, blommor, institutioner, anställda eller något annat. Så är det inte i aktivitetsplanen i figur 6. Börjar vi med kolumnen »Institutionens mål» ser vi att de tre första boxarna har passiva satser med mycket olika betydelse. Att publikationer »ska vara registrerade i DiVA» är en annan typ av utsaga än att »kvaliteten i forskningen ska upprätthållas», vilket ju är självklart och gäller generellt. Det är svårt att försöka varför den förra satsen gäller målområdet fältnormaliserad citeringsgrad och den senare norska modellen. Det är i vilket fall intressant att satser och inte nominalgrupper används, så att skeenden representeras, och typiskt att modal verbet »ska» används för att visa på att institutionen förpliktar sig till att leva upp till målområdena. De två sista målen ekar managementdiskursens kärna med infinitiven »öka», som vi känner igen från strategierna.

Aktiviteterna i den tredje kolumnen är huvudsaken i planen och måste bestå av en handling som det går att peka på och som kan tidsfästas. Då passar den in i styrsystemets mål-medel-logik och instrumentella rationalitet. Aktiviteter antas göra så att produktiviteten i målområdena ökar, vilket är ett medel för att uppfylla strategiernas krav, vilket i sin tur gör att visionen och målen blir verkliga. Innehållsligt kan vi se att aktiviteterna gärna bli någon form av administrativ åtgärd (»administrativt systemstöd») eller ett seminarium (om »bibliometri», »publiceringsstrategier» eller för att »förbättra texter»). Det är den sortens åtgärder som managementbyråkratin har kontroll över på mellan- eller institutionsnivå. Styrsystemet ger alltså upphov till mer administration och seminarier. Sådant som att göra fältarbete, läsa in sig på en teori, ta en paus när

man kört fast i skrivandet ligger utanför systemets logik och kan inte räknas som aktiviteter.

Språkligt ser vi att verben, precis som i strategierna, kodar materiella processer, ofta av verbal karaktär: »tillhandahålla, uppmana, påverka, diskutera, förbättra, underlätta, påverka». Eftersom verben står i infinitiv finns det inget subjekt, ingen aktör som handlar – i aktivitetsplanen används inte det kraftfulla »vi» som finns i strategierna. I stället finns det i nästa kolumn en kod för ansvariga, där organisatoriska roller återges med akronymer. De som kan vara ansvariga är Pf (prefekt), EC (enhetschef) och ÄA (ämnesansvarig). Dessutom finns en lustig restkategori, EM, den enskilda medarbetaren. Det är lite ironiskt att EM kan bli ansvarig för målet att skriva fler artiklar (och inte exempelvis Pf). Det går emot styrsystemets rationalitet, som vilar på att anställda betar sig felaktigt, bejakar egna och inte organisationens intressen, och därför måste tillrättas.

I figur 6 hittar vi ett undantag från principen att ta bort alla forskare från framställningen. I infinitivgruppen »Uppmana artikelskrivande på engelska för doktorander och forskare» nämns »doktorander och forskare» som kollektiva aktörer (vad van Leeuwen 2008 s. 37 kallar *collectivization*) och har rollen som mål. Det innebär att den materiella och verbala handlingen »uppmana» riktar sig mot dem, att de behöver bli tillsagda. Handlande aktörer blir de aldrig, och fortfarande döljs de (och andra aktörer) i en mängd nominaliseringar, som »presentationer, diskussioner, artikelskrivande, klassificering». Att formerna varierar, så att aktiviteterna ömsom inleds med verb i infinitiv och ömsom med nominaliseringar, bekräftar att de inte går tillbaka på något tydligt paradig.

Att det här inte är någon vanlig tabell framgår också av att den inte består av raka rader av celler som kombineras till syntagmer (Ledin 2015). I stället förgrenar den sig, så att en cell i första kolumnen förbinds med två eller tre celler i andra kolumnen, varpå det i tredje kolumnen blir ännu fler enheter, vilket grafiskt markeras med punktningar inuti cellerna. Vi möter en designprincip där samordningen tar sig uttryck i en extrem fragmentering och allt som rör forskning boxas in och punktats upp. Fragmenteringen och abstraheringen ger intryck av övervägd logik, men det går inte att använda tabellens kolumner och rader för att göra jämförelser eller läsa ut rimliga orsakssamband.

Designen reglerar den sociala interaktionen. Aktivitetsplanen gör det omöjligt att diskutera strukturella frågor och problem. Att utveckla framstående forskningsmiljöer tar tid och kräver noga genomtänkta rekryteringar, mentorssystem, långsiktiga villkor och planering av inte minst lära-

En granskning av Akademin publiceringsformer och publiceringsvolym (enligt verksamhetsdatabasens uppgifter) ger vid handen att det skett en förskjutning av balansen mellan publiceringsformerna. Antalet artiklar ökar medan konferenspapers har en ganska dramatisk nedgång. En tänkbar förklaring kan vara den kraftiga reduktionen av ämnesstödet mellan 2009 och 2010. En hypotes är att publiceringsvolymen samvarierar med externa forskningsmedel. De externa medlen har gått ned med ca en tredjedel mellan 2008 och 2010 samtidigt minskar publiceringarna. Den omfördelning av fakultetsmedel som gjordes mellan 2009 och 2010 kan ha förstärkt tendenserna. Man kan inte hävda att Akademin forskare inte ansträngt sig att söka externa medel. Tvärt om har ett fyrtiotal ansökningar lämnats in under 2010. Den aktiviteten är lovvärd och angelägen men tar mycken tid och kraft i anspråk, till nackdel för publiceringsaktiviteter.

Figur 7. Det avsnitt på s. 16 som handlar om publicering, med löpande skrift som semiotisk resurs, i Verksamhetsplan 2011–2013 för HumUS. (Diarienummer CF 10-660/2011.)

res forskning. Många av lärarna undervisar på heltid, inte sällan på vikariat, och ingår inte i forskningsnätverk. Sådant blir omöjligt att ta upp. I stället tenderar aktiviteterna att gå ut på att hålla ett extra seminarium för att »förbättra texter».

De aktuella målområdena och aktiviteterna tas som sagt upp med forskare och ämnen, som görs redovisningsskyldiga. För publiceringar på HumUS införde dessutom Fakultetsnämnden för humaniora och samhällsvetenskap 2013 en intern marknad på universitetet där enskilda forskare konkurrerar med varandra utifrån ett kvalitetssystem. I det systemet har den här artikeln noll kvalitet. Allt som publiceras på svenska ger nämligen noll kronor i ersättning, inklusive refereegranskade artiklar i tidskrifter med hög refuseringsgrad. Hade vi däremot, som anställda på Örebro universitet, skrivit artikeln på engelska i en internationell tidskrift hade vi fått 12 000 kronor var. Listor med forskares poäng och publiceringspremier mejlas varje år ut till professorer och ämnesföreträdare.

Vi ska avsluta tabellanalyserna genom att se på något som inte är en tabell utan löpande text. Vi går tillbaka till 2011 och den sista verksamhetsplan som HumUS skrev innan det nya styrsystemet infördes 2012. Den är på 16 sidor och använder löpande skrift som semiotisk resurs. Den har inte en enda tabell eller aktivitetsplan. De två sista sidorna tar upp forskning, och vi återger det avsnitt som behandlar publicering och externa medel i figur 7.

Avsnittet säger att publiceringsformerna ändrats, så att artiklar ökar och konferenspapers minskar. Problem att hantera är att publiceringar och externa

medel minskat. Skriftens traditionella affordanser, att resonera och argumentera, blir tydliga. Med modala verb, adversativa konnektorer och negationer iscensätts problem och konflikter. Modal verbet »kan» uttrycker sannolikhet och visar på förklaringar och tolkningar: »En tänkbar förklaring kan vara», »kan ha förstärkt tendenserna». Negationen »inte» lämpar sig i argumentation: »Man kan inte hävda att Akademin forskare inte ansträngt sig att söka externa medel». Negationen presupponerar att någon skulle kunna hävda att forskarna på institutionen inte ansträngt sig och har en udd mot universitetets ledning, ett mer eller mindre uttalat ifrågasättande av makten. Argumentationen fortsätter med ett adversativt adverbial, »Tvärt om», som i nästa mening följs av det den adversativa konjunktionen »men». På så vis argumenterar institutionen för sin verklighetsbild. Den går ut på att forskares tid och resurser är begränsade. Skriver forskare »ett fyrtiotal ansökningar» är det »till nackdel för publiceringsaktiviteter». Märk att forskare här representeras som en kollektiv och handlande aktör, situerad i tid och rum, skrivandes ansökningar.

Denna verklighetsbild går på tvärs mot en nyliberal managementdiskurs. Som vi sett är själva grunden för styrsystemet att produktiviteten ska öka inom alla målområden och att anställda ska hållas ansvariga för det. Stapeldiagrammet i figur 5 är ett övertydligt uttryck för ideologin.

7. En utvärdering frikopplad från forskare

Vi avslutar analyserna med en PowerPoint från den interna forskningsutvärdering som pågår vid universitetet. Den illustrerar hur den nya styrningen är frikopplad från det som forskare gör i olika ämnen. Bara en nyliberal design kvarstår.

I slutet av 2014 annonserades att en utvärdering skulle ske och att alla publikationer måste vara registrerade. På uppdrag av dekanen mejlade prefekten i februari 2015 ut en PowerPoint på åtta sidor till ämnesföreträdare vid HumUS och frågade vilken utvärderingsenhet som föredrogs. Att det rör sig om en PowerPoint är föga förvånande; sådana skickas ofta ut av ledningen. Det är en teknologi som bygger på listformatet och som därför passar utmärkt i styrningen. En PowerPoint »udelader og undertrykker [...] vigtige ræsonnementer om hvordan noget fungerer og hænger sammen. Uklarheden om hvem som gør hvad, hvordan og hvornår bliver særlig fremtrædende når brugere af programmet lader inddelingen i punkter følge af underpunkter og uo-

verskuelige hierarkier» (Kjeldsen 2009 s. 55). Listformatet medför att utvärderingen inte förklaras eller kontextualiseras, utan den presenteras i korta punkter:

- Detta dokument innehåller några olika förslag på modeller
- Modellerna har tagits fram i en diskussion mellan dekan, prodekan och prefekter
- Minsta meningsbärande enhet är våra huvudområden
- Modellerna är inte rangordnade på något sätt

Punkterna signalerar som vanligt en abstrakt och teknisk modalitet, som vore detta noggrant och logiskt övervägt. Fyra utvärderingsenheter eller grupper följer med den sortens ojämna akronymer som är vanliga i vårt material: Alternativ ABC, Alternativ SCB, Alternativ X och Alternativ (i).

I figur 8 visar vi hur två av dessa alternativ, ABC och X, presenteras. Nu är grafik återigen den huvudsakliga semiotiska resursen, och den kombineras med färg. Färgpaletten är bredare och grällare än i de tidigare dokument vi behandlat, vilket ger en livlighet. I bakgrunden finns universitetets våglinje (i blått), som är en del av den grafiska profilen och aktualiserar dynamik och förändring. De fyra boxarna märkta »Enhet A», »Enhet B» osv. är också blå. Sammanlagt 17 olika ämnen grupperas under enheterna, så att humaniora, samhällsvetenskap och estetiska vetenskaper samsas på olika sätt.

I »Alternativ ABC» är ämnena under »Enhet A» och »Enhet B» röda, och de under »Enhet D» orange. Enheterna rymmer sex, fem respektive fyra ämnen. I den lilla »Enhet C» finns bara två ämnen, båda estetiska, men med olika färg, ett grönt Musikvetenskap och ett lila Måltidskunskap och värdskap. Färgerna förklaras inte,² och som vanligt är det oklart vilka paradigmer som grupperingarna ger uttryck för, varför komponenter, i det här fallet färgade ämnesboxar, förs samman. Det hela hade kunnat presenteras som en vanlig lista, men grafiken tillåter färg att användas och ger intryck av att återge tekniskt övervägda indelningar. Komponenter isoleras och arrangeras i vad som förefaller vara analytiska strukturer.

I »Alternativ X» har ämnena kastats om och enheterna blivit mer färgblandade. Exempelvis har det gröna Musikvetenskap nu hamnat i »Enhet A», som är en stor grupp med sex ämnen, och framstår där som udda, eftersom gruppen

² Färgerna är, har vi insett, administrativa markeringar och signalerar ämnens hemhörighet på institutioner och akademier. Ämnena på institutionen HumUS är alla röda. Institutionen bildades 2008 och var en sammanslagning av de tre institutionerna för humaniora, samhällsvetenskap och pedagogik. Det fanns ingen grund i forskningen för sammanslagningen.

Figur 8. Två PowerPoint-sidor från ett förslag till gruppering av ämnen i en forskningsutvärdering, hämtade från en presentation med titeln ORU2015. Powerpointen mejlades, på uppdrag av dekanus, ut till ämnesföreträdare vid HumUS av prefekten 16.2.2015.

i övrigt är helröd. Det har skilts från det lila Måltidskunskap och värdskap, som återfinns i en färgglad »Enhet D», också en stor grupp med sex ämnen, där det utöver röda ämnen finns ett orange Rättsvetenskap.

De ämnesansvariga som kommenterade PowerPointen sade att det inte gick att ge några synpunkter, eftersom det inte framgick varför och på vilka grunder de olika ämnena grupperats på det ena eller andra sättet. Det exakta syftet med både forskningsutvärderingen och grupperingarna var oklart. Det vi kan se är att den grundläggande designen återkommer, där samordning och fragmentering kommunicerar en teknisk process. Vi har nått en punkt i diskursen där det inte längre finns någon logik utanför grupperandet i sig självt.

PowerPointen illustrerar Powers (1997) begrepp granskningssamhället, där utvärderingssystem cirkuleras för att mäta kvalitet utifrån managementprinciper som är främmande för de professionella praktiker som bedöms. De anställda måste rapportera det de gör genom en nyliberal diskurs som designar och snävar in den sociala interaktionen. PowerPointen illustrerar också den makt som ligger i diskursen. Det är ledningen som äger mätsystemen. Det är naturligtvis så att ämnen kommer att få mycket olika resultat beroende på vilken grupp de tillhör.

8. Avslutande diskussion

Vi har visat hur NPM tar sig uttryck i ett nytt språk som riskerar att ta över kontrollen över det som forskare gör. Det är ett multimodalt språk där olika semiotiska resurser kombineras i en design som bygger på samordning. Olika enheter och produkter grupperas med en föregiven logik, under sken av att det rör sig om välgrundade tekniska indelningar. Detta rekontextualiserar forskningspraktikerna, som alla behandlas lika, processas på samma sätt, om det så är forskning i sociologi, kemi eller svenska.

Designen tillåter olika multimodala grupperingar, som en sida med inramade foton, en skriftlig punktlista, en tabell med siffror eller en uppsättning grafiska boxar, alla med sina affordanser. Vi har visat hur affordanser utnyttjas i relaterade dokument. Med foton kan en nyliberal ideologi iscensättas, med en punktlista universitetets strategier, med en tabell en resultatmätning och med grafiska boxar en forskningsutvärdering. Vi möter ett utvecklat granskningssystem där många olika dokument kopplas ihop, cirkuleras och gör de anställda redovisningsskyldiga.

Designen styr den sociala interaktionen och motar bort kritisk diskussion. Samordningen och grupperandet leder till att sociala praktiker fragmenteras i enheter som ledningen kan använda för att granska och mäta. Eventuella motsättningar mellan olika slags forskning, eller mellan olika uppfattningar om vad som är god forskning, kommer inte till uttryck, vilket också har att göra med att löpande skrift inte används för att förklara eller problematisera.

NPM-språket är som vi visat frikopplat från sociala praktiker, från faktisk forskning. Det ägs av ledningen och formulerar och kodifierar vad som är viktigt och vad som ska definieras som kvalitet. Vårt viktigaste resultat är just detta, att NPM-språket riskerar att bidra till en avprofessionalisering, så att forskares professionella omdöme, deras uppfattning om vad som är god, spännande eller fruktbar forskning, inte längre räknas.

Vi har gjort en fallstudie av ett universitet och kan inte mer exakt säga hur det ser ut på andra lärosäten. Men som framgått pekar såväl tidigare forskning som olika rapporter och debattinlägg på att den bild vi ger i det stora hela är representativ för dagens universitetsvärld.³ Efter millennieskiftet, och inte minst på 2010-talet, har granskningssamhället vuxit sig starkare. Universiteten får hårdare styrsystem och det kollegiala inflytandet minskar. Det blir allt fler utvärderingar och resultatmätningar, administrerade av en ny managementbyråkrati och kopplade till internationella trender och rankningar.

Vi har beskrivit detta som en nyliberal utveckling. Ideologiskt möter vi en värld där individer gör val på en marknad och strävar efter optimera sin vinning och framgång. Det gäller att vara konkurrenskraftig: som enskild forskare, in-ternt mellan ämnen och externt gentemot andra lärosäten. På den marknad som sätts upp mäts framgången och operationaliseras med hjälp av siffror. I en sådan värld finns det inte utrymme för kvalitativa bedömningar – i så fall skulle ju enskilda forskare eller ämnen ha inflytande över vad som ska ses som värdefull forskning. Vi avslutar med att påminna om att det finns fler drivkrafter för forskare än de som rymms i den nyliberala ideologin, som att ta sig an en utmanande forskningsfråga, att diskutera med och få uppskattning av kolleger eller att bidra till en positiv samhällsutveckling.

³ Enligt Sundbergs (2014) statsvetenskapliga analys av autonomireformen och beslutsmakt utmärker sig inte Örebro universitet på något särskilt sätt, utan har samma tydliga linjestyrning som andra lärosäten. Dock har de stora lärosätena, Lunds, Stockholms och Uppsala universitet, kvar mer av kollegialt styre än de mindre.

Litteratur

- Agar, Michael, 1980: *The professional stranger: an informal introduction to ethnography*. New York: Academic Press.
- Amná, Erik, 1981: *Planhushållning i den offentliga sektorn? Budgetdialogen mellan regering och förvaltning under efterkrigstiden*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet.
- Barthes, Roland, 1977: *Image, music, text*. London: Fontana.
- Chiapello, Eve & Fairclough, Norman, 2002: Understanding the new management ideology: a transdisciplinary contribution from critical discourse analysis and the new sociology of capitalism. I: *Discourse & Society* 13(2). S. 185–208.
- Colás, Alejandro, 2005: Neoliberalism, globalization and international relations. I: *Neoliberalism: A critical reader*, red. av Alfredo Saad-Filho & Deborah Johnston. London: Pluto Press. S. 70–80.
- Drucker, Peter F., 1967 [1954]: *The practice of management*. London: Heinemann.
- Eagleton, Terry, 2015: The slow death of the university. I: *The Chronicle Review* 6.4.2015. *The Chronicle of Higher Education*.
- Enkvist, Inger, 2015: När administrationen leder forskningen. I: *Svenska Dagbladet* 20.5.2015.
- EUA, 2013: *Global university rankings and their impact. (Report II.)* Brussels: European University Association. Tillgänglig på: http://www.eua.be/Libraries/Publications_homepage_list/EUA_Global_University_Rankings_and_Their_Impact_-_Report_II.sflb.ashx (nedladdad 3.6.2015).
- Fairclough, Norman, 1993: Critical discourse analysis and the marketization of public discourse: the universities. I: *Discourse & Society* 4(2). S. 133–168.
- Fairclough, Norman, 1995: *Critical discourse analysis: the critical study of language*. London & New York: Longman.
- Foucault, Michal, 1977: *Discipline and punish: the birth of the prison*. New York: Pantheon Books.
- Hall, Patrik, 2012: *Managementbyråkrati – organisationspolitisk makt i svensk offentlig förvaltning*. Malmö: Liber.
- Hasselberg, Ylva, 2012: *Vetenskap som arbete: normer och arbetsorganisation i den kommodifierade vetenskapen*. Möklinta: Gidlund.
- Hodge, Bob & Kress, Gunther, 1988: *Social Semiotics*. Cambridge: Polity Press.
- Holborow, Marnie, 2013: Applied Linguistics in the Neoliberal University: Ideological keywords and social agency. I: *Applied Linguistics Review* 4(2). S. 229–257.
- Holmberg, Per & Karlsson, Anna-Malin, 2013: *Grammatik med betydelse: en introduktion till funktionell grammatik*. Stockholm: Hallgren & Fallgren.
- Hood, Christopher, 1991: A Public Management for All Seasons? I: *Public Administration* 69. S. 3–19.
- Karlsson, Anna-Malin, 2004: »Vad vill vi att kunden ska köpa?» En diskursanalytisk studie av identifikationsmöjligheter i texter för butiksanställda. I: *Språk och stil* NF 14. S. 63–88.
- Karlsson, Anna-Malin & Nikolaidou, Zoe, 2011: Writing about Caring. Discourses, genres and remediation in elder care. I: *Journal of Applied Linguistics and Professional Practice* 8(2). S. 123–143.

- Kjeldsen, Jens, 2009: Billeder på væggen. Retorisk og didaktisk brug af præsentationsteknologier. I: Sjunde nationella konferensen i Svenska med didaktisk inriktning. Malmö 18–20 november 2009. Att bygga broar – kulturella, språkliga och mediala möten, red. av Kent Adelman. Malmö högskola. S. 51–63.
- Kress, Gunther, 2010: *Multimodality: a social semiotic approach to contemporary communication*. London: Routledge.
- Kress, Gunther & van Leeuwen, Theo, 1996: *Reading images: the grammar of visual design*. London: Routledge.
- Kress, Gunther & van Leeuwen, Theo, 2001: *Multimodal discourse: the modes and media of contemporary communication*. London: Arnold.
- Kress, Gunther & van Leeuwen, Theo, 2002: Colour as a semiotic mode: notes for a grammar of colour. I: *Visual Communication* 1(3). S. 343–368.
- Lakoff, George & Johnson, Mark, 1980: *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ledin, Per, 2015: Listans och tabellens semiotik. I: *Sakprosa* 7(1). S. 1–25. Tillgänglig på: <https://www.journals.uio.no/index.php/sakprosa/article/view/947> (nedladdad 2.2.2015).
- Ledin, Per & Machin, David, 2015: How lists, bullet points and tables recontextualize social practice: a multimodal study of management language in Swedish universities. I: *Critical Discourse Studies* 12(4). S. 463–481.
- Ledin, Per & Machin, David, u.u.: Semiotic resources and their affordances. Developing a Multimodal Critical Discourse Analysis. I: *Handbook of Critical Discourse Analysis*, red. av John Flowerdew & John E. Richardson. London: Routledge.
- Linde, Stig, 2010: *Församlingen i granskningsrådet*. Diss. Lund: Lunds universitet.
- Machin, David, 2007: *Introduction to multimodal analysis*. London: Hodder Arnold.
- Machin, David, 2013: What is multimodal critical discourse studies? I: *Critical Discourse Studies* 10(4). S. 347–355.
- Mautner, Gerlinde, 2005: The entrepreneurial university. A discursive profile of a higher education buzzword. I: *Critical Discourse Studies* 2(2). S. 95–120.
- Morrish, Liz & Sauntson, Helen, 2013: 'Business-facing motors for economic development': an appraisal analysis of visions and values in the marketized UK university. *Critical Discourse Studies* 10(1). S. 61–80.
- Nyström Höög, Catharina, 2015: Värdegrundstexter – ett nytt slags uppdrag för klar-språksarbetet? I: *Sakprosa* 7(2). S. 1–16. Tillgänglig på: <https://www.journals.uio.no/index.php/sakprosa/article/view/831> (nedladdad 3.5.2015).
- Piro, Fredrik Niclas, Hovedhaugen, Elisabeth, Elken, Mari, Sivertsen, Gunnar, Benner, Mats & Stensaker, Bjørn, 2014: *Nordiske universiteter og internasjonale universitetsrangeringer. (Rapport 25.)* Oslo: NIFU.
- Pollitt, Christopher & Bouckaert, Geert, 2013: *Public Management Reform – a Comparative Analysis*. 3rd edition. New York: Oxford University Press.
- Power, Michael, 1997: *The audit society: rituals of verification*. Milton Keynes: Open University Press.
- Regeringskansliet, 2014: *Ny styrning bortom New Public Management*. Pressmeddelande 23.10.2014.

- Sundberg, Elin, 2014: Autonomireformen – en kompletterande studie av beslutsmyndighet vid fem lärosäten. Uppsala universitet: Statsvetenskapliga institutionen. Tillgänglig på: http://www.humsam.uu.se/digitalAssets/211/211639_autonomireformen-en-kompl-unders.pdf (nedladdad 28.8.2015).
- Tagg, John, 1988: *The Burden of Representation: Essays on Photographies and Histories*. Basingstoke: Macmillan.
- Teo, Peter, 2007: The Marketisation of Higher Education: A Comparative Case-Study of Two Universities in Singapore. *CADAAD Journal* 1(1). Tillgänglig på: http://cadaad.net/2007_volume_1_issue_1/12-8 (nedladdad 15.1.2015).
- van Dijk, Teun A., 1998: *Ideology: a multidisciplinary approach*. London: Sage.
- van Leeuwen, Theo, 2008: *Discourse and practice*. London: Routledge.
- Vetenskapsrådet, 2015: *Fördelning av forskningsresurser – bibliometriindikator*. Tillgänglig på: <http://www.vr.se/omvetenskapsradet/verksamhet/analysutvardering-ochuppfoljning/fordelningavforskningsresurserbibliometriindikator.4.55b9d3b811f177315728000488.html> (nedladdad 29.8.2015).
- Voloshinov, Valentin N., 1973: *Marxism and the Philosophy of Language*. New York: Seminar Press.
- Willig, Rasmus, 2012: Dödsstödet til new public management. I: *Politiken* 22.9.2012.
- Wodak, Ruth & Meyer, Michael, 2009: *Critical Discourse Analysis: History, Agenda, Theory, and Methodology*. I: *Methods in Critical Discourse Analysis*, red. av Ruth Wodak & Michael Meyer. 2nd edition. London: Sage. S. 1–33.
- Zaremba, Maicej, 2013: Förlåt dem, ty de visste inte vad de gjorde. I: *Dagens Nyheter* 24.4.2013.
- Zhang, Yiqiong & O'Halloran, Kay L., 2013: Toward a global knowledge enterprise: university websites as portals to the ongoing marketization of higher education. I: *Critical Discourse Studies* 10(4). S. 468–485.
- Örebro universitet, 2013: *Årsredovisning*. Tillgänglig på: http://www.oru.se/Intern/Centrala_dokument/Styrdokument/Verksamhetsplanering/Arsredovisning_Verksamhetsberattelser/%C3%85rsredovisning%202013.pdf (nedladdad 19.8.2015).

Kontrastiv språkforskning på översättningsanalytisk grund – exemplet presens particip

Av OLOF ERIKSSON

Abstract

Eriksson, Olof, olof.eriksson@lnu.se, Professor emeritus, Department of Languages, Linnaeus University: “Contrastive analysis on translational grounds – the case of the present participle”. *Språk och stil* NF 25, pp. 38– 68.

This article is an investigation into the use of the present participle in Swedish and French, carried out within the theoretical framework of contrastive linguistics and based on a corpus consisting of texts of fictional prose in the original Swedish and in French translation.

In two introductory sections preceding the analytic part of the article the development of contrastive linguistics in the 20th century is outlined and the relation in which this discipline stands to translation studies is briefly accounted for. This section also discusses at some length the methodological aspects of “translational contrastive analysis” as applied in the present study.

The analysis shows that the French present participle, while being more frequent than the Swedish one in absolute terms, is functionally more restricted since it occurs almost exclusively as a predicate. The Swedish present participle, on the other hand, although rare in the predicative function, is characterized by its wide range of uses other than the “verbal” one: nominal, adnominal, adverbial, adjectival, adverbial.

The chief difference between the Swedish and the French present participle is thus fundamentally one of syntactic distribution.

Keywords: present participle, contrastive linguistics, translational contrastive analysis, Swedish, French, (ad)nominal, (ad)verbal, adjectival, adverbial.

1. Kontrastiv lingvistik

Att jämföra språk har i alla tider sysselsatt språkforskare och även andra med intresse för språk. Språkjämförelserna intog en viktig plats redan i den 1660 utgivna Port-Royal-grammatiken när man ville »utröna orsakerna till vissa företeelser som antingen är gemensamma för alla språk eller specifika för några av dem» (Arnauld & Lancelot 1969 [1660] s. 3)¹ och därmed leda i bevis att det

Jag vill tacka tre anonyma referenter för värdefulla synpunkter på en tidigare version av denna artikel.
¹ Alla översättningar till svenska av franska citat – med eller utan angivande av originalcitatet – är artikelförfattarens.

mänskliga språket vilar på logisk grund och i kraft därav är att betrakta som i hög grad universellt.

Det var emellertid först i 1800-talets s.k. historisk-komparativa språkforskning som jämförelserna fick strikt vetenskaplig karaktär, genom ett systematiskt studium – framför allt på fonologins område – av de enskilda språkens utveckling i syfte att fastställa eventuellt gemensamt ursprung och därigenom upprätta släktskapsförhållanden dem emellan.

Efter strukturalismens genombrott i början av 1900-talet kom det språkjämförande perspektivet inte att inta någon framträdande plats inom språkforskningen förrän i slutet av 50-talet, närmare bestämt 1957 då Robert Lado publicerade sin *Linguistics across Cultures*, som kan sägas ha lagt grunden till den språkvetenskapliga disciplin som idag benämns *kontrastiv lingvistik* eller *kontrastiv språkvetenskap*. Lados huvudtanke var att man genom att i en inlärningssituation systematiskt jämföra förstaspråkets och andraspråkets – Lado talar om 'modersmål' (»native language») och 'främmande språk' (»foreign language») – egenskaper på ett antal områden (grammatik, skrift, kultur m.fl.) skulle kunna bidra till en bättre förståelse av den process varigenom den enspråkiga talaren blir tvåspråkig, dvs. hans/hennes »bilingualisation» (James 1980 s. 8). Den kontrastiva lingvistikens har alltså sina rötter i språkinlärningsforskning, men resultaten från den jämförande språkanalysen avsåg också att förse språkdiraktiken – t.ex. översättningsundervisningen – med värdefulla verktyg. Kontrastiv lingvistik kom på så sätt att under en tid betraktas som en gren av den tillämpade språkvetenskapen. Så är uttryckligen fallet ännu i Carl James bok *Contrastive Analysis* från 1980.

Det var först under 80-talet som man på allvar började utveckla teorier och metoder för det kontrastiva studiet av språk som ett sätt att vinna kunskap om de i jämförelsen inbegripna språken som sådana och det var inte förrän under senare delen av 90-talet som denna utveckling hade nått en punkt där den kontrastiva lingvistikens kunde sägas ha upphöjts till rangen av språkvetenskaplig disciplin i sin egen rätt, en rang som bl.a. manifesterats genom existensen av en internationell tidskrift med specifik inriktning på kontrastiv lingvistik, den sedan 1999 utgivna *Languages in Contrast* (John Benjamins Publishing Company).

Föremålet för den kontrastiva lingvistikens är det vetenskapliga studiet av språk i dessas egenskap av oberoende, internt strukturerade system. Den kontrastiva analysen kan emellertid ha olika fokusering beroende på syfte. Den kan vara:

1. karakteriserande
2. differentierande
3. identifierande.

I det första fallet utgör ett av de i analysen inbegripna språken vad man kan kalla *objektspråk* och analysen syftar till att karakterisera detta språk – i dess helhet eller med avseende på språkspecifika företeelser – genom att kontrastera det mot ett eller flera strukturellt mer eller mindre avvikande språk. Ett bra exempel på en sådan analys – ur ett synkroniskt såväl som diakroniskt perspektiv – är Harris 1978, vars objektspråk är franskan och där övriga romanska språk spelar rollen av kontrasterande språk.

I det andra fallet är båda/alla språken kontrastspråk och analysen syftar till att utifrån en gemensam jämförelsebas – ett »tertium comparationis» (se Normann Jørgensen 1982) – blottlägga och i möjligaste mån förklara skillnader som har sin grund i egenskaper med strukturinherent status i de aktuella språken. Exempel på analyser av detta slag är Vinay & Darbelnet 1977 [1958],² Guillemin-Flescher 1981, Salkoff 1999 och Eriksson 1997, de tre förstnämnda med fokus på strukturella skillnader mellan engelskan och franskan, den sistnämnda mellan svenskan och franskan.

I det tredje – och i kontrastiv lingvistik föga uppmärksammade – fallet är syftet att i något av de jämförda språken analysera språkspecifika egenskaper som endast en kontrastiv analys gör det möjligt att identifiera. Ett slående exempel på en sådan egenskap i franskan utgörs av det fenomen som de fransk-kanadensiska »kontrastivisterna» Vinay och Darbelnet (1977) benämnt *étouffement* ('utfyllnad'), vilket i det mest karakteristiska fallet består i att strukturellt upplösa nominalfraser genom ett verbalt inskott före en semantiskt tung preposition (oftast ingående i en fras uttryckande lokalisering i tid/rum) i attributiv funktion: *les livres posés sur la table*. Betydelsen av detta fenomen för den franska nominalfrasens konstitution och kohesion blir uppenbar först då man på denna punkt konfronterar franskan med andra i strukturellt avseende relativt avvikande språk. Det visar sig då t.ex. att germanska språk som svenska och engelska inte känner behov av en motsvarande kohesionell upplösning (*böckerna på bordet, the books on the table*), vilken i detta fall visserligen är fakultativ (*les livres sur la table*) men likväl

² I sin klassiska bok från 1958 säger sig Vinay och Darbelnet bedriva 'komparerad stilistik' (»stylistique comparée»), men det som primärt avhandlas i boken är de facto systembundna skillnader mellan franskan och engelskan, fr.a. på det grammatiska och det lexikala planet. Det rör sig således inte om stilistiska skillnader som utslag av översättningsnormer och -strategier.

syntaktiskt – snarare än stilistiskt – betingad, detta i kraft av sin systematiska tillämpning. Nominalfrasupplösningens mekanismer analyseras i bl.a. Danell 1974 och Eriksson 1980, 1993.

2. Kontrastiv språkvetenskap vs översättningsvetenskap

En annan förhållandevis ny språkvetenskaplig disciplin som lätt associerar till den kontrastiva språkvetenskapen och som i likhet med denna idag uppvisar stor spridning och vitalitet är översättningsvetenskapen (se Ingo 1991, 2011), vilken på engelska benämns *translation studies* (se t.ex. Munday 2012) och på franska numera *traductologie* (se t.ex. Guidère 2008). I båda fallen handlar det i vid bemärkelse om att jämföra språk, eftersom ofrånkomligen varje språkjämförelse implicit innehåller ett översättningselement och eftersom omvänt varje översättningsanalys förutsätter att man kontrasterar utsagor i originalspråket mot de innehållsmässigt och stilmässigt motsvarande utsagorna i översättningspråket. Men under det att man inom kontrastiv lingvistik analyserar *språk* i deras egenskap av strukturerade system, så analyserar man inom översättningsvetenskapen överföringen av *texter* från ett språk till ett annat, antingen med fokus på denna överföring som sådan, dvs. på översättningen som process, eller med utgångspunkt i det konkreta resultatet av överföringen, dvs. i översättningen som produkt. Man skiljer alltså mellan processinriktad och produktinriktad översättningsforskning.

Kontrastiv språkvetenskap och översättningsvetenskap är således två fundamentalt olika discipliner, eftersom kontrastiv forskning sysslar med språkliga företeelser som utslag av *la langue*, medan översättningsforskningen är inriktad på studiet av dessa företeelser som utslag av *la parole*. Å andra sidan är det klart att de båda disciplinerna, i kraft av sitt gemensamma »översättningselement», uppvisar en viss affinitet. Man kan kanske därför säga att skillnaden dem emellan i första hand är en grad- och perspektivskillnad, på grund av den kontrastiva språkvetenskapens generaliserande och översättningsvetenskapens snarare partikulariserande teoretiska ansats.

Det är därför inte att förvåna sig över att forskare – främst översättningsforskare – framfört önskemål om ett närmande mellan de båda disciplinerna, med hänvisning till de inslag som förenar dem:

It is sometimes suggested that whereas translation is concerned with communication via texts, i.e. particular instances of language use in particular situations,

as *parole*, the focus of Contrastive Analysis is on differences and similarities between language systems, between grammars, language as *langue* [...] However, this difference in view-point is becoming increasingly blurred. Both translation theorists and contrastivists have extended their focus of attention towards each other, and some scholars have openly sought to establish conceptual bridges between the two disciplines. (Chesterman 1998 s. 27–28)

Samtidigt som det är lätt att hålla med om nyttan av ett dylikt interdisciplinärt närmande, är det viktigt att framhålla allt som skiljer kontrastiv språkvetenskap från översättningsvetenskap med avseende på mål och metoder. Faktum är att översättningsanalys – dvs. jämförande analys av original- och översättnings-text – för kontrastivisten och traduktologen innebär fundamentalt olika saker. Den förres primära uppgift är att identifiera skillnader – och likheter – mellan de båda texterna som har sin grund i strukturinherenta egenskaper i de språk som texterna är avfattade på. Kontrastivisten sysslar alltså med de egenskaper i språket som är beroende av den språkliga kompetens som aktiveras när vi uttrycker oss – muntligt eller skriftligt – på vårt modersmål. På så sätt kommer en jämförande analys av text i original och i översättning att utgöra en *metod* bland andra för att komma åt dessa, och endast dessa, egenskaper, men den utgör inte ett mål i sig. Vinay och Darbelnet (1977 s. 25) talar om översättningsanalysen som en 'undersökningsmetod' (»procédé d'investigation»), ett tillvägagångssätt för att uppnå målet, nämligen beskrivningen av ett språk och de relationer som detta upprätthåller med andra språk med avseende på systembundna egenskaper. Det följer av detta att kontrastivisten i möjligaste mån måste söka neutralisera den enskilda översättarens roll i översättningsprocessen. Det som intresserar honom/henne är vad som händer i denna process i ljuset av att han/hon är infödd talare av ett givet språk. Det är detta Vinay och Darbelnet (1977 s. 31) avser när de betecknar vissa översättningsbeslut som *servitudes* eftersom de är 'påtvungade av språket' (»imposées par la langue»), detta i motsats till *les options*, en term med vilken de avser de individuella val som översättaren gör inom ramen för de gränser som översättningspråket sätter för hans/hennes beslutsfattande i översättningsprocessen. Distinktionen mellan *servitudes* och *options* påminner om den som de svenska nordisterna Lars Wollin (1981) och Christer Platzack (1983) gjort mellan *betingade operationer* och *spontana operationer* i syfte att karakterisera de två typer av åtgärder som översättningsprocessen ställer översättaren inför.

Översättningsforskarens uppgift är en helt annan. Föremålet för hans/hennes arbete är översättningsprocessen i dess egenskap av process och den roll som den enskilda översättaren spelar i denna process. Det handlar för översättningsforskaren inte om att analysera de i översättningsprocessen involverade språk-

ken i sig själva utan att lägga tonvikten på olika aspekter av den process varigenom en text överförs från ett språk till ett annat och av resultatet av denna process (Lindquist 1989 s. 25). I stället för att söka neutralisera den individuella översättarens roll i översättningsprocessen ligger översättningsforskarens fokus just på denna roll. Frågeställningar som ligger inom ramen för översättningsforskningen kan exempelvis vara att analysera specifika översättningsproblem (dialekt, slang, idiom, metaforik osv.), att bedriva översättningskritik (eng. *translation quality assessment*, fr. *évaluation des traductions*; se t.ex. Larose 1992, Heldner 2008), att analysera hur *översättarstil* förhåller sig till *författarstil* (Eriksson 2002), att jämföra översättare med avseende på allmän översättarprofil (se t.ex. Gullin 1999); att analysera fenomenet *översättnings-språk* (Gellerstam 1986, 1996; jfr nedan), att analysera fenomenet litterär nyöversättning utifrån ett komparativt studium av två eller flera översättningar till ett givet språk av en och samma litterära text (se t.ex. Tegelberg 2011, Eriksson 2012) eller att analysera översättningsprocessen utifrån s.k. 'tänk-högt-protokoll' (»Think-Aloud Protocols»; se t.ex. Jonasson 1998). Som synes, tillhör flera av de givna exemplen den del av översättningsforskningen som specifikt sysslar med översättningsanalys av litterär text. Det är ganska naturligt att denna forskning, i förhållande till den fackspråksorienterade, har en mer uttalat tvärvetenskaplig karaktär, med nära koppling till litteraturvetenskap och stilistik, till etik och estetik, till sociologi och psykologi.

Dagens kontrastiva språkforskning kännetecknas av en klar tendens att bedriva kontrastiv analys med utgångspunkt i material hämtat från texter i original och i översättning. Detta tillvägagångssätt drar framför allt nytta av den under senare år i snabb takt ökande tillgången på elektroniska bidirektionella översättningskorpora, i synnerhet s.k. parallellkorpora, vars användning – ofta i kombination med s.k. komparabla korpora (se Kortteinen 2008, Ramnäs 2008, Johansson 2007) – kan sägas ha lett fram till uppkomsten av en i stora delar ny metodologi, i vilken begreppet *korrespondens* delvis har kommit att ersätta *ekvivalens* som utgångspunkt för formuleringen av den kontrastiva analysens »tertium comparationis».

Faktum är emellertid att det ännu idag är kontroversiellt att bedriva kontrastiv analys baserad på översättningsanalytisk metodik. Det man framför allt förebrår denna är originaltextens »styrande effekt» (Andersson 1992 s. 11) på översättningen, dvs. den påverkan genom interferens från källspråket som varje översättare omedvetet är utsatt för i översättningsprocessen och som man anser så stark att den gör det omöjligt att i översättningstexten upprätthålla distinktionen mellan det som troget representerar strukturella drag i målspråket

och det som snarare återspeglar drag som är karakteristiska för källspråket. Dessa senare förmodas översättaren införa omedvetet i översättningstexten tack vare målspråkets *strukturella flexibilitet*, vilken alltså föranleder denne att där återge strukturer som i grunden inte är målspråkets egna. Det är denna typ av »språk» infiltreerat av främmande drag som bl.a. nordisten Martin Gellerstam (1986, 1996) har kallat *översättningsspråk* eller *translationese*. Det finns fog, menar han, för begreppet *översättningssvenska*, detta efter att genom ett jämförande studium av litterär svensk text i original och i översättning ha konstaterat att *originalsvenska* på ett mycket påtagligt och systematiskt sätt skiljer sig från *översättningssvenska*, framför allt lexikalt men också grammatiskt. Lars Wollin har t.o.m. hävdad (1994) att svenskan, vars språkgemenskap omfattar ett förhållandevis litet antal modersmålstalare, delvis har blivit sådan den strukturellt är idag genom påverkan av texter som översatts till svenska.

Interferensverkan har föranlett många kontrastivister att döma ut översättningsanalytisk metod som otillämplig och oacceptabel inom kontrastiv språkforskning (Lauridsen 1996 s. 67), medan andra uttrycker sig mera nyanserat i denna fråga, t.ex. Stig Johansson, för vilken metoden är acceptabel under förutsättning att översättningskorporus kompletteras av andra korpus typer i syfte att minimera risken för interferensverkan (Johansson 1998 s. 6), och den franska anglisten Jacqueline Guillemin-Flescher, som tillämpat metoden i sin kontrastiva fransk–engelska syntax (1981) och som på annat håll (1992 förord) poängterat att återkommande fenomen i översättningsverksamheten är systematiserbara om undersökningen bygger på en »corpus important» (’omfattande korpus’).

Jag delar Guillemin-Fleschers uppfattning beträffande möjligheten att systematisera regelbundet återkommande översättningsoperationer på grundval av en omfattande korpus. Jag tror också att dessa operationer i kraft av sin systematik är kvantifierbara. Jag skulle t.o.m. vilja hävda att kvantifieringen är nödvändig, därför att gränsen mellan de operationer som är resultat av översättarens individuella, subjektiva val och dem som återspeglar faktiska språkskillnader endast kan fastställas i kvantitativa termer. Och likväl är denna gräns inte absolut: det finns anledning att snarare tala om grader av strukturinherens, dvs. att det finns en obestämd zon där det är svårt eller rentav omöjligt att avgöra om en språklig förändring som uppträder i översättningsprocessen skall tillskrivas översättarens inverkan eller ses som ett utslag av en reell skillnad mellan de berörda språken. Hur som helst är gränsen – om en sådan existerar – endast åtkomlig statistiskt. Med detta synsätt kan en översättningsåtgärd vara strukturellt betingad utan att för den skull vara obligatorisk. Det kan räcka att

den vidtas på ett så systematiskt sätt och av så många översättare att den på dessa grunder kan tilldelas strukturinherent status i det aktuella målspråket. Av detta skäl anser jag att dikotomiska distinktioner som *servitudes* vs *options* (Vinay & Darbelnet 1977), *transformations obligatoires* vs *transformations facultatives* (Chevalier & Delpont 2006) och *betingade operationer* vs *spontana operationer* (Wollin 1981, Platzack 1983) riskerar att ge en förenklad eller rentav missvisande bild av vad man kan kalla ett språks *strukturella identitet*.

Ovan redovisade tankar kring översättningsanalysens användning i kontrastiv språkforskning har jag i Eriksson 1997 försökt tillämpa praktiskt på språkparet svenska–franska. Studien vilar på en översättningsanalytisk kvantitativ metod som kan karakteriseras som *pseudo-bidirektionell* (jfr Nordström 1995), varmed avses en differentierande studie med material hämtat från en omfattande korpus (43 000 satser från 40 litterära verk) vars originaltext och översättningstext också analyseras i motsatt riktning, dvs. med översättningstextens språk som källspråk och originaltextens som målspråk, detta till skillnad från den i egentlig mening bidirektionella metoden som arbetar med korpusar som har originaltext på båda/alla de i undersökningen ingående språken (se Johansson 1998, 2007). Den *pseudo-bidirektionella* metoden är enligt min mening legitim om syftet är att undersöka – vilket är fallet i Eriksson 1997 – de inblandade språkens fundamentala meningsstruktur, dvs. hur ett språks meningar byggs upp av fras-, sats- och nexuskonstituenten på ett sätt som är karakteristiskt för detta språk, och förutsatt att undersökningen underställs kontroller (tre till antalet i Eriksson 1997) i syfte att säkerställa dess statistiska validitet. I Eriksson 1997 visas att svenskan är ett i hög grad satsorienterat språk, medan franskan är ett utpräglat fras- och nexusorienterat språk – termen *nexus* här använd i dess inskränkta betydelse av grammatisk enhet med satsstatus men utan predikat i form av ett finit verb (jfr Jespersen 1968, Eriksson 1993). Teoretiskt vilar studien på begreppet *strukturomvandling* (= SO), inspirerat av det 1958 av Vinay och Darbelnet lanserade begreppet *transposition* (Vinay & Darbelnet 1977) (jfr Eriksson 2004), som i sin tur nära anknyter till Tesnières *translation* (1959) och till Chomskys *transformation* (1965), med bl.a. den fundamentala skillnaden, givetvis, att *la transposition* är interlingual, medan de båda senare begreppen är intralinguala (jfr Jakobson 1959). De enskilda strukturomvandlingarna (drygt 10 000 till antalet i Eriksson 1997) kategoriseras i SO-typer, vilka i kraft av sin frekvens och sin spridning i undersökningsmaterialet bedöms ha strukturinherent status i målspråket.

3. Presens particip

En grammatisk kategori vars användning uppvisar stora skillnader mellan svenskan och franskan är presensparticipet, som i svenskan bildas med hjälp av suffixen *-ande* och *-ende* och i franskan av suffixet *-ant*.

I en nyligen publicerad artikel (Halmøy 2013) som översättningsanalytiskt kontrasterar det franska presensparticipet mot det svenska tar författaren bristen på översättningsekvivalens i det egna undersökningsmaterialet till intäkt för åsikten att presensparticipet är en föga homogen språklig kategori och att det i franskan och i svenskan utgör två fundamentalt olika – och därmed ojämförbara – storheter, i franskan ’en böjningsform av verbet’ (»une forme de flexion du verbe»; s. 167), och därmed ’en enda grammatisk kategori’ (»une catégorie grammaticale unique»), i svenskan däremot ’en blandning av flera klasser av ord’ (»un amalgame de plusieurs classes de mots»; s. 167). Översättningsekvivalens upphöjs således till rangen av »tertium comparationis», till ett kriterium på graden av språklig komparabilitet, och detta på grundval av en pseudo-bidirektionell analys av fyra kapitel ur en modern fransk roman med dess svenska översättning. Det är också sant att översättningsekvivalens i den kontrastiva lingvistikens tidiga teoribildning fördes fram som ett lämpligt »tertium comparationis» för kontrastiv språkanalys (så fr.a. i James 1980), men denna uppfattning vann inte allmän acceptans bland forskarna, då man ansåg att en analys vars syfte är att kontrastera olika språkssystem mot varandra måste också ha sin jämförelsebas i själva språkssystemet, t.ex. i semantisk ekvivalens på djupstrukturnivå (Krzyszowski 1990).

Grunden för en kontrastiv studie av det här aktuella slaget – dess »tertium comparationis» – kan således vara av semantisk natur: Det svenska såväl som det franska presensparticipet har, under förutsättning att det är avlett ur ett existerande verb – vilket inte är fallet med ord som *främmande* (SAG 2 s. 620) eller *enastående* (Halmøy 2013 s. 166) – en mer eller mindre klart framträdande »verbal» betydelse. SAG (2 s. 582) gör visserligen en klar distinktion mellan presensparticip med verbal och med adjektivisk betydelse, men framhåller samtidigt att »[s]killnaden mellan verbal och adjektivisk betydelse är ofta en gradskillnad». Varje presensparticip innehåller de facto oberoende av funktion (även predikativ: *Beslutet var överraskande* > ’Beslutet överraskade’) ett minimum av verbal »valör». Man kan med fog säga, anser jag, att presensparticipets hela »raison d’être», i kraft av denna »valör», ligger i dess satsförkortande uppgift:

- (1) En fet, mjällvit mjölkerska reste sig *utmanande vaggande* (Ivar Lo-Johansson)
'... reste sig och *vaggade* därvid på ett sätt som *utmanade*'
- (2) [...] han ska ha varit sedd vid påskhögtiden på deras heliga berg, vid lammets *offrande, knäböjande väntande* på soluppgången på Gerissim (Pär Lagerkvist)
'... då lammets *offrades* och då han *knäböjde* i det han *väntade* på soluppgången'

I det följande kommer jag, med utgångspunkt i ledfunktion, att kontrastivt analysera presensparticipet i svenskan och i franskan. Tonvikten kommer därvid att ligga på dess från kontrastiv synpunkt mest intressanta användningar, nämligen den nominala, den adnominala och den verbala, medan jag endast kortfattat kommer att behandla den adverbala, den adjektivala och den adverbiala användningen, av mindre intresse i ett kontrastivt svenskt-franskt perspektiv. Framställningen bygger på material hämtat från den korpus som låg till grund för Eriksson 1997, i kombination med material från andra korpusar, framför allt en så gott som komplett korpus över Pär Lagerkvists prosaverk på svenskt originalspråk och i fransk översättning (Eriksson 2002).

3.1 Nominal användning

Termen »nominalt presensparticip» är en samlande beteckning på presensparticipet då det uppträder i någon av funktionerna subjekt, objekt, rektion och subjektspredikativ.

I dessa funktioner betecknar presensparticipet i svenskan dels mänskliga varelser (typ A) (3–4), dels abstrakta begrepp (typ B) (5–6), med utrum-form i A-typen och neutrum-form i B-typen. Däremot betecknar det aldrig, som någon gång det franska (t.ex. *un calmant* 'ett lugnande medel'), ett konkret föremål:

- (3) Pastorn [...] såg sig omkring uppåt takbjälkarne, som om han letat efter en *talande* (August Strindberg)
- (4) [...] jämrade gumman till flickorna, rådlös hur hon skulle få den *sovande* vaken (Id.)
- (5) Så att de fortsatte med sitt *viskande* om hur utledsna de var på honom och hur illa de tyckte om honom (Pär Lagerkvist)
- (6) Man lever upp efter denna så kvalmiga tid då ingenting hänt, som bara fylls ut med ett ändlöst *pratande* (Id.)

I A-typen betecknar presensparticipet i normalfallet, som i (3–4), en person och samtidigt den handling som denna person utför (*tala*) eller det tillstånd som

personen befinner sig i (*sova*). Tidpunkten för denna handling eller detta tillstånd sammanfaller med tidpunkten för det betydelseinnehåll som uttrycks genom satsens verbfras. Man kan säga att participets betydelse här är aktualiserad. Det skiljer sig i detta avseende från motsvarande agentnomen: *en talare* (jfr 3), *en sjusovare* (**sovare* finns endast i denna sammansättning; jfr 4), vars betydelse så att säga har institutionaliserats som en effekt av den generaliseringsprocess som handlingsidén genomgått: *en talande* > *en talare*, *en simmande* > *en simmare*. Till denna typ av nomen är det därför möjligt att foga adjektiv som kvalitativt graderar den aktivitet som personen i fråga »regelmässigt» utövar: *en skicklig talare* (**en skicklig talande*), *en duktig simmare* (**en duktig simmande*). Det svenska agentnomenet på *-are* skiljer sig i sin tur betydelsemässigt från det från franskan inlånade agentnomenet med suffixet *-ör*, när båda dessa agentformer existerar, vilket är fallet med *dansare* – *dansör*, där den senare formens betydelse så att säga är mindre institutionaliserad än den förra, i så måtto att *dansare* betecknar en man – och numera även en kvinna när det är fråga om annan dans än balett; jämför *dansös* – som utövar dansen yrkesmässigt (7), medan *dansör* avser en man för vilken dansverksamheten ligger på amatörnivå (8):

- (7) Han är dansare/*dansör vid Operabaletten
 (8) Översten är en skicklig dansör/*dansare

Det som i detta sammanhang är intressant ur ett svenskt–franskt kontrastivt perspektiv är det faktum att franskan, som generellt sett inte tillåter användning av nominalt presensparticip med aktualiserad betydelse, å andra sidan i ett ganska stort antal fall använder agentnomenet på *-eur* inte bara i institutionaliserad betydelse, utan också i aktualiserad. Benveniste (1974 s. 116) talar i sammanhanget, utifrån exemplet *danseur*, om det franska agentnomenets ’professionella’ respektive ’ockasionella’ användning:

- (9) Ute bland de *dansande* gled en slank, blond kvinna (Pär Lagerkvist)
 [**dansörerna*, **dansarna*]
 Parmi les *danseurs* glissait une femme svelte, blonde (övers. Régis Boyer)
- (10) Att värja sej, att sno sej som en *simmande* tjänar föga till (Stig Dagerman)
 Il est vain d’essayer de se défendre ou de se tortiller comme un *nageur* (övers. Jeanne Gauffin)
- (11) [...] rådlös hur hon skulle få den *sovande* vaken (August Strindberg)
 Elle se demandait avec angoisse comment réveiller ce *dormeur* (övers. Jean-Jacques Robert)

Detta kan någon gång gälla också det svenska agentnomenet på *-ör*, som i (12), där *flanörer* mycket väl hade kunnat ersätta *flanerande*:

- (12) Överallt fullt av *flanerande* (Pär Lagerkvist)
Partout, quantité de *flâneurs* (övers. Régis Boyer)

Det nominalt använda svenska presensparticipet har inte nödvändigtvis aktualiserad betydelse utan kan också, genom generalisering av den enstaka handlingsidén, få institutionaliserad betydelse. Detta gäller exempelvis ett ord som *studerande* (13a), vilket beroende på kontexten tolkas aktualiserat (13b) eller institutionaliserat (13c):

- (13a) Läsesalen var fylld av *studerande*
(13b) 'Läsesalen var fylld av personer i färd med att bedriva studier'
(13c) 'Läsesalen var fylld av studenter'

Denna tvetydighet är inte generellt gällande. Den sätts t.ex. ur spel om participet används som subjektspredikativ (14) eller som huvudled i en sammansättning (15). I båda fallen är betydelsen med nödvändighet institutionaliserad:

- (14) Hon är *studerande* vid universitetet
(15) Läsesalen var fylld av *språkstuderande*

Enligt SAG (2 s. 618) skulle »den självständiga användningen» av »indefinit nominalfras med genus utrum» vara »mer eller mindre lexikaliserad till ett begränsat men rätt stort antal particip». Detta är förvisso sant vad beträffar de med institutionaliserad betydelse använda presensparticipen (av de 14 exempel som i SAG illustrerar uttalandet kan endast två – *besökande* och *sörjande* – möjligen ha aktualiserad betydelse), men är det enligt min mening inte som en karakteristik av det nominala presensparticipet då det uppträder med aktualiserad betydelse, en användning som varken kan sägas vara »mer eller mindre lexikaliserad» eller endast omfatta ett »begränsat men rätt stort antal particip». Konstruktionstypen är i själva verket ganska produktiv³ och är, till följd av verbhandlingens aktualisering, oförenlig med t.o.m. den lägsta grad av lexikalisering.

Vilka är då – förutom agentnomenet på *-eur* – franskans möjligheter att på annat sätt uttrycka det svenska presensparticipets dubbla betydelseinnehåll (person + aktualiserad verbhandling)? Två strategier utkristalliserar sig i översättningsmaterialet och båda måste, i kraft av den systematik de uppvisar, be-

³ Exempelvis genererar en Google-sökning ett stort antal träffar på nominala participformer som *de tävlande*, *de väntande*, *de strejkande*, *de spelande*, *de protesterande*.

traktas som kontrastivt signifikanta. Den första strategin kan benämnas *idé-separering* och innebär att den verbala idén (handlingsbeteckningen) genom en relativsats skiljs från den nominala (personbeteckningen). Man kan i (17) notera hur även i det svenska participet (*sovande*) den verbala idén, trots den nominala användningen, är tillräckligt framträdande för att dess bestämning skall få adverbial form (*djupt*; jfr *Den inbillade sjuke* i stället för det förväntade 'Den inbillat sjuke'). Närvaron av en sådan bestämning är en faktor som ytterligare bidrar till att utlösa idéseparering i den franska översättningen:

- (16) [...] ja, se där sanningen, som jag måste hålla fast vid, som en *drunknande* håller sig fast vid en vrakspillra (Sven Delblanc)
Voilà la vérité, et je dois m'y tenir comme un *homme qui se noie s'accroche à une épave* (övers. Jean-Baptiste Brunet-Jailly) ['en människa som drunknar']
- (17) [...] som när man brutalt väckt en *djupt sovande* (Per Christian Jersild)
[...] comme lorsqu'on réveille brutalement une *personne qui dort profondément* (övers. Pascale Balcon) ['en person som sover djupt']

Den andra huvudstrategin kan benämnas *deverbalisering*, varmed avses att den verbala idéns aktualisering offras, ett tillvägagångssätt som kan rättfärdigas när den aktualiserade betydelsen ändå framgår av kontexten och då det i franskan antingen föreligger ett motsvarande icke-participiellt nomen (*témoin* 'vittne') (18) eller när den verbala idén är av så liten vikt för sammanhanget att den kan offras helt och hållet (*l'homme* 'mannen') (19):

- (18) Barabbas kunde oftast inte se den *vittnandes* ansikte (Pär Lagerkvist)
Le plus souvent Barabbas ne pouvait voir le visage du *témoin* (övers. Marguerite Gay & Gerd de Mautort)
- (19) Den *mötande* tog emot honom med ett milt ironiskt leende (Lars Gustafsson)
L'homme lui adressa un doux sourire ironique (övers. Marc de Gouvenain)

Distinktionen mellan participiellt och icke-participiellt nomen och mellan aktualiserad (*flyende*) och institutionaliserad (*flyktning*) betydelse kan utnyttjas litterärt för att åstadkomma stilistisk variation, vilket naturligtvis inte är möjligt i franskan:

- (20) Fullt med *flyende* kommer dragande hit till staden, in genom stadsporten med sina kärror fullastade med underliga ägodelar [...] Strömmen av *flyktningar* fortsätter likadant och de fyller staden med sina kreatur, sina paltor och sina jeremiader (Pär Lagerkvist)
Les *réfugiés* affluent dans la ville par toutes les portes avec leurs charrettes pleines des objets les plus hétéroclites [...] et les flots de *réfugiés* continuent à se déverser dans la ville, la remplissant de leurs bestiaux, de leurs haillons et de leurs jérémiades (övers. Marguerite Gay)

Om ett konkret nominalt presensparticip av A-typen (personbetecknande) således primärt uttrycker en handling under utförande (*en hoppande*), så uttrycker ett abstrakt sådant av B-typen en iterativ (*ett hoppande*) eller durativ idé, den senare uttryckt i en handling vars utsträckning i tiden är obegränsad (*ett bedjande, ett regnande*) (Loman 1964 s. 168 f.). Denna ordform skiljer sig i sin tur från den som är bildad direkt på verbstammen och som uttrycker en enstaka handling, oftast av kort varaktighet (*ett högt hopp, ett långt kast*, men: **ett högt hoppande, *ett långt kastande*; jfr dock undantag som *dunket från en fiskebåt* eller *springet i korridorerna*) och från den som bildas med hjälp av suffixet *-(n)ing*, vilken vanligen också uttrycker en enstaka handling (*en viskning, en bugning*) men som ibland uttrycker en generaliserad handlingsidé, en aktivitet (*simning, hoppning*). Vi har alltså följande situation (jfr Loman 1964 s. 161–162):

- (21a) Enstaka handling: [ta en sista] *rök*
- (21b) Iterativ handling: [ett oavbrutet] *rökande*
- (21c) Generaliserad handling: *rökning* [är skadligt för hälsan]

I franskan existerar inte B-typen (**le chantant 'sjungandet'*). För att återge det svenska presensparticipets iterativa valör måste man där så att säga mångfaldiga den individuella handlingsidén genom att använda pluralformen av motsvarande verbalnomen. Det franska uttrycket åsamkas därvidlag en inte obetydlig stilistisk förlust:

- (22) Med Lucas var det alltså något annorlunda den första perioden efter barnets omedvetna *hoppande* på stocken (Stig Dagerman)
Cependant, dans le cas de Lucas, tout était un peu différent la première période après *les sursauts* inconscients de l'enfant sur le tronc (övers. Jeanne Gauffin)
- (23) [...] och många står i givakt medan de väntar på de omvändas *stönande* (Pär Lagerkvist)
[...] et beaucoup restent au garde-à-vous, attendant *les gémissements* des convertis (övers. Marguerite Gay & Gerd de Mautort)
- (24) Så att de fortsatte med sitt *viskande* om hur utledsna de var på honom (Id.)
Dans *leurs chuchotements* ils ne cessaient de répéter qu'ils avaient assez de lui (övers. id.)

Pluralformen är här av nöden därför att singularformen hade reducerat hoppandet till ett enstaka hopp (22), stönandet till ett enda stön (23) och viskandet till en viskning (24). Det är i detta sammanhang intressant att notera att även svenskan kan sätta participformer av B-typen i plural, varigenom man så att säga uttrycker den iterativa idén två gånger. I exempel som (25–26) hade följ-

aktligen enkelmarkering av iterationen varit tillräcklig: *kvidandena* = 'kvidandet' (25), *cirklanden* = 'cirklande' (26):

- (25) Bättre då att stämma instrumenten och blåsa hårt så *kvidandena* överröstas (Stig Dagerman)
- (26) [...] vi [...] observerade flugornas energiska *cirklanden* kring det utrunna blodet (Mats Wägeus)

Valmöjligheten mellan verbalnomen och participnomen av B-typen kan i svenskan utnyttjas stilistiskt i variationssyfte, medan franskan är hänvisad till verbalnomenet:

- (27) Vintern hade börjat med sitt nästan ständiga *regnande*. Men man vande sig vid *regnet*, tyckte det hörde till på något sätt (Pär Lagerkvist)
L'hiver avait commencé avec sa *pluie* presque constante. Mais on s'habituaît à la *pluie*, elle tenait au décor en quelque sorte (övers. Régis Boyer)
- (28) [...] men överallt måste det finnas människor som låg och bad, också inne i halvmörkret, för också därifrån hördes samma *mumlande*. Ibland steg *mumlet* på ett håll allt högre och högre (Id.)
Mais des hommes devaient prier aussi dans la pénombre, d'où sortait le même *murmure*. De temps en temps en temps ce *murmure* s'élevait de plus en plus haut d'un côté (övers. Marguerite Gay & Gerd de Mautort)

Nominalt använda presensparticip av B-typen tenderar mycket starkt att kollokera med adjektiviska bestämningar som ytterligare befäster det iterativa–prolongativa betydelseelementet i de nominala presensparticipen av B-typen. Det rör sig om adjektiv som *evig*, *evinnerlig*, *ständig*, *tröstlös*, *ändlös* osv. Dessa adjektivattribut har också som effekt att de förstärker den negativa valör som B-typnomina redan i sig själva förmedlar (*krigande*, *tjatande*, *regnande* osv.). Det pejorativa betydelseelementet är således primärt lokaliserat till ordets stam (*krig*, *tjat*, *regn*) medan det iterativa härrör från ordets suffix. Det föreligger emellertid en koppling dem emellan på så sätt att »den upprepade handlingen [stundom kan] innebära något enformigt, tråkigt, tröttande» (Loman 1964 s. 169). Man kan alltså generellt påstå »att *ande*-suffixets iterativa betydelseelement utgör en förutsättning för dess pejorativa» (s. 170):

- (29) De skall upphöra med detta *ständiga krigande* och högtidligen utfästa sig till att göra slut på det för alltid (Pär Lagerkvist)
- (30) [...] och sen såg jag henne ligga där vid krucifixet och hålla på med sitt *evinnerliga bedjande* (Id.)

Förutom verbalnomenet – illustrerat i exemplen (22–24) och (27–28) – har det svenska B-typnomenet sin franska motsvarighet i det i samband med A-typen

nämnda deverbalerade uttrycket (31: *drickande* > *vin*), men den i särklass vanligaste motsvarigheten är det motsatta, nämligen det helt verbaliserade uttrycket (32: *letande/sökande* > *chercher* 'leta, söka'):

- (31) Och därmed började en fullständig orgie av *drickande* och skämt och skratt (Pär Lagerkvist)
Là-dessus commença une orgie de *vin*, de plaisanteries, de rires (övers. Marguerite Gay)
- (32) Men fadern fortsatte sitt *letande* efter premiekvittot [...] Efter en stund upphörde han med sitt *sökande* (Vilhelm Moberg)
Mais il continuerait à *chercher* le reçu. [...] Au bout d'un moment, il cessa pourtant de *chercher* (övers. Marguerite Gay)

Verbaliseringen blir helt nödvändig för att återge »sammansättningar med nominalt förled» (Loman 1964 s. 171: *potatisskalande*, *nyckelhålstittande*, *midnattstassande*), vilka i verbaliserat skick lätt förlorar sin stilistiska effekt (33: *sänggåendet* > *aller se coucher* 'gå och lägga sig'; 34: *syndundvikandet* > *éviter le péché* 'undvika synden'):

- (33) Strax före *sänggåendet* gör sig Forsberg ärende ned i källaren (Per Gunnar Evander)
Juste avant d'*aller se coucher* Forsberg prétexte qu'il a quelque chose à faire à la cave (övers. Marc de Gouvenain)
- (34) [...] hon var lärarinna i *syndundvikandet* (Harry Martinson)
[...] elle avait enseigné comment *éviter le péché* (övers. Carl Gustaf Bjurström & Jean Queval)

3.2 Adnominal användning

Det som attribut fungerande svenska presensparticipet har normalt aktualiserad betydelse, vilken då nästan alltid är faktuell: *Jag betraktade de lekande barnen* 'Jag betraktade barnen, som i betraktelseögonblicket var i färd med att leka'. Men handlingens aktualisering kan i undantagsfall vara endast så att säga virtuell. Så informerar t.ex. texten *Lekande barn* på en vägs skylt inte om att barn i betraktelseögonblicket de facto leker på vägbanan, utan endast om möjligheten att så kan vara fallet. På samma sätt förhåller det sig med vägs skyltstexter som *Mötande fordon* eller *Fallande träd*.

I likhet med det nominala kan också det adnominala presensparticipet ha institutionaliserad betydelse. Det bildar då i kombination med huvudordet ett enhetligt och väl etablerat begrepp: *spelande tränare*, *ridande polis*, *flygande*

tefat, ledande fråga, ett semantiskt band (35a) som emellertid lätt bryts om uttrycket utsätts för kontextuell individualisering (35b):

(35a) Man blev tvungen att sätta in *ridande polis*

(35b) När jag var nere på stan, såg jag två *ridande poliser*

Ännu klarare begreppsstatus får kombinationer för vilka den underliggande semantiska strukturen är mer komplex: *sittande möte, gående bord* osv.

Det adnominala presensparticipet med aktualiserad betydelse existerar inte i franskan. Mot en svensk nominalfras som *de lekande barnen* svarar alltså inte i detta språk **les enfants jouant(s)*, utan en nominalfras vars verbala led får formen av en relativsats: *les enfants qui jouent/jouaient* 'barnen som leker/lekte'. Participiell konstruktion blir emellertid möjlig i franskan om presensparticipet tillförs en bestämning i form av ett objekt eller adverbial: *les enfants jouant dans la cour*. Nu är det svenskans tur att ta sin tillflykt till relativsatsen för att återge den franska nominalfrasen: *barnen som leker/lekte på gården* (jfr: **barnen lekande på gården*). Det är visserligen sant att *de lekande barnen på gården* grammatiskt sett utgör en fullständigt normal svensk nominalfras, men den motsvarar inte semantiskt franskans *les enfants jouant dans la cour*, utan har betydelsen 'barnen som befinner/befann sig på gården och som leker/lekte' snarare än 'barnen som leker/lekte på gården'. Detta faktum har sin grund i de båda språkens olika placering av det attributiva presensparticipet. Svenskans placering av detta (*lekande*) före sitt huvudord (*barnen*) resulterar i att det underordningsförhållande som prepositionsfrasen (*på gården*) står i till participet bryts, detta som en effekt av den strukturella rigiditet som karakteriserar nominalfrasen, i svenskan såväl som i franskan. Relationen mellan particip och prepositionsfras kan inte vidmakthållas »förbi» huvudordet (*barnen*) i nominalfrasens strikt lineära struktur, och prepositionsfrasen kommer följaktligen att hänföra sig till det led som den står i omedelbar kontakt med, dvs. huvudordet. Den under dessa omständigheter enda möjligheten att återge franskans *les enfants jouant dans la cour* med bevarat presensparticip hade varit *de på gården lekande barnen*, en nominalfras som emellertid är klart stilistiskt markerad.

Det föreligger alltså på denna punkt en fundamental skillnad mellan svenskan och franskan med avseende på det adnominala presensparticipets syntaktiska distribution (för en jämförande analys av det tyska adnominala presensparticipet som motsvarighet till relativsats i franskan, se Kindt 2003). Vi får återigen två typer, A och B:

(A) *de lekande barnen – les enfants qui jouent/jouaient* (**les enfants jouant[s]*)

- (B) barnen som leker/lekte på gården – les enfants jouant dans la cour (les enfants qui jouent/jouaient dans la cour)

Bland de sex funktioner som Halmøy (2013 s. 154) tilldelar det franska presensparticipet förekommer som första funktion det hon kallar »épiphète liée» ('bundet attribut'), vilket alltså syftar på den adnominala användning av presensparticipet som sysselsätter oss här. Hon kritiserar (s. 156) i detta sammanhang att det i Eriksson 2010 (s. 102) konstateras att franskans adnominala presensparticip är främmande för A-typfunktionen. Hon hävdar tvärt emot att A-typen är 'mycket använd' (»fort usité») även i franskan och ger (s. 157) ett antal exempel för att visa detta. Problemet med dessa exempel är emellertid att de samtliga är av B-typen, dvs. av den typ i vilken presensparticipet bestäms av ett objekt eller adverbial. Omdömet om det adnominala presensparticipets höga frekvens måste ifrågasättas därför att den svenska A-typen inte är likvärdig med den franska B-typen med avseende på presensparticipets syntaktiska funktion. I nominalfrasen *les enfants jouant dans la cour* är det participfrasen i sin helhet (*jouant dans la cour*), inte, som i den svenska frasen *de lekande barnen*, specifikt dess particip som underordnat bestämmer nominalfrasens huvudord (*les enfants*). Presensparticipet är primärt huvudord till den bestämmande prepositionsfrasen (*dans la cour*) och endast indirekt, som en del av participfrasen, syntaktiskt kopplat till det nominala huvudordet. Svensk A-typ och fransk B-typ är helt enkelt två i grunden olika konstruktioner. I ett tillägg till sin exempellista påpekar Halmøy själv (s. 157) att det franska presensparticipet som »épiphète liée», till skillnad från det svenska, 'inte kan användas ensamt utan kräver en utvidgning' (»ne peut s'employer seul, et demande une expansion»), men hon tar inte konsekvensen av detta förhållande, nämligen den att franskan inte har någon direkt motsvarighet till den svenska A-typen. Presensparticipet kan i detta språk användas »ensamt» endast om det har institutionaliserad betydelse, vilket är fallet i vissa lexikaliserade kombinationer, då participet, i egenskap av direkt underordnad bestämning till sitt nominala huvudord, böjs i genus (*e*) och numerus (*s*) efter detta:

- (36) Jag räckte honom *lugnande droppar* i ett glas vatten (Karin Boye)
Je lui tendis un verre d'eau contenant quelques *gouttes calmantes* (övers. Marguerite Gay & Gerd de Mautort)

Här följer så några exempel för att illustrera A-korrespondensen i praktiskt språkbruk:

- (37) Därpå följde han den *flyende* vännen (Hjalmar Bergman)
Louis suivit l'ami *qui fuyait* (övers. K. Dubois-Heyman)

- (38) [...] och han följer henne också ut på gården innan hon kliver in i den *väntande* taxin (Per Gunnar Evander)
Il la suit aussi dans le jardin, jusqu'au taxi *qui l'attend* (övers. Marc de Gouvenain)
- (39) Hettan var kvav av *annalkande* regn (Ingmar Bergman)
La chaleur était lourde de la pluie *qui s'annonçait* (övers. Lucie Albertini & Carl Gustaf Bjurström)
- (40) [...] då skymtade jag två *springande* barn (Pär Lagerkvist)
[...] là, j'aperçus deux enfants *qui couraient* (övers. Marguerite Gay & Gerd de Mautort)

I B-typen är korrespondensen – om än strukturellt betingad – endast en klart markerad tendens, eftersom i detta fall den svenska relativkonstruktionen kan motsvaras av en sådan även i franskan (41: *som ... blev* > 'qui devenait'; 42: *som leker* > 'qui jouent'). Men om utgångspunkten i stället tas i franskan, blir korrespondensen snarare en grammatisk regel (41: *devenant* > *'blivande'; 42: *jouant* > ?'lekande') än bara en tendens:

- (41) De såg ett samhälle *som* för varje dag *blev* allt bättre och blankare (Lars Anderson)
Ils voyaient une société *devenant* chaque jour meilleure et plus brillante (övers. Lucie Albertini & Anita Barbin)
- (42) Men vi kunde bo i samma vatten. Två delfiner *som leker* i solglittret (Per Christian Jersild)
Mais nous pourrions habiter la même eau. Deux dauphins *jouant* dans les rayons du soleil (övers. Pascale Balcon)

3.3 Verbal användning

I verbal användning fungerar presensparticipet, ensamt eller som en del i den kring participet uppbyggda frasen, som predikat. Det tillför därvidlag satsen det som på franska brukar kallas *prédication seconde* ('andra predikering') (Cadiot & Furukawa 2000), utöver den *primära* som vilar på satsens finita verb. Det är med predikativ funktion som det franska presensparticipet når sitt största användningsområde, i första hand då som s.k. »fritt predikativ» till subjektet (mera sällan till objektet) (jfr SAG 2, s. 631 et passim). Halmøy (2013 s. 154) väljer för att beteckna denna funktion den i fransk grammatisk tradition djupt rotade – och ibland således ännu idag anlitade – termen »épithète détachée», vilket på svenska betyder 'fristående attribut'. Termen är emellertid – sin långa historia till trots – missvisande, eftersom det fria predikativets upp-

gift är just predikerande, inte underordnande, som attributets. Termen påminner i detta avseende om svenskans *predikativt attribut*, också det en term med ett ärorikt förflutet i svensk grammatisk terminologi, men likafullt också den i grunden missvisande: en attributiv bestämning kan svårligen samtidigt vara predikativ.

Franskans numera vanligast förekommande term för att beteckna det fria predikativet är »attribut libre» (eller ibland »attribut indirect»), vilket exakt motsvarar den svenska benämningen, eftersom *attribut* är det franska ordet för 'predikativ'.

Franskans fria predikativ – oberoende av språklig form – är alltid »fritt» i den bemärkelsen att det avskiljs från resten av satsen genom en paus, markerad av kommatecken. I fallet presens particip gäller inte detta för svenskan när det fria predikativet utgörs av ett ensamt presensparticip (43: *leende*) eller av ett sådant bestämt av ett adverb (44: *tacksamt leende*). Predikativet är här nära knutet till satspredikatet och placerat utan paus direkt efter detsamma:

(43) Jag nickar *leende* och tar för mig (Stig Larsson)

(44) Hon öppnade *tacksamt leende* pälsverket (Pär Lagerkvist)

Halmøy citerar i sin artikel exempel (43) (2013 s. 156) från Eriksson 2010 (s. 102) och sätter det i samband med ett annat, som också ges i Eriksson 2010 (s. 102):

(45) Jag fann henne *liggande* på en matta (Pär Lagerkvist)

och kritiserar därvidlag uppfattningen att presensparticipet i två satser som *Jag nickar leende* och *Jag fann henne liggande* i båda illustrerar dettas verbala användning. Halmøy tar fasta på presensparticipets koppling till subjektet i den första och till objektet i den andra satsen för att motivera att presensparticipet i de båda satserna fyller olika funktioner och att de till följd därav skall särskiljas och tilldelas olika benämningar i en typologi över presensparticipets funktioner. I Halmøys typologi över presensparticipets totalt sex funktioner i franskan (2013 s. 154) skulle, om typologin tillämpades på svenska förhållanden, *leende* få etiketten 'fristående attribut' (»épithète détachée») medan *liggande* skulle klassas som 'direkt objektspredikativ' (»attribut direct de l'objet»).

Detta resonemang är dock enligt min mening inte tillfredsställande eftersom det förbiser det faktum att den funktionella likheten mellan presensparticipen i *Jag nickar leende* och *Jag fann henne liggande* finns att söka på en djupare, mer fundamental nivå, nämligen på den där participets predikativa snarare än subordinativa funktion blir mer avgörande för dess funktionella identitet än

dess koppling till skilda satsled (subjekt resp. objekt). Den förenande faktorn är konstruktionens primärt »satsförkortande» roll, utifrån en huvudsats eller bisats: »Jag nickar och ler» respektive »Hon låg när jag fann henne».

Halmøys analys tar inte heller de funktionella konsekvenserna av den fundamentala skillnad som finns mellan svenskan och franskan med avseende på presensparticipets möjligheter att uppträda som objektspredikativ. I likhet med det adnominalt använda presensparticipet kan inte i franskan det som objektspredikativ använda participet uppträda ensamt i denna funktion. En fransk sats som **Je l'ai trouvée dormant* är följaktligen ogrammatikalisk medan motsvarande svenska inte är det: *Jag fann henne sovande*. I franskan måste i detta fall objektspredikativet vara flerledat, dvs. det participiella huvudordet måste följas av bestämningar som preciserar dess semantiska status med avseende på t.ex. lokalisering i tid och rum eller modalitet (sätt, medel m.m.). Det är principen om verbets 'semantiska ofullständighet' (»incomplétude sémantique»; Lipsky 2003 s. 75) som här gör sig gällande i franskan. Det franska presensparticipet är således endast indirekt, dvs. som huvudord i en flerledad fras, förenligt med funktionen objektspredikativ. Det är denna fras, inte presensparticipet i sig, som utgör det reella objektspredikativet. Halmøy torde följaktligen inte ha rätt när hon hävdar (2013 s. 156) att satsen *Jag fann henne liggande* 'motsvarar' (»correspond à») *Je l'ai trouvée dormant sur le canapé* ('Jag fann henne sovande på soffan') med avseende på objektspredikativets funktionella status. Utan tillägget av den lokaliseringande prepositionsfrasen *sur le canapé* skulle den franska satsen vara ogrammatikalisk: **Je l'ai trouvée dormant*. Det råder alltså inte överensstämmelse mellan de båda språken vad beträffar presensparticipets användning som objektspredikativ.

När den franska presensparticipfrasen används predikativt, gör den i allmänhet detta som fritt predikativ. Dess semantiska spännvidd i denna funktion är dessutom betydande. I typfallet uttrycker den en handling som beledsagar eller preciserar det som den föregående satsen uttrycker, vilket mycket ofta inte är en handling, utan ett tillstånd (46–47). Den franska konstruktionen påminner i detta fall om engelskans s.k. progressiva *-ing*-form. Svenskan däremot föredrar här nästan undantagslöst samordningskonstruktion med konjunktionen *och*:

- (46) De hade stått på parkeringsplatsen *och* väntat in lusten att bryta upp (Klas Östergren)
Ils étaient sur le parking, *attendant* d'avoir envie de se quitter (övers. Jean-Baptiste Brunet-Jailly) ['väntande på att få lust att skiljas']

- (47) Löjtnanten låg med vidöppna ögon *och* stirrade in i mörkret (Josef Kjellgren)
Le second était allongé, *regardant* l'obscurité les yeux grands ouverts (övers. Philippe Bouquet) [’betraktande mörkret med ögonen vidöppna’]

Svenskan är dock inte helt främmande för participkonstruktionen. Den är t.o.m. ganska vanligt förekommande i litterärt skriftspråk men har alltid, stilistiskt sett, en arkaiserande prägel. Detsamma gäller inte för franskan, där den utgör ett fullkomligt naturligt inslag i det litterära standardspråket:

- (48) Jag blev stående kvar, nyfiket *betraktande* henne (Ivar Lo-Johansson)
Je suis resté debout, la *regardant* avec curiosité (övers. Marguerite Gay)
- (49) Anders satt med uppspärade ögon, *slukande* allt (Pär Lagerkvist)
Anders était assis les yeux écarquillés, *dévorant* tout du regard (övers. Vincent Fournier)
- (50) Häradshövdingen slog sig ned vid bordets långsida, *vändande* ryggen åt fönstret (Hjalmar Bergman)
Le notaire s’installa devant la table, *tournant* le dos à la fenêtre (övers. K. Du-bois-Heyman)
- (51) Snart skulle kärhöken slå sina lovar runt trakten, redan *vädrande* ett skrovsmål (Mats Wägeus)
Bientôt le busard tournoierait en ces lieux-là, *flairant* déjà le festin (övers. Jean-Baptiste Brunet-Jailly)

Participkonstruktionen är dock inte alls tillämplig i svenskan när participfrasen inte uttrycker en handling samtidigt med huvudhandlingen, utan uppträder med »narrativ» valör, varmed avses att frasen uttrycker en handling som inträffar antingen före eller efter huvudhandlingen. Participfrasens placering i meningen i förhållande till huvudsatsen är därvidlag avgörande för betydelsen: förplacerad uttrycker den en handling som föregår huvudhandlingen (52–53) medan den i efterplacering kommer att uttrycka en handling som inträffar efter huvudhandlingen (54–55). I synnerhet den förstnämnda strukturen är karakteristisk för franskt skriftspråk, framför allt det litterära. I båda fallen motsvaras den franska konstruktionen i svenskan av en samordningskonstruktion i vilken konjunktionen *och* uppträder i »narrativ» funktion, dvs. används i syfte att etablera ett handlingsförlopp, en funktion som visserligen inte alls är främmande för den franska motsvarigheten *et* men som där påfallande ofta fylls av konkurrerande språkliga uttryck för »narrativitet» (Eriksson 1989, Herslund 2000):

- (52) Han böjde undan grenarna i snåret *och* tittade ner mot huset (Klas Östergren)
Ecartant les branches du taillis, il examina la maison (övers. Jean-Baptiste Brunet-Jailly)

- (53) [...] så satte jag mig ner *och* skrev den ursäkt jag skulle be att få framföra i radio (Karin Boye)
[...] et, *m'asseyant* à ma table, je rédigeai les excuses que je comptais présenter à la radio (övers. Marguerite Gay & Gerd de Mautort)
- (54) Vi satte oss i parksoffan *och* blickade upp i himlen (Mats Wägeus)
Nous nous sommes assis sur le banc de jardin, *dirigeant* nos regards vers le ciel (övers. Jean-Baptiste Brunet-Jailly)
- (55) Den förste tog märren vid betset, *och* undersökte noggrant hennes tänder (Hjalmar Bergman)
Le premier tira la bride de la jument, *examinant* de près ses dents (övers. K. Du-bois-Heyman)

3.4 Adverbial användning

Presensparticipet kan i svenskan syntaktiskt underordna sig ett finit verb och semantiskt därvidlag karakterisera utförandet av den handling som detta verb uttrycker:

- (56) Jag såg *frågande* på Paul (Carl-Henning Wijkmark)
- (57) [...] sedan läste han, *prövande, sövande* (Ivar Lo-Johansson)
- (58) Hon betraktade mig *undrande* (Pär Lagerkvist)
- (59) De talade *viskande* (Id.)
- (60) Då jag skulle gå, tog han plötsligt min hand och talade *sludrande* (Ingmar Bergman)

Presensparticipet karakteriserar i dessa exempel exklusivt verbhandlingen: i (56) är det blicken som är *frågande*, i (57) är det läsningen som är *prövande, sövande* osv. Det står således varken syntaktiskt eller semantiskt i någon direkt relation till satsens subjekt. Denna konstruktion uppvisar emellertid vid ett ytligt betraktande stor likhet med den i vilken ett ensamt presensparticip i postverbal position och med predikativ funktion är placerat i direkt anslutning till verbet:

- (61) Hon såg *leende/undrande* på mig

Halmøy (2013 s. 157) har tagit den formella likheten till intäkt för att ifrågasätta denna funktionella distinktion. Med utgångspunkt i exemplet *Jag såg frågande på Paul* (exemplet förekommer också i Eriksson 2010 s. 102) kritiserar hon tanken att presensparticipet där 'exklusivt [karakteriserar] verbhand-

lingen' (»[caractérise] de façon exclusive l'action verbale») och hon efterlyser kriterier som skulle göra det möjligt att skilja det adverbala presensparticipet från det predikativa: '[M]an kan fråga sig vilka kriterier man förfogar över för att avgöra fallet, för att bestämma att 'det är blicken som är frågande' och inte subjektet *jag*'.

Faktum är emellertid att det inte saknas kriterier för att avgöra denna fråga. Här är de två enligt min mening viktigaste:

1) I predikativ-fallet betecknar presensparticipet en separat handling, ej identisk med den som huvud verbet betecknar. Det är därför möjligt att samordna med *och* de båda handlingsuttrycken, vilket inte är fallet med det adverbala presensparticipet:

(62a) Hon *såg* på mig och *log*

(62b) *Hon *såg* på mig och *undrade*

2) I adverbala-fallet uttrycks däremot en enda handling, vilken karakteriseras i sitt utförande av betydelsen hos presensparticipet. Det adverbala participet, men inte det predikativa, kan därför omskrivas med hjälp av formeln *på ett X sätt*:

(63a) *Hon *såg* på mig på ett leende sätt

(63b) Hon *såg* på mig på ett undrande sätt

För franskans del får detta till följd att det predikativa presensparticipet nästan alltid får gerundium-form (»gérondif» = *en* + pres. part.) (64), vilket sällan är fallet med det adverbala presensparticipet, vars syntaktiska och semantiska tillhörighet i stället markeras genom att huvud verbet substantiveras (65: *sagt* > *voix* 'röst'; 66: *såg* > *regard* 'blick') eller genom en prepositionsfras som betecknar det sätt på vilket verbhandlingen tar sig uttryck (67: *undrande* > *avec étonnement* 'med förvåning'; 68: *undrande* > *d'un air surpris* 'med ett förvånat uttryck/med förvånad uppsyn'):

(64) Kaptenen nickade *och log* (Sven Delblanc)

Le capitaine hochait la tête *en souriant* (övers. Jean-Baptiste Brunet-Jailly)

(65) Hon hade *sagt* det så *bedjande*, så *tiggande* (Ivar Lo-Johansson)

Sa *voix* priaït, mendiaït (övers. Philippe Bouquet) ['Hennes röst bad, tiggde']

(66) Jag *såg frågande* på Paul (Carl Henning Wijkmark)

Je levai un *regard* interrogateur sur Paul (övers. Philippe Bouquet)

['Jag lyfte en frågande blick mot Paul']

- (67) Sergeanten *såg undrande* på flickan och teg (Carl Jonas Love Almqvist)
Le sergent regarda la jeune fille *avec étonnement* et se tut (övers. Régis Boyer)
- (68) Hon *betraktade mig undrande* (Pär Lagerkvist)
Elle me regarda *d'un air surpris* (övers. Marguerite Gay & Gerd de Mautort)

Ett tredje kriterium, illustrerat av exempel (65), utgörs av det faktum att det adverbala presensparticipet, i motsats till det predikativa, kan graderas med avseende på intensitet:

- (69) Hon såg så *undrande*/*så leende på mig

3.5 Adjektival användning

En för svenskan karakteristisk struktur är den i vilken en adjektivfras bestående av ett adjektiv bestämt av ett adjektivavlett adverb i sin tur attributivt (70) eller predikativt (71) bestämmer ett substantiv:

- (70) Sverige vann en *oväntat stor seger*
- (71) Sveriges *seger* blev *oväntat stor*

I denna treledade struktur intas inte sällan det adverbiala elementets plats av ett presensparticip. Den semantiska relationen mellan detta particip och det bestämda adjektivet är härvidlag oftast resultativ: *en skinande blank stövel* är en stövel som är så blank att det skiner om den, *ångande hett kaffe* är kaffe som är så hett att det ångar, att vara *jublande glad* är att vara så glad att man jublar osv.

I franskan existerar inte konstruktionen i fråga. En kontrastiv analys av ett översättningsmaterial blottlägger ett antal alternativa konstruktioner, av vilka en vanlig är någon form av omstrukturering som ändå bevarar de båda elementens semantiska innehåll intakt (72: *isande kallt* > *froid glacial* 'iskall kyla'; 73: *parfymdoften var så kvävande tung* > *j'étouffais dans une lourde odeur de parfum* 'jag kvävdes i en tung doft av parfym'):

- (72) Vad här var kallt, hemskt och förfärligt! Alltid lika mörkt och *isande kallt* (Pär Lagerkvist)
Comme tout est froid ici, horrible, inquiétant. Toujours la même obscurité, le même *froid glacial* (övers. Vincent Fournier)
- (73) [...] solen gassade och parfymdoften var så *kvävande tung* (Sven Delblanc)
[...] le soleil était ardent, et j'*étouffais* dans une *lourde* odeur de parfum (övers. Jean-Baptiste Brunet-Jailly)

De båda betydelseelementen kan också bevaras i en samordningskonstruktion med *et* ('och'), varvid dock en del av den svenska konstruktionens stilistiska expressivitet går förlorad (74: *så kväljande stark* > *si éccœurante et si forte* 'så kväljande och så stark'). Detta är likväl en synnerligen vanlig översättningsstrategi när det adjektivala elementet utgörs av ett adverb (75) (Eriksson 2003, Fohlin 2008):

- (74) [...] då var lukten där igen, med ens så *kväljande stark*, att jag rev skjortan ur byxorna för att pressa det doftande tyget mot näsan (Sven Delblanc)
[...] je sens la même odeur, d'un coup si *éccœurante et si forte* que, tirant de ma ceinture un pan de ma chemise, j'ai enfoui mon nez dans l'étoffe parfumée (övers. Jean-Baptiste Brunet-Jailly)
- (75) [...] så började han skratta sitt *muntert vänliga* skratt (Ingmar Bergman)
[...] puis il se mit à rire, de son rire *enjoué et aimable* (övers. Lucie Albertini & Carl Gustaf Bjurström) ['muntra och vänliga']

Den allra vanligaste strategin är emellertid den som reducerar kombinationen till dess första led, vilket låter sig göra utan semantisk förlust eftersom det andra ledet betydelsemässigt är så att säga implicit i det första:

- (76) [...] riddarnas svenner gnuggar deras harnesk *skinande blanka* (Pär Lagerkvist)
[...] les valets des chevaliers frottent les armures de leurs maîtres pour les rendre *brillantes* (övers. Marguerite Gay) ['för att göra dem skinande']
- (77) [...] snarare än en vanlig källartrappa var den plötsligt en stege som tycktes föra ned i en *svindlande djup* brunn (Lars Gustafsson)
[...] plus qu'un banal escalier de cave, il était devenu une échelle qui semblait descendre dans un puits *vertigineux* (övers. Marc de Gouvenain) ['en svindlande brunn']

3.6 Adverbial användning

Det svenska presensparticipet kan slutligen användas adverbialt, dvs. syntaktiskt underordnas ett adverb (78) eller ett annat presensparticip (79). När, som i detta senare fall, två presensparticip uppträder i direkt kontakt med varandra, är det i allmänhet fråga om en asyndetisk samordningsförbindelse. I (79) är det emellertid klart att det rör sig om en underordningsförbindelse: mjölkerskans *utmaning* ligger i hennes sätt att vagga när hon reser sig.

Det behöver knappast sägas att franskans – i förhållande till svenskan – rigida syntax inte upplåter sig för denna struktur. För att på franska återge satser som (78) och (79) i hela deras betydelseinnehåll krävs en radikal omstrukturering:

- (78) Hon hade hämtat sig *förvånande snart* och återfått mycket av sina krafter (Pär Lagerkvist)
- (79) En fet mjällvit mjölkerska reste sig *utmanande vaggande* (Ivar Lo-Johansson)

4. Slutord

Vi har kunnat konstatera att det som framför allt utmärker det svenska presensparticipet är dess funktionella flexibilitet. Man kan urskilja tre grupper av användning beroende på syntaktisk nivå:

- (I) Primär användning (enledad konstruktion)
- (II) Sekundär användning (tvåledad konstruktion)
- (III) Tertiär användning (treledad konstruktion)

I (I) är presensparticipet primärt led därför att det är funktionellt självständigt, dvs. ej underordnat ett annat led. Detta inträffar när presensparticipet används nominalt (som subjekt, objekt, predikativ, rektion) eller verbalt (som predikat).

Användningen kan ses som sekundär (II) i de fall då presensparticipet är underordnat ett nominalt eller verbalt led i en tvåledad konstruktion. Som adnominalt led är presensparticipet attribut, som adverbalt led är det adverbial.

Slutligen kan man som tertiär (III) karakterisera det svenska presensparticipets användning i en treledad konstruktion som underordnad bestämning till ett adnominalt eller adverbalt led. Man kan här tala om adjektival respektive adverbial användning.

Det franska presensparticipet, till skillnad från det svenska, används å sin sida i typfallet verbalt med predikativ funktion och påträffas endast i begränsad utsträckning i andra funktioner. Det föreligger således på denna punkt en fundamental skillnad mellan språken vad beträffar syntaktisk distribution: franska har en i förhållande till svenskan reducerad uppsättning av presensparticipkonstruktioner. Å andra sidan är det ett faktum (Eriksson 1997) att bruket av presens particip (»le gérondif» ej inkluderat) är frekventare i franska än i svenskan, detta beroende på franskans starka tendens till satsförkortning i fall där svenskan föredrar den fullständiga satsen. Den svenska meningen har de facto både större satsäthet och satsdjup än den franska (Eriksson 1997). Funktionell bredd följer således inte automatiskt av hög frekvens och en kvantitativ analys som inte åtföljs av en kvalitativ sådan förblir med nödvändighet alltid ofullständig – och kan t.o.m. ge en missvisande bild av den språkliga verkligheten. Detta gäller i särskilt hög grad en språklig kategori som presens particip

när den görs till föremål för kontrastiv analys avseende språk mellan vilka det strukturella avståndet, som i fallet svenska–franska, är relativt stort.

Litteratur

- Andersson, Sven-Gunnar, 1992: Kontrastiv stilistik svenska–tyska. I: *ASLA-Information* 18:2. S. 11–15.
- Arnauld, Antoine & Lancelot, Claude, 1969 [1660]: *Grammaire générale et raisonnée*. Paris: Republications Paulet.
- Benveniste, Émile, 1974 [1969]: *Mécanismes de transposition*. I: *Problèmes de linguistique générale*, II. Paris: Gallimard.
- Cadiot, Pierre & Furukawa, Naoyo (red.), 2000: *La prédication seconde*. I: *Langue française* 127. Paris: Larousse.
- Chesterman, Andrew, 1998: *Contrastive Functional Analysis*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Chevalier, Jean-Claude & Delpont, Marie-France, 2006: *Traduction, traductologie et linguistique*. I: *Qu'est-ce que la traductologie? (Études réunies par Michel Ballard)*. Arras: Artois Presses Université. S. 119–132.
- Chomsky, Noam, 1965: *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge: MIT Press.
- Danell, Karl Johan, 1974: *Le groupe substantif + préposition + substantif en français contemporain*. (*Studia Romanica Upsaliensia* 15.) Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Eriksson, Olof, 1980: *L'étiquette /fixée/ sur la valise – l'étiquette de la valise – l'étiquette de valise*. I: *Studia Neophilologica* 52:2. S. 389–414.
- Eriksson, Olof, 1989: *Coordination et subordination dans quelques séquences narratives du français actuel*. (*Romanica Gothoburgensia* 38.) Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Eriksson, Olof, 1993: *La phrase française. Essai d'un inventaire de ses constituants syntaxiques*. (*Romanica Gothoburgensia* 42.) Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Eriksson, Olof, 1997: *Språk i kontrast. En jämförande studie av svensk och fransk meningsstruktur*. Göteborg: Akademiförlaget.
- Eriksson, Olof, 2002: *Stil och översättning. Pär Lagerkvists prosastil ur franskt översättningsperspektiv*. (*Acta Wexionensia* 19.) Växjö: Växjö University Press.
- Eriksson, Olof, 2003: *Un moyen stylistique à la lumière des langues romanes*. I: *Recherches actuelles en langue et littérature françaises à l'Université de Växjö*. (Rapporter från Växjö universitet – *Humaniora* 13.) Växjö: Växjö universitet. S. 35–51.
- Eriksson, Olof, 2004: *Entre traductologie et linguistique contrastive: La notion de 'transposition'*. I: *Actes du 6e colloque franco-finlandais de linguistique contrastive*. (Publications du Département des Langues Romanes de l'Université de Helsinki 15.) Helsingfors. S. 88–103.
- Eriksson, Olof, 2010: *Le participe présent en français et en suédois: essai de typologie contrastive*. I: *Langues et textes en contraste*. (Les Cahiers 13–14; red. av Olof Eriksson.) Lyon: Sens Public. S. 101–115.

- Eriksson, Olof, 2012: Massacre et résurrection d'un classique suédois: *Doktor Glas* traduit en français. I: Aspekter av litterär nyöversättning – Aspects de la retraduction littéraire, red. av Olof Eriksson. Växjö: Linnaeus University Press. S. 117–133.
- Fohlin, Maria, 2008: L'adverbe dérivé modifieur de l'adjectif: étude comparée du français et du suédois. (Acta Wexionensia 135.) Växjö: Växjö University Press.
- Gellerstam, Martin, 1986: Translationese in Swedish novels translated from English. I: Translation Studies in Scandinavia, red. av Lars Wollin & Hans Lindquist. Lund: Gleerup. S. 88–95.
- Gellerstam, Martin, 1996: Translations as source for cross-linguistic studies. I: Languages in Contrast, red. av Karin Aijmer, Bengt Altenberg & Mats Johansson. (Lund Studies in English 88.) Lund: Lund University Press. S. 53–62.
- Guidère, Mathieu, 2008: Introduction à la traductologie. Bruxelles: De Boeck.
- Guillemain-Flescher, Jacqueline, 1981: Syntaxe comparée du français et de l'anglais. Problèmes de traduction. Paris: Ophrys.
- Guillemain-Flescher, Jacqueline, 1992: Linguistique contrastive et traduction, tome 1 (sous la direction de J. Guillemain-Flescher), préface. Paris: Ophrys.
- Gullin, Christina, 1998: Översättarens röst. En studie i den skönlitterära översättarens roll med utgångspunkt i översättningar av Else Lundgren och Caj Lundgren. (Litteratur Teater Film, Nya serien 18.) Lund: Lund University Press.
- Halmøy, Odile, 2013: Réflexions sur l'emploi comparé du participe présent en français et en suédois – coup d'œil sur une traduction. I: Modalité, évidentialité et autres friandises langagières. Mélanges offerts à Hans Kronning à l'occasion de ses soixante ans, red. av Coco Norén, Kerstin Jonasson, Henning Nølke & Maria Svensson. Bern: Peter Lang. S. 151–169.
- Harris, Martin, 1978: The Evolution of French Syntax: a comparative approach. London: Longman.
- Heldner, Christina, 2008: Översättningskritik och estetisk form: jämförande studier av språk och stil i Dantes *Divina Commedia* och sju svenska översättningar. Nora: Nya Doxa.
- Herslund, Michael, 2000: Le participe présent comme co-verbe. I: Langue française 127. S. 86–94.
- Ingo, Rune, 1991: Från källspråk till målspråk. Introduktion i översättningsvetenskap. Lund: Studentlitteratur.
- Ingo, Rune, 2011 [2007]: Konsten att översätta: översättandets praktik och didaktik. Lund: Studentlitteratur.
- Jakobson, Roman, 1959: On Linguistic Aspects of Translation. I: On Translation, red. av Reuben A. Brower. Cambridge: Harvard University Press. S. 232–239.
- James, Carl, 1980: Contrastive Analysis. London & New York: Longman.
- Jespersen, Otto, 1968 [1924]: The Philosophy of Grammar. London: Allen & Unwin.
- Johansson, Stig, 1998: On the role of corpora in cross-linguistic research. I: Corpora and Cross-linguistic Research, red. av Stig Johansson & Signe Oksefjell. (Language and Computers: Studies in Practical Linguistics 24.) Amsterdam & Atlanta: Rodopi.
- Johansson, Stig, 2007: Seeing Through Multilingual Corpora – On the Use of Corpora in Contrastive Studies. Amsterdam: John Benjamins.

- Jonasson, Kerstin, 1998: Översättningsförmåga och översättarkompetens. I: Språk- och kulturkontraster. Om översättning till och från franska, red. av Olof Eriksson. Åbo: Åbo Akademi Förlag. S. 55–75.
- Kindt, Saskia, 2003: Le participe présent en emploi adnominal comme prétendu équivalent de la relative en *qui*. I: *Langages* 149. S. 55–70.
- Kortteinen, Pauli, 2008: Les verbes de position suédois *stå, sitta, ligga* et leurs équivalents français. Étude contrastive. (*Romanica Gothoburgensia* 60.) Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Krzyszowski, Tomasz P., 1990: *Contrasting Languages: The Scope of Contrastive Linguistics*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Lado, Robert, 1957: *Linguistics across Cultures*. Ann Arbor: Michigan University Press.
- Larose, Robert, 1992 [1989]: *Théories contemporaines de la traduction*. Québec: Presses de l'Université du Québec, Sillery.
- Lauridsen, Karin, 1996: Text corpora and contrastive linguistics: Which type of corpus for which type of analysis? I: *Languages in Contrast*, red. av Karin Aijmer, Bengt Altenberg & Mats Johansson. (*Lund Studies in English* 88.) Lund: Lund University Press. S. 61–71.
- Lindquist, Hans, 1989: *English Adverbials in Translation. A Corpus Study of Swedish Renderings*. (*Lund Studies in English* 80.) Lund: Lund University Press.
- Lipsky, Angela, 2003: Pour une description sémantique et morpho-syntaxique du participe français et allemand. I: *Langages* 149. S. 71–85.
- Loman, Bengt, 1964 [1962]: Verbalsubstantiv på *-ning* och *-ande* i nusvenskt riksspråk. I: *Nutidssvenska. Uppsatser i grammatik*. Stockholm & Göteborg & Uppsala: Almqvist & Wiksell. S. 151–183.
- Munday, Jeremy, 2012 [2001]: *Introducing Translation Studies*. London: Routledge.
- Nordström, Ritva, 1995: Études contrastives et études traductologiques – objectifs et choix du corpus. I: *Actes du 5e colloque franco-finlandais de linguistique contrastive*. (*Publications du Département des Langues Romanes* 9.) Helsingfors. S. 173–184.
- Normann Jørgensen, Jens, 1982: *Contrastive Linguistics*. (*Anglica et Americana* 15.) Köpenhamn.
- Platzack, Christer, 1983: Sex översättningar till svenska av Lewis Carrolls *Alice in Wonderland*. I: *Från språk till språk. Sjutton uppsatser om litterär översättning*, red. av Gunnel Engwall & Regina af Geijerstam. Lund: Studentlitteratur. S. 247–267.
- Ramnäs, Mårten, 2008: Étude contrastive du verbe suédois *få* dans un corpus parallèle suédois–français. (*Romanica Gothoburgensia* 62.) Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- SAG 1–4 = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: *Svenska Akademiens grammatik. Del 1–4*. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Salkoff, Morris, 1999: *A French–English Grammar. A Contrastive Grammar on Translational Principles*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Tegelberg, Elisabeth, 2011: Nyöversättning – när, hur och varför? I: *Tidskrift för litteraturvetenskap* 3–4. S. 77–90.
- Tesnière, Lucien, 1959: *Éléments de syntaxe structurale*. Paris: Klincksieck.

- Vinay, Jean-Paul & Darbelnet, Jean, 1977 [1958]: *Stylistique comparée du français et de l'anglais* (nouvelle édition revue et corrigée). Paris: Didier.
- Wollin, Lars, 1981: *Svensk latinöversättning. I. Processen*. (Samlingar utgivna av Svenska Fornskrift-Sällskapet, häfte 251.) Lund.
- Wollin, Lars, 1994: *Pådrivare eller vindflöjel? Översättaren i stilhistorien. I: Stilsymposiet i Göteborg 21–23 maj 1992* (symposiehandlingar utgivna av Peter Cassirer). Göteborg: Göteborgs universitet (Institutionen för svenska språket). S. 71–92.

Det skandinaviska översättningsfältet – finns det?

Av YVONNE LINDQVIST

Abstract

Lindqvist, Yvonne, yvonne.lindqvist@su.se, Associate Professor, Institute for Interpreting and Translation Studies, Dept. of Swedish Language and Multilingualism, Stockholm University, Sweden: "A Scandinavian translation (sub)field – does it exist?". *Språk och stil* NF 25, 2015, pp. 69–87.

The proposed paper builds on the concept of a global translation field (Casanova 2002, 2004; Heilbron 1999, 2008; Sapiro 2008) and explores the existence of a Scandinavian translation (sub)field – a relatively autonomous field in the periphery of the global translation field – which may provide an explanation for the peculiar fact that, in spite of their limited number of speakers and peripheral positions, the Danish and Swedish languages are ranked among the 10 most significant source languages in the world today. The general translation rate, the non-translation rate, the top-5 source languages within the regional periphery and the position of the Scandinavian languages as source languages in the global translation field are scrutinized. These variables reveal the constant interaction and power struggles between the Scandinavian languages and literatures thus forming a modern relatively autonomous Scandinavian translation field. Some rather strong evidence pointing to the central position of the Swedish language and literature in this local translation field in the global periphery is discussed in relation to the double consecration hypothesis (Lindqvist 2012) in the closing section of the paper.

Keywords: global translation field, central and peripheral positions, Scandinavian languages and literatures, Scandinavian translation field, double consecration hypothesis.

Den här artikeln handlar om hur man kan förklara att de globalt sett förhållandevis små och perifera språken danska och svenska rankas bland de tio mest översatta språken i världen idag.¹ Hur är detta över huvud taget möjligt? Är rankningen kanhända ett resultat av den skandinaviska Nordic Noir-genrens segertåg över världen? Eller kan man spåra några andra faktorer bakom detta något förvånande faktum? Det är de här frågorna som undersökningen jag pre-

¹ Det norska språket (utan särskiljande mellan bokmål och nynorska) är rankat som det femtonde viktigaste källspråket 2012 på det globala översättningsfältet av Index Translationum.

senterar i artikeln försöker besvara.² Studien utgör en delundersökning i ett större projekt vars syfte är att kartlägga vilka villkor som måste uppfyllas för att översättning mellan två periferier på det globala översättningsfältet ska kunna äga rum. Projektet kartlägger villkoren för att den fransk-, spansk- och engelskspråkiga karibiska litteraturen ska kunna läsas i översättning i de skandinaviska länderna under tidsperioden 1990–2010. Med andra ord studerar projektet hur perifera litteraturer på det globala översättningsfältet kommunicerar via översättning.

Man tänker sig att det är möjligt att konstruera en världsomspännande »litterär republik» (jfr Casanova 1999),³ där specifikt litterära normer och värderingar reglerar den litterära verksamheten. Översättningsverksamheten i sig utgör en viktig komponent i konstruktionen av den litterära världsrepubliken. Den avslöjar på ett mycket tydligt sätt dominansförhållandena som råder mellan olika språkgrupper och deras litteraturer. Översättning är oftast en verksamhet som har föga att göra med den jämlika och fridsamma transfer som brukar beskrivas i praktiska läroböcker. Tvärtom borde översättning snarare beskrivas som ett i allra högsta grad ojämnt utbyte som äger rum i ett strängt hierarkiskt universum (Casanova 2010 s. 288). Projektets syfte är att studera detta hierarkiska universum genom att kartlägga den karibiska och skandinaviska litteraturens inbördes bibliomigrationsmönster med fokus på översättningsrelationer. Bibliomigration definieras av Mani (2014 s. 289) så här:

Bibliomigrancy is an umbrella term that describes the migration of literary works in the form of books from one part of the world to the other. While »physical» migration of books is comprised of book production and trade, translations, library acquisitions and circulation, »virtual» movement happens through adaptations and appropriation of narratives; in more recent times »virtual migration» has become the technical term for digitization of books.

Begreppet bibliomigration är användbart i studien eftersom det inbegriper både de fysiska och de virtuella processer som föregår och definierar översättningsverksamheten i världen. De här processerna innebär alltid inbördes strider om kulturell och språklig prestige. Översättningsverksamheten fungerar aldrig friktionsfritt.

² Artikeln är en bearbetning för svenska förhållanden av en artikel skriven på engelska, »The Scandinavian Translation Field from a Global Point of View – A Peripheral (Sub)field?», för konferensvolymen *Instituting Literature. Between Singularity and Translational System* (13–14 juni 2013, Stockholm). Ett motiv för artikeln är att det inom översättningsvetenskapen finns relativt lite vetenskaplig litteratur skriven på svenska. Det är därför viktigt att skapa termer och begrepp på svenska inom det i Sverige nyetablerade forskarutbildningsämnet översättningsvetenskap.

³ Jfr *La république mondiale des lettres* (Casanova 1999), i engelsk översättning av M.B. DeBevoise (2004): *The World Republic of Letters*.

Det övergripande syftet med undersökningen här är att utröna huruvida det är möjligt att konstruera ett relativt autonomt skandinaviskt översättnings- (sub)fält inom det globala översättningsfältet. Undersökningens hypotes är att ett sådant fält kan konstrueras på grund av de skandinaviska ländernas gemensamma geografiska läge i utkanten av Europa och deras likartade övergripande sociala, kulturella och politiska organisation. Ett sådant relativt autonomt skandinaviskt översättningsfält skulle kunna utgöra en del av förklaringen till danskans och svenskans starka ställning som källspråk på det globala översättningsfältet. Det är också fullt möjligt att produktionen, distributionen och receptionen av översatta texter i Skandinavien ytterst beror på att omvärlden uppfattar Skandinavien som en gemensam avlägsen marknad och inte som tre oberoende litterära marknader och kulturella system.⁴

Metodiskt görs i den här undersökningen inte någon skillnad mellan kvalitativa och kvantitativa litterära kretslopp eller någon uppdelning i specifika typer av litteratur eller litterära genrer när översättningsverksamheten granskas inom de skandinaviska länderna. Sådana studier är planerade i framtiden. Här tillämpas i stället en analysmodell som bygger på spatials relationer, dvs. en centrum/periferi-modell för hur översättningar migrerar i flöden, vanligtvis från dominerande positioner på det globala översättningsfältet till dominerade positioner (jfr Casanova 2005). Den centrala tanken bakom detta tillvägagångssätt för analys, som också leder fram till studiens andra syfte, är att den litteratur som översätts från en perifer litteratur till en annan perifer litteratur (till exempel från Karibien till Skandinavien) är beroende av vad som översätts från den aktuella perifera litteraturen till en central litteratur och kultur (jfr Lindqvist 2012). Ju mer centralt ett språk är på det globala översättningsfältet, desto mer fungerar det som en förmedlande länk till de mer perifera språken. Det andra syftet med den presenterade studien är att undersöka huruvida det finns ett centrum i det hypotetiska relativt autonoma skandinaviska översättnings(sub)fältet – ett centrum där specifika litterära verk och författare först konsekreras för att sedan spridas i den regionala periferin.

Ett viktigt arbetsverktyg för att studera översättningsbibliomigrationen från den karibiska litteraturen till den skandinaviska är den s.k. dubbla konsekrationshypotesen, dvs. nödvändigheten för perifera författare att både bli konsekrerade inom den anglo-amerikanska kulturen och inom den forna koloniala kulturen innan en översättning till de skandinaviska länderna kan komma i

⁴ Enligt Sara van Meerbergen (2010) möter man i Nederländerna den uppfattningen hos s.k. nodpersoner (jfr Svedjedal 2012 s. 63–65) som sysslar med översättning av barnlitteratur från nederländska till svenska. Synen på Skandinavien som en gemensam marknad kan till exempel ha betydelse för hur förlagen förhandlar om översättningsrättigheter.

fråga (Lindqvist 2011 s. 142). Perifera författare måste på grund av det starka anglo-amerikanska inflytandet i Skandinavien bli »filtrerade» genom den anglo-amerikanska kulturen för att deras verk ska översättas till danska, norska eller svenska. Att konsekreras innebär med Casanovas ord: »To be consecrated by autonomous critics signifies the crossing of a literary border – a metamorphosis of ordinary material into ‘gold,’ into absolute literary value (2004 s. 126).» Bourdieu (1993 s. 121) förklarar processen så här:

In a given space of time a hierarchy of relations is established between the different domains, the works and the agents having a varying amount of legitimizing authority. This hierarchy, which is in fact dynamic, expresses the structure of objective relations of symbolic force between the producers of symbolic goods who produces for either a restricted or an unrestricted public and are consequently consecrated by differentially legitimized and legitimizing institutions.

Översättning kan alltså under specifika omständigheter fungera som en form av konsekration. Att bli översatt utgör en av få möjligheter för en författare från en perifer kultur att kunna delta som en värdig medborgare i den globala litterära republiken – att vara en del av världslitteraturen:

[...] the very notion of world literature is hard to conceptualize apart from translation, since in most historical periods and in most parts of the world only a small part of the reading public comprehend more than one or two languages. World literature is therefore made possible by translations. (Venuti 2014 s. 180)

Det är svårt att föreställa sig själva begreppet världslitteratur utan att erkänna översättningsverksamhetens konstituerande kraft.

För att strukturera analysen av de skandinaviska litterära systemen kommer jag att tillämpa Tourys (2012 s. 82) modell för att rekonstruera översättningsnormer, specifikt de s.k. preliminära normerna inom varje skandinaviskt land. De preliminära normerna styr eller påverkar vilka verk som väljs ut för översättning och vilka språk som är aktuella att översätta från inom en kultur. De visar generellt huruvida det kulturella målsystemet är öppet eller slutet när det gäller översättning och kulturens generella inställning till indirekt översättning (jfr Lindqvist 2005 s. 30–31).⁵ De preliminära normerna rekonstrueras från officiell statistik hämtad främst från respektive lands nationalbibliografier. De variabler som kommer att undersökas och jämföras inom de danska, norska och svenska litterära fälten är:

⁵ Det är en länge debatterad fråga inom översättningsvetenskapen hur stor procentandelen översättningar av den totala litterära utgivningen ska vara för att det litterära systemet ifråga ska räknas som öppet (jfr Pym 1999, Hermans 1999). En längre diskussion om öppna respektive slutna litterära system finns i Lindqvist 2002 s. 30–37. I föreliggande undersökning räknas litterära system som uppvisar en översättningskvot på 15 % eller högre som relativt öppna.

1. Översättningskvoten, dvs. utgivningsstatistik över procentandelen översättningar av den totala bokutgivningen.
2. Främmandespråkkvoten, dvs. utgivningsstatistik över procentandelen av den totala bokutgivningen som består av verk publicerade på främmande språk inom respektive kultur.
3. De fem vanligaste källspråken.
4. De skandinaviska språkens position på det globala översättningsfältet.

Resultaten från dessa undersökningar avgör huruvida det är möjligt att konstruera ett relativt autonomt skandinaviskt översättnings(sub)fält samt att utreda om det existerar ett centrum i denna regionala periferi. Översättningskvoten visar huruvida det litterära systemet är öppet eller slutet när det gäller översättningar. Om översättningar har en central position inom kulturen i fråga, är översättningskvoten hög och det litterära systemet använder följaktligen översatt litteratur för att utveckla den inhemska litterära repertoaren (Even-Zohar 1990 s. 46–50). Främmandespråkkvoten är en annan variabel som visar på det litterära systemets relativa kulturella öppenhet (Pym 1999). Att mycket litteratur översätts mellan de skandinaviska språken ökar deras inflytande på det globala översättningsfältet. Rangordningen mellan de fem vanligaste källspråken inom varje kultur under den undersökta perioden klargör pågående makt- och prestigerelationer inom och mellan kulturerna i fråga. Dessutom kan en jämförelse av dominanta källspråk i Skandinavien avslöja huruvida det förekommer ett centrum i den lokala periferin, det vill säga vilket språk som det översätts mest från i regionen. Dessa mönster provas senare i en jämförelse av de skandinaviska språkens position på det globala översättningsfältet.

1. Översättningskvoten i Skandinavien

Jämförelsen av översättningskvoten inom de skandinaviska ländernas totala bokproduktion visar att länderna kan karakteriseras som mer eller mindre öppna litterära och kulturella system i polysystemiska termer (Even-Zohar 1990 s. 46–50). Översättningskvoten i Skandinavien under det första decenniet av 2000-talet varierar från 16 procent i Sverige under år 2010 som det lägsta värdet under perioden till 38 procent i Danmark under åren 2007–2009 som det högsta värdet (jfr tabell 3 och tabell 1).

Tabell 1. Antalet publicerade verk inom den danska litteraturen (på danska och i översättning till danska), antalet publicerade översättningar samt procentandelen översättningar av det totala antalet publicerade verk i Danmark under perioden 2001–2010 (Dansk BiblioteksCenter 2001–2010).

Kategori/år	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Dansk litteratur	8851	8585	9126	9217	8341	8364	8142	7462	8200	7707
Översättningar	2834	2961	2752	2951	2719	2769	3086	2865	3144	2661
Procentandel översättningar	32	34	30	32	32	33	38	38	38	34

Medeltalet för översättningskvoten i Danmark under åren 2001–2010 uppgår till 34 procent av det totala antalet utgivna publikationer, det vill säga summan av de litterära kategorierna skönlitteratur, barn- och ungdomslitteratur samt facklitteratur. Det högsta värdet för översättningskvoten i Danmark under perioden är alltså 38 procent och det lägsta 30 procent.

Medeltalet för översättningskvoten i Norge under samma period, det vill säga 2001–2010, uppgår till 31 procent av det totala antalet publicerade verk. Det högsta värdet för översättningskvoten i Norge, vilket visas i tabell 2, ligger på 32 procent och det lägsta på 22 procent. Den danska och norska statistiken visar på den översatta litteraturens mer eller mindre stabila och avgörande inflytande på skandinavisk litteratur under det första decenniet av det nya århundradet.

Tabell 2. Antalet publicerade verk inom den norska litteraturen (på bokmål och nynorska och i översättning till bokmål och nynorsk), antalet publicerade översättningar samt procentandelen översättningar av det totala antalet publicerade verk i Norge under perioden 2001–2010 (Kulturstatistikk 2011, Statistiske analyser 131, Nasjonalbiblioteket).

Kategori/år	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Norsk litteratur	6377	6864	7446	7164	8431	8477	8442	8835	7919	11690
Översättningar	2037	2194	2286	2417	2735	2781	2628	2547	2558	2528
Procentandel översättningar	32	32	31	34	32	33	31	29	32	22

Den svenska statistiken i tabell 3 uppvisar förvånansvärt låga värden för översättningskvoten generellt med ett lägsta värde på 16 procent av det totala antalet publicerade verk och det högsta värdet på 30 procent. Medelvärdet för översättningskvoten i Sverige under perioden 2002–2011 ligger så lågt som på 21 procent. Detta är en förhållandevis ny situation inom det svenska litterära sys-

temet, där medelvärdet under 1990-talet uppgick till minst 36 procent (Kulturrådet 2005).

Tabell 3. Antalet publicerade verk inom den svenska litteraturen (på svenska och i översättning till svenska), antalet publicerade översättningar samt procentandelen översättningar av det totala antalet publicerade verk i Sverige under perioden 2002–2011 (Nationalbibliografen (2002–2011)).

Kategori/år	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Svensk litteratur	8122	9740	13629	16004	16097	16664	19670	15295	16596	11958
Översättningar	2472	2559	3008	3232	3066	3081	3628	2736	2708	2907
Procentandel översättningar	30	26	22	20	19	18	18	18	16	24

En möjlig förklaring till den här förändrade situationen är den explosionsartade utvecklingen av antalet publicerade verk inom facklitteraturen i Sverige under perioden. Under 2002, till exempel, publicerades 4 294 facklitterära verk i Sverige och år 2010 hade den siffran stigit till 11 042 verk, det vill säga en ökning på 257 procent. Men det är viktigt i det här sammanhanget att komma ihåg att rutinerna för inrapporteringen av facklitteraturen på Kungliga biblioteket förändrades under år 2004 för att möjliggöra att hela årets publicering kom med i statistiken. Tidigare hade en viss eftersläpning i rapporteringen förekommit. Den här förändringen i rutiner gör att statistiken före och efter år 2004 inte helt kan jämföras, vilket till viss del kan förklara facklitteraturens explosionsartade utveckling år 2010.

Det svenska litterära systemet är följaktligen det mest slutna i jämförelse med den danska och norska litteraturen. Det danska litterära systemet visade sig däremot vara det mest öppna systemet under perioden, vilket betyder att den danska litteraturen hyser den potentiellt mest översättningspåverkade litterära repertoaren i Skandinavien. Men generellt är medelvärdet för översättningskvoten i Skandinavien högre än i Europa, där den ligger på 15 procent (Casanova 2004 s. 168).

2. Främmandespråkkvoten i Skandinavien

Ett annat sätt att undersöka huruvida ett litterärt system är relativt öppet eller slutet mot omvärlden är att skärskåda den så kallade främmandespråkkvoten, det vill säga antalet publicerade böcker utgivna på främmande språk av skan-

dinaviska förlag. Inom det skandinaviska litterära rummet är engelskans dominans hegemonisk, vilket gäller både över lag och för denna specifika typ av utgivning av litteratur.

Från tabell 4 kan vi utläsa att den danska främmandespråkkvoten uppgår till 16 procent i medeltal under perioden 2001–2010. Det högsta värdet är 19 procent under år 2003 och det lägsta är 15 procent under åren 2007–2008. Tabell 5 över de norska litterära förhållandena visar den lägsta genomsnittliga främmandespråkkvoten i Skandinavien, nämligen 11 procent, med 9 procent som lägsta värde och 13 procent som det högsta.

Tabell 4. Antalet publicerade verk inom den danska litteraturen (på danska och i översättning till danska), antalet publicerade verk på främmande språk (engelska) samt procentandelen verk publicerade på främmande språk av det totala antalet publicerade verk i Danmark under perioden 2001–2010 (Dansk BiblioteksCenter 2001–2010).

Kategori/år	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Dansk litteratur + översättningar	11685	11546	11878	12168	11060	11133	11228	10327	11344	10368
Engelska	2469	2415	2734	2455	1970	2049	1999	1776	2093	2005
Totalt	14154	13961	14612	14138	13030	13182	13227	12103	13437	12373
Procentandel	17	17	19	17	15	16	15	15	16	16

Tabell 5. Antalet publicerade verk inom den norska litteraturen (på nynorska och bokmål och i översättning till nynorska och bokmål), antalet publicerade verk på främmande språk (engelska) samt procentandelen verk publicerade på främmande språk av det totala antalet publicerade verk under perioden 2001–2010 (Kulturstatistikk 2011, Statistiske analyser 131, Nasjonalbiblioteket).

Kategori/år	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Norsk litteratur + översättningar	6377	6864	7446	7164	8431	8477	8442	8835	7919	11690
Engelska	598	792	736	794	924	976	1106	1298	1088	1389
Totalt	6975	7656	8182	7958	9355	9453	9548	10133	9007	13079
Procentandel	9	10	9	10	10	10	12	13	12	11

Som framgår av tabell 6 är de svenska värdena för främmandespråkkvoten de högsta i Skandinavien med ett medelvärde på 20 procent av det totala antalet

publicerade verk under 2002–2011. Det svenska litterära systemet uppvisar också den högsta variationen av värden i tabellen, från 8 procent till 30 procent. Det lägsta värdet år 2003 är förmodligen en följd av de förändrade inrapporteringsrutiner som nationalbibliografin införde år 2004.

Tabell 6. Antalet publicerade verk inom den svenska litteraturen (på svenska och i översättning till svenska), antalet publicerade verk på främmande språk (engelska) samt procentandelen verk publicerade på främmande språk av det totala antalet publicerade verk i Sverige under perioden 2002–2011 (Nationalbibliografin (2002–2011)).

Kategori/år	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Svensk litteratur + översättning	8122	9740	13629	16004	16097	16664	19670	15295	16596	11958
Engelska	1637	878	3390	5061	5144	5620	5911	4105	4554	2590
Totalt	9754	10568	17019	21065	21241	22284	25581	19400	21150	14548
Procentandel	17	8	16	24	24	25	30	21	21	18

Sammanställningen och undersökningen av den tillgängliga statistiken har så långt tydligt visat att de skandinaviska litterära systemen på grund av sin perifera position på det globala översättningsfältet delar många egenskaper, men också att de uppvisar egna särdrag inom systemen. Både Danmark, Norge och Sverige visar tecken på att vara öppna litterära system, eftersom översättningskvoten och främmandespråkkvoten är höga. Men varje system är samtidigt ett system i sin egen rätt med specifika interna relationer.

Danmark utgör det mest öppna systemet vad gäller översättningskvoten, men inte beträffande främmandespråkkvoten. Norge intar en medelposition i Skandinavien för båda kvoterna. Och Sverige visar sig vara det mest slutna litterära systemet i Skandinavien att döma av översättningskvotens låga värde, men med det högsta värdet för publicering av verk på främmande språk, den så kallade främmandespråkkvoten.

3. De fem mest vanliga källspråken i Skandinavien

För att ytterligare jämföra likheter och skillnader inom och mellan de skandinaviska litterära systemen och för att kunna utröna huruvida det är möjligt att

konstruera ett relativt autonomt översättningsfält i Skandinavien undersöktes de fem mest förekommande källspråken inom den danska, norska och svenska litteraturen. Tabell 7, 8 och 9 vittnar om det engelska språkets totala dominans som källspråk i Skandinavien.

Tabell 7. De fem mest frekventa källspråken i Danmark under perioden 2002–2011 (Dansk BibiloteksCenter 2002–2011).

Språk/ år	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Totalt
Engelska	2017	1925	1908	1743	1762	1960	1738	1909	1603	1294	17859
Svenska	328	301	342	318	265	358	325	403	325	318	3283
Tyska	183	136	146	126	124	209	214	236	190	231	1795
Norska	122	106	168	145	156	146	150	129	146	169	1437
Franska	150	123	163	143	140	145	142	143	136	139	1424
Övriga	161	161	224	244	322	268	296	324	261	226	2487
Totalt	2961	2734	2951	2719	2769	3086	2865	3144	2661	2377	28285

Det svenska språket är efter engelskan det mest frekventa källspråket i Danmark (tabell 7) och i Norge (tabell 8). Svenska som källspråk är i Danmark idag nästan dubbelt så vanligt förekommande som tyska och intressant nog slår tyskan ut det andra skandinaviska språket norska i rangordningen som viktigaste källspråk. Norskan är det fjärde mest frekventa källspråket i Danmark under perioden.

Att tyskan har en så stark position som källspråk i Danmark kan förmodligen förklaras historiskt och med geografiskt läge. Litterär översättning – som vi förstår processen idag – från engelska till danska blev inte verklighet förrän i slutet av 1600-talet i Danmark och då handlade det bara undantagsvis om direkt översättning. Ända fram till i mitten av 1800-talet går översättningar från engelskan vanligtvis via det tyska språket (Pedersen & Quale 1995 s. 385). I Danmark sågs under den här tiden engelskan som ett handelsspråk och inte som ett kulturspråk, förmodligen på grund av tidens livliga handelsförbindelser. Dessa förbindelser var dock ännu starkare i Norge än i Danmark (Pedersen & Quale 1995 s. 385).

Inom det norska litterära systemet är dock danskan viktigare i rang än tyskan idag och det franska språket kommer – som i det danska systemet – på femte plats. Här är svenskan som källspråk nästan tre gånger vanligare än danskan, som kommer på tredje plats. Också danskans starka position som källspråk i Norge kan ges en historisk förklaring. I Norge läste man fortfarande de stora europeiska klassikerna i dansk översättning under 1700-talet. Det är först under

Tabell 8. De fem mest frekventa källspråken i Norge under perioden 2001–2010 (Kulturstatistikk 2011, Statistiske analyser 131, Nasjonalbiblioteket).

Språk/år	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Totalt
Engelska	1462	1439	1517	1586	1753	1768	1648	1627	1775	1635	16210
Svenska	202	264	323	302	347	350	366	358	291	315	3118
Danska	79	124	107	120	155	131	121	98	99	131	1165
Tyska	61	83	90	86	120	103	125	100	97	99	964
Franska	83	92	78	83	101	113	112	99	80	95	936
Övriga	150	192	171	240	259	316	256	265	216	287	2352
Totalt	2037	2194	2286	2417	2735	2731	2628	2547	2558	2528	24745

1800-talet som översättningar till det så kallade landsmålet (föregångaren till nynorska) börjar genomföras. Ivar Aasen såg den politiska potentialen i översättningsverksamheten och verkade för att berika och utveckla det nya språket samt att höja dess prestige via översättningar av klassiska verk till nynorska (Pedersen & Quale 1995 s. 389).

Det svenska litterära systemet föredrar sina skandinaviska grannars språk som källspråk framför tyska och franska. Efter engelska kommer norska och danska på andra och tredje plats i rangordningen av mest frekventa källspråk i Sverige, vilket framgår från tabell 9. Liksom i övriga Skandinavien är latinets, tyskans och senare franskans inflytande som källspråk viktigt i Sverige ända fram till 1800-talets mitt, när engelskan börjar göra sitt intåg för att helt dominera den svenska översättningslitteraturen under 1900-talet (Wollin 1995 s. 568).

Tabell 10 visar en mer läsvänlig tabell över källspråksrelationerna inom det förmenta skandinaviska översättningsfältet under perioden 2001–2011. Den visar tydligt både de skandinaviska språkens frekventa interaktion genom litterär översättning och det svenska språkets centrala position inom det skandinaviska litterära rummet. Bortsett från engelskan är svenskan det mest frekventa källspråket i Skandinavien. Ringmar (2008 s. 746) har i en studie visat att mer än 50 % av alla översättningar med svenska som källspråk under perioden 1979–2006 publicerades i de nordiska länderna. Det är en tendens som verkar hålla än idag. Sammanställningen och undersökningen av den tillgängliga översättningsstatistiken har tydligt visat att svenskan idag är det mest centrala källspråket efter engelskan i Skandinavien.

Tabell 9. De fem mest frekventa källspråken i Sverige under perioden 2001–2010 (Nationalbibliografin 2001–2010).

Språk/år	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Totalt
Engelska	1978	1821	1859	2095	2339	2141	2169	2490	1897	1889	20678
Norska	127	122	152	190	162	130	149	179	130	157	1498
Danska	93	111	90	140	130	133	151	161	141	136	1286
Tyska	88	116	86	116	104	109	118	175	130	113	1155
Franska	76	100	104	127	138	125	96	151	124	115	1156
Övriga	108	90	114	143	173	239	199	246	164	140	1616
Totalt	2470	2360	2405	2811	3046	2877	2882	3402	2586	2550	27389

Tabell 10. De fem mest frekvent översatta språken i Skandinavien under perioden 2001–2011 (Dansk Bibiloteks-Center 2001–2010), (Kulturstatistikk 2011 Statistiske analysar 131, Nasjonalbiblioteket), (Nationalbibliografin 2002–2011).

Danmark	Norge	Sverige
Engelska	Engelska	Engelska
Svenska	Svenska	Norska
Tyska	Danska	Danska
Norska	Tyska	Tyska
Franska	Franska	Franska

4. De skandinaviska språkens position på det globala översättningsfältet

Den sista statistiska variabeln i studien undersöker de skandinaviska språkens position på det globala översättningsfältet. Det är inte bara undersökningen av de skandinaviska språkens regionala hierarkier som visar interaktionen inom ett lokalt översättningsfält i Skandinavien. En analys av de viktigaste källspråken på global nivå kan också bidra till att kasta ljus över de skandinaviska språkens hierarkier och maktrelationer. Men uppgifterna i tabell 11 bör tolkas med stor försiktighet och enbart som tendenser på det globala översättningsfältet, eftersom exakta uppgifter är omöjliga att få fram och belägga. Jag bygger uppgifterna i tabellen på studier utförda av Heilbron (1999 s. 433–435), Sapiro (2008 s. 68–72, 2010 s. 423) och på Index Translationum (UNESCO 2012).⁶

⁶ För kritik av att använda databasen Index Translationum i vetenskapliga studier, se Heilbron 1999, Svedjedal 2012. Trots att jag är medveten om att undersökningarna som refereras till i tabell 11 inte är helt jämförbara, har jag valt att göra sammanställningen för att visa på tendenser i utvecklingen.

När man studerar tabell 11 kan man dra slutsatsen att de centrala positionerna på det globala översättningsfältet – om vi undantar ryskans nedgång på 1990-talet – inte har genomgått några drastiska förändringar under de senaste 30 åren. Den hypercentrala positionen under perioden upptas av det engelska språket. Franska och tyska intar centrala positioner både under 1980-, 1990- och 2000-talet. Värt att lägga märke till är att det ryska språkets nedgång under 1990-talet också påverkar de semicentrala språkens positioner. Spanskan och italienskan har en stabil position på det globala översättningsfältet med sina 3 procent var under de två första decennierna i tabellen.⁷ Italienskan är dock starkare än spanskan både vad gäller plats och procentandel år 2012. Och danskan, som är speciellt viktig i vår undersökning för att etablera de skandinaviska språkens positioner, har förlorat mark från sjunde position på 1980-talet till tionde plats under 1990-talet och då passerats av både japanska och latin, men danskan stiger i rang igen till nionde plats år 2012. Latinets framgång på 1990-talet kan förmodligen förklaras av en global ökning av översättningen av litterära klassiker och andra medeltida texter och genrer i undervisningssyfte. Moderna studenter läser hellre klassikerna i översättning än i original (Wilson 2014).

Tabell 11. De tio viktigaste källspråken på det globala översättningsfältet under 1980-talet, 1990-talet samt 2012.

Språk	1980–89	Språk	1990–99	2012	
	(Heilbron) Procentandel		(Sapiro) Procentandel	(Index Translationum) Språk	Procentandel
Engelska	40	Engelska	59	Engelska	62
Franska	12	Franska	10	Franska	10
Tyska	11	Tyska	10	Tyska	9
Ryska	10	Spanska	3	Ryska	5
Italienska	3	Italienska	3	Italienska	3,5
Spanska	3	Svenska	2	Spanska	3
Danska	2	Japanska	2	Svenska	2
Svenska	2	Latin	2	Japanska	1,5
Polska	1	Ryska	1,5	Danska	1
Tjeckiska	1	Danska	1	Latin	1

Utvecklingstendensen på det globala översättningsfältet är motsägelsefull idag. Dels uppvisar siffrorna en högre koncentration av engelskans inflytande från 40 procent i tabellens första kolumn till mer än 60 procent i den sista kolumnen,

⁷ Ordningen mellan språken som landat på samma procentsats i tabell 11 är återgiven efter källans ordning.

dels verkar utvecklingen gå mot större diversifiering av antalet källspråk, vilket ytterst beror på det ryska språkets nedgång från 10 procent av världsmarknaden under 1980-talet till 1,5 procent under 1990-talet och den partiella återerövringen av marknaden igen med 5 procent år 2012. Svenskan bibehåller sin semicentrala position över tid från åttonde plats i hierarkin av källspråk under 1980-talet till sjätte plats under 1990-talet. Och under 2012 landade det svenska språket på en sjunde plats, vilket i förhållande till de andra skandinaviska språken ändå gör svenskan till Skandinaviens mest centrala språk, trots att skillnaden är relativt liten. Svenskans privilegierade ställning som källspråk både på det globala översättningsfältet och regionalt i Skandinavien utgör grunden för att beskriva det svenska språket och kulturen som centrala i den regionala periferin.

Det globala översättningsfältets maktpositioner och dominansmönster går som vi har sett igen i en mindre skala inom det skandinaviska litterära rummet. De mest dominerande språken intar även här en given central position, men de regionala språken spelar också en mycket viktig roll i det litterära utbytet och vittnar om ett livaktigt regionalt översättningsfält. Dynamiken i relationerna mellan de skandinaviska länderna avslöjar en ständigt pågående litterär kamp om att definiera dominerande och dominerade positioner inom detta fält. Svenskans position både globalt och lokalt tyder på att det utgör centrum i Skandinavien under det nya seklets första decennium. I det avslutande avsnittet kommer några av studiens resultat att diskuteras och bilda underlag för tentativa slutsatser.

5. Avslutande diskussion

Studien har visat att de skandinaviska litterära systemen är öppna, dvs. dominerade och perifera litterära system på det globala översättningsfältet. De har alla översättningskvoter som överstiger Europas genomsnitt. Det svenska litterära systemet är i den skandinaviska periferin det jämförelsevis mest slutna systemet när det gäller översättningskvoten, vilket kan tyda på att den svenska kulturen och det svenska språket innehar en central position i den regionala periferin.

De skandinaviska litterära systemen uppvisar också höga procenttal för främmandespråkkvoten, dvs. för den litteratur som publiceras på främmande språk av regionala förläggare inom varje land. Engelskan är också här det mest

vanliga språket med total dominans, trots att andra centrala europeiska språk och mer perifera språk ur en skandinavisk synvinkel också förekommer. Den svenska litterära kulturen har den jämförelsevis högsta främmandespråkkvoten i Skandinavien. Svenska läsare tar alltså i högre grad än sina skandinaviska grannar till sig främmande litteratur på originalspråk.

Huruvida relationen mellan översatt litteratur och litteratur publicerad på främmande språk i Sverige är kompensatorisk eller komplementär är ett intressant ämne för framtida forskning. Man skulle kunna anta att de kulturer och literaturer, där översättningsverksamheten innehar en central position, inte skulle publicera litteratur på främmande språk i någon högre utsträckning och att förhållandet mellan läsning av översättningar och deras källtexter publicerade på främmande språk inom en och samma kultur är kompensatoriskt. Pym (1999) har dock visat att relationen snarare verkar vara komplementär än kompensatorisk. Länder som har en hög översättningskvot har likaså en hög främmandespråkkvot, vilket också bekräftas av vår undersökning.⁸ Därför nöjer jag mig med att konstatera att främmandespråkkvoten är högre i Sverige än i de andra Skandinaviska länderna under undersökningsperioden.⁹ Den höga främmandespråkkvoten är enligt min mening ett tecken på både kulturell och litterär öppenhet mot omvärlden.

Rangordningen av de fem vanligaste källspråken i Skandinavien visar tydligt att det finns ett perifert lokalt och relativt autonomt skandinaviskt översättningsfält. Det svenska språket är – om man undantar engelskan – det mest förekommande källspråket i Skandinavien under undersökningsperioden, vilket också pekar på svenskans centrala position i den här periferin. I Sverige är norska och danska de vanligaste källspråken. Den konstanta interaktionen mellan de skandinaviska språken som källspråk utgör förutsättning för ett relativt autonomt skandinaviskt översättningsfält i Europas periferi samt för det svenska språkets semicentrala position på det globala översättningsfältet, där

⁸ Mig veterligen finns inga andra undersökningar av den här relationen än Pym (1999), som gäller tidigt 90-tal och min egen här redovisade undersökning, som dock har mer fokus på den skandinaviska jämförelsen än relationens komplementära eller kompensatoriska karaktär.

⁹ Intressant i det här sammanhanget är den nya trend som Mads Rosendahl Thomsen (2008) har upptäckt. Han menar att en del böcker blir översatta innan de ges ut på originalspråket för att möjliggöra att verket i fråga publiceras i många länder och på många språk samtidigt, så kallad simultanpublicering. Exempel han anför är Harry Potter-böckerna och verk av sådana konsekrerade författare som Salman Rushdie och Don DeLillo. Författarna Paul Auster och Gabriel Garcia Marquez har dessutom publicerat översatta böcker *före* deras publicering på originalspråket. Paul Auster tillät att översättningarna publicerades före originalboken för att öka antalet språk som boken skulle översättas till och för att undvika att fansen annars skulle läsa den billigare upplagan på engelska (Rosendahl Thomsen 2008 s. 9).

svenskan är det mest centrala skandinaviska språket idag. Dessa förhållanden utgör ytterligare en indikation på centralitet i periferin.

Om man följer artikelns argumentation verkar det ganska väl underbyggt att påstå att det finns ett relativt autonomt skandinaviskt översättningsfält i periferin av det globala översättningsfältet. Det framkommer också förhållandevis säkra belägg för att den svenska litteraturen fungerar som centrum i denna skandinaviska periferi. Möjligen skapar kombinationen av jämförbar öppenhet (± 20 procent) beträffande översättningskvoten, hög främmandespråkkvot (± 20 procent) och relativt hög prestige som källspråk både regionalt (näst vanligaste källspråk) och globalt (sjätte/sjunde mest vanliga källspråk) goda förutsättningar för en central position i den skandinaviska periferin.

Ett annat möjligt tecken på det svenska språkets centrala position inom det skandinaviska översättnings(sub)fältet är resultaten från en nyligen genomförd undersökning av interskandinavisk språkförståelse i Nordiska ministerrådets regi (Delsing et al. 2005 s. 135–138). Undersökningen visar att svenskar har mer problem att förstå sina grannspråk än danskar och norrmän. Resultaten kan tolkas som ett symptom på den svenska centraliteten inom det skandinaviska litterära rummet – en centralitet som också kan förklaras av den politiska och territoriella maktkamp som försiggått inom de skandinaviska länderna historiskt, från Kalmarunionen på 1300-talet till upplösningen av unionen mellan Sverige och Norge år 1905. Också globalt har svenskan i förhållande till de andra skandinaviska språken en privilegierad ställning. Runt om i världen undervisas och forskas det på akademisk nivå i det svenska språket i högre grad än i de andra skandinaviska språken (Svedjedal 2012 s. 67).

Men naturligtvis kan inte den här studiens resultat med alla sina statistiska problem på ett absolut säkert sätt avgöra hur hegemonisk eller dominerande en kultur är i förhållande till andra kulturer. Resultaten talar för det, men de bör kontextualiseras genom jämförelser med andra typer av litterära undersökningar om det skandinaviska översättning(sub)fältet. Möjliga vägar att gå för att bedriva sådana studier är till exempel att undersöka litterära kretslopps beskaffenhet inom de olika kulturerna, att försöka ta reda på vilka skillnader och likheter som finns mellan det finlitterära och det mer kommersiella litterära kretsloppens produktion och distribution av översättningar och att utröna vilka genrer som dominerar översättningsverksamheten inom de skandinaviska länderna.

Att det trots allt går att belägga att det existerar ett skandinaviskt översättnings(sub)fält med starka indikationer på det svenska kulturella och litterära systemets centrala position genererar nya hypoteser för ytterligare studier. På

samma sätt som den dubbla konsekrationshypotesen förutsäger att karibisk litteratur skriven på franska, spanska eller engelska, först måste bli konsekrerad inom de forna kolonialmakternas centra och sedan inom den angloamerikanska kulturen innan de kan komma i fråga för översättning till de skandinaviska språken, kan man ställa upp en hypotes om det svenska språkets centralitet inom det skandinaviska översättnings(sub)fältet. Den centraliteten ger den svenska kulturen och litteraturen makten att konseknera den litteratur som kommer att översättas där. Den svenska konseknerande makten betyder till exempel att tidigare dubbelt konseknerad karibisk litteratur först kommer in i det svenska litterära rummet i Skandinavien via översättning. Författaren och översättaren konsekneras då av så kallade nodpersoner (jfr Svedjedal 2012 s. 65–67) inom det svenska litterära fältet och sprids sedan till de andra skandinaviska länderna, som i sin tur kontrakterar översättare och genomför översättningar till sina respektive språk. Det svenska litterära systemet fungerar på så vis som ett logistiskt konseknerationscentrum eller som ett fönster mot främmande litteraturer i Skandinavien.

Ett skandinaviskt översättnings(sub)fält på det globala översättningsfältet med den svenska kulturen som konseknerande centrum förklarar hur det kan komma sig att de svenska och danska språken rankas bland de tio mest översatta språken i världen idag, trots ländernas relativt begränsade befolkningsmängd. Det skandinaviska översättnings(sub)fältets relationer ger vid handen att det inte finns någon direkt relation mellan antalet talare av ett språk i världen och språkets prestige som källspråk på det globala översättningsfältet. Det skandinaviska regionala översättningsfältet i periferin utgör i stället förutsättningen för de skandinaviska språkens höga prestige som källspråk på det globala översättningsfältet. Ett annat jämförbart »mindre» språk, som däremot inte kan hävda sig på det globala översättningsfältet, är nederländskan, som omges av dominerande språk och litteraturer och därför inte tar del i kampen på något regionalt (sub)fält.

Eftersom världslitteraturen – speciellt den översatta – alltid är »glokaliserad», det vill säga blir till i skärningspunkten mellan globala och lokala krafter, har undersökningen som presenteras i den här artikeln kombinerat både globalt och lokalt förankrad statistik, prestigeförhållanden mellan språk och litteraturer och geografisk läge. Den här typen av kombinerad studie nyanserar tidigare forskning som alltför ensidigt inriktade sig på enbart någon av dessa aspekter och den är absolut nödvändig för att belysa och förklara de komplexa litterära relationer som materialiseras i litterär översättning.

Litteratur

- Bourdieu, Pierre, 1993: *The Field of Cultural Production. Essays on Art and Literature*. Cambridge: Polity Press.
- Casanova, Pascale, 2002: Consécration et accumulation de capital littéraire. La traduction comme échange inégal. I: *Actes de la recherche en sciences sociales* 144. S. 7–20.
- Casanova, Pascale, 2004: *The World Republic of Letters*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Casanova, Pascale, 2005: Literature as a World. I: *New Left Review* Jan–Feb. S. 71–90.
- Damrosch, David, 2013: What is World Literature? I: *World Literature. A Reader*, red. av Theo D’haen, César Domínguez & Mads Rosendahl Thomsen. London & New York: Routledge. S. 198–206.
- Dansk BiblioteksCenter, 2014: Bogstatistik. 2000–2011 [tillgänglig 2014-11-03].
- Delsing, Lars-Olof & Lundin Åkesson, Katarina, 2005: *Håller språket ihop Norden? En forskningsrapport om ungdomars förståelse av danska, svenska och norska*. (Tema Nord.) Köpenhamn: Nordiska ministerrådet.
- Even-Zohar, Itamar, 1990: Polysystem Studies. I: *Poetics Today* 11.1. Tel Aviv: Porter Institute of Semiotics.
- Heilbron, Johan, 1999: Towards a Sociology of Translation. Book Translations as a Cultural World System. I: *European Journal of Social Theory* 2.4. S. 429–444.
- Heilbron, Johan, 2008: Responding to Globalization. The Development of Book Translations in France and the Netherlands. I: *Beyond Descriptive Translation Studies. Investigations in Homage to Gideon Toury*, red. av Anthony Pym, Miriam Schlesinger & Daniel Simeoni. Amsterdam: Benjamins Translation Library. S. 187–199.
- Heilbron, Johan & Gisèle, Sapiro, 2002: Traduction: Les échanges littéraires internationaux. I: *Actes de la recherche en science sociales* 144. S. 3–7.
- Hermans, Theo, 1999: *Translation in Systems*. Manchester: St Jerome.
- Kulturrådet, 2005: Böcker och kulturtidskrifter 2003–2004. I: *Kulturen i siffror* 3 [tillgänglig 2009-04-22].
- Lindqvist, Yvonne, 2002: *Översättning som social praktik. Toni Morrison och Harlequinserien Passion på svenska*. Diss. (Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 26.) Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Lindqvist, Yvonne, 2005. *Högt och lågt i skönlitterär översättning till svenska*. (Ord och stil 36.) Uppsala: Hallgren och Fallgren.
- Lindqvist, Yvonne, 2008: Att manipulera matrisen. En jämförelse mellan den svenska, engelska och franska översättningen av den spanska romanen *La caverna de las ideas* av Carlos Somoza. I: *Språk och stil* NF 18. S. 187–208.
- Lindqvist, Yvonne, 2011: Dubbel konsekration – en förutsättning för svensk översättning av utomeuropeisk litteratur? Maryse Condé som exempel. I: *Språk och stil* NF 21. S. 140–170.
- Lindqvist, Yvonne, 2012: Det globala översättningsfältet och den svenska översättningsmarknaden. Förutsättningar för litterära periferiers möte. I: *Läsarnas marknad, marknadens läsare. En forskningsantologi utarbetad för litteraturutredningen*, red. av Ulla Carlsson & Jenni Johannisson. Göteborg: Göteborgs universitet. S. 197–209.

- Mani, Venkat, 2014: Bibliomigrancy: Book Series and the Making of World Literature. I: *The Routledge Companion to World Literature*, red. av Theo D'haen, David Damrosch & Djelal Kadir. London & New York: Routledge. S. 283–296.
- Meerbergen van, Sara, 2010: *Nederländska bilderböcker blir svenska. En multimodal översättningsanalys*. Diss. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 54.) Stockholm: Stockholms universitet.
- Nationalbibliografen, Kungliga biblioteket. Statistik över svensk bokutgivning. 2006, 2007, 2009, 2010 [tillgänglig 2014-11-03].
- Pedersen, Viggo Hønager & Quale, Per, 1998: The Danish and Norwegian Tradition. I: *The Encyclopedia of Translation Studies*, red. av Mona Baker. London & New York: Routledge. S. 384–392.
- Pym, Anthony, 1999: Two Principles, One Probable Paradox and a Humble Suggestion, all Concerning Percentages of Translation and Non-Translation into Various Languages, Particularly English [tillgänglig 2013-01-17].
- Ringmar, Martin, 2008: När periferierna möts – 100 år av finsk-isländska litterära kontakter. I: *Gränser i nordisk litteratur*, red. av Heidi Grönstrand & Ulrika Gustavsson. Åbo: Åbo Akademi. S. 744–752.
- Rosendahl Thomsen, Mads, 2008: *Mapping World Literature. International Canonization and Transnational Literatures*. London & New York: Continuum.
- Sapiro, Gisèle (red.), 2008: *Translatio. Le marché de la traduction en France à l'heure de la mondialisation*. Paris: Collection Culture et Société, CNRS.
- Sapiro, Gisèle, 2010: Globalization and Cultural Diversity in the Book Market: The Case of Literary Translations in the US and in France. I: *Poetics* 38. S. 419–439.
- Svedjedal, Johan, 2012: Svensk litteratur som världslitteratur. I: *Svensk litteratur som världslitteratur: en antologi*, red. av Johan Svedjedal. Uppsala: Avdelningen för litteratursociologi, Uppsala universitet. S. 9–83.
- Taule, Liv, 2014: Kulturstatistikk 2011. Statistiske analysar 131, 2011. S. 129–135 [tillgänglig 2014-11-03].
- Toury, Gideon, 2012: *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam & Philadelphia: Benjamins.
- Venuti, Lawrence, 2014: World Literature and Translation Studies. I: *The Routledge Companion to World Literature*, red. av Teo D'haen, David Damrosch & Djelal Kadir. London & New York: Routledge. S. 180–192.
- Wilson, Emily, Translating the Classics. I: *Society for Classical Studies* 2014 [tillgänglig 2014-09-30].
- Wollin, Lars, 1998: The Swedish Tradition. I: *The Encyclopedia of Translation Studies*, red. av Mona Baker. London & New York: Routledge. S. 563–570.

Men kör såhär, så slipper du göra bort dig

Hur svenskans du-reform återspeglas i reklamfilmer

Av MARIA FREMER

Abstract

Fremer, Maria, maria.fremer@helsinki.fi, MA, Ph.D. Student, Department of Finnish, Finno-Ugrian and Scandinavian Studies, University of Helsinki: “‘But drive like this, so you don’t make a fool of yourself.’ The Swedish ‘du-reform’ mediated through advertising films”. *Språk och stil* NF 25, 2015, pp. 88–126.

Around 1970 Swedish address forms underwent a change from an intricate system of honorifics, titles and names, to a nearly universal use of the informal 2nd person singular *du*. The Swedish so-called “du-reform” was more forceful than the corresponding processes of informalization in other languages around the same time period, e.g. in English, French, German and Finnish. Most studies on this subject, however, have been based entirely on reported usage. There are very few attempts at analyzing address forms in context, as they were used as the change took place.

This study compares address forms in advertising films across time: address forms used both in the dialogue and in viewer address. The data consist of films from 1915–1979 in the collections of the Swedish Film Institute.

The paper shows that while formal address forms decrease and then vanish in the 1960’s, there is no corresponding increase in informal address. Informal address is used in certain contexts, like rhymes, songs and slogans, which seems to facilitate the use of informal address forms where formal address forms otherwise would have been expected – as in viewer address.

For a short paper in English on viewer address, with partly the same examples as in the present study, see Fremer (forthcoming).

Keywords: Swedish, address, advertising films, film commercials.

Svenskan gick i slutet av 1960-talet igenom en tilltalsförändring som till sin omfattning tycks sakna motstycke åtminstone i engelskan, franskan och tyskan (Clyne, Norrby & Warren 2009 s. 7). Också i finskan var förändringen betydligt mindre dramatisk (Paunonen 2010). I svenskan övergavs ett ovanligt komplicerat tilltalsystem med starka krav på titeltilltal till förmån för den informella tilltalsformen *du*, som idag är dominerande i de flesta situationer. Det är fascinerande att en så genomgripande språkförändring kunnat ske så snabbt. Vägen från ett ytterst formellt tilltal till »Men kör såhär, så slipper du göra bort dig» (tittartilltal ur en reklamfilm från 1967, se ex. 48a) har varit förvånansvärt kort.

Forskningen visar dock att tilltalsskicket, och dess övergång från ett system till ett annat, inte är riktigt så okomplicerat som man först kan tro. Dels är det fortfarande en fråga som kan komma upp t.ex. i insändardebatter och nätdiskussioner (Mårtensson 1986, Fremer 1998, Norrby, Nilsson & Nyblom 2007), och dels varierar det både regionalt och socialt. I denna artikel behandlar jag främst det sverigesvenska offentliga språket. I finlandssvenskan har övergången från ett tilltalssystem till ett annat inte varit lika dramatisk (Mara & Huldén 2000).

Syftet med denna artikel är att med hjälp av reklamfilmer från åren 1915–1979 bidra till förståelsen av övergången. Bland annat visar jag att du-tilltal till okända hade större domäner före 1970 än man tänker sig, och att det Ni-tilltal som ofta beskrivits som olämpligt förekommer rätt rikligt i äldre reklamfilmer.

1. Tilltalsskicket före du-reformen

Det tilltalssystem som gällde fram till cirka 1970 kan i korthet beskrivas så här (framställningen nedan baserar sig på SAG 1999, del 2 s. 266–270 samt Teleman 2003 s. 149–156):

Du användes symmetriskt inom familjen, mellan nära vänner och mellan barn. Symmetriskt duande förekom också mellan studenter, inom arbetarrörelsen, och på vissa arbetsplatser (särskilt mansdominerade). Asymmetriskt användes *du* av vuxna till barn, som svarade med titel eller släktskapsbeteckning.

Ni användes symmetriskt mellan obekanta vid korta möten på offentlig plats. Därtill användes denna tilltalsform asymmetriskt uppifrån nedåt, till exempel till expediter och anställda, som svarade med titeltilltal.

Titel (+ efternamn) var det vanliga tilltalet till personer som inte ingick i den intima umgängeskretsen. Titeltilltalet kunde användas symmetriskt, och markerade då en viss hövlig distans mellan talarna. Asymmetriskt användes det uppåt.

Systemet som beskrivs ovan gällde dock inte i alla miljöer. På landsbygden var det vanligt att barn och unga tilltalade både sina föräldrar och andra äldre personer med *Ni*. Inom arbetarrörelsen och angränsande folkrörelser gick man tidigt in för ett symmetriskt duande. Det komplicerade tilltalsskick som beskrivits ovan gällde således närmast i bildade kretsar och stadsmiljöer.

Den asymmetriska användningen av det formella pronomenet *Ni* nedåt ledde till att det lätt kunde uppfattas som ett nedlåtande tilltal. Titeltilltal var i allmänhet att föredra, men det kunde säkert vara svårt att veta (och minnas) vilken titel

man skulle använda med vilken person. Dessutom är ju titeltilltalet till sin form ett tredjepersonstilltal, som är svårt att kombinera med pronominent tilltal. Att tilltala med tredjepersonspronomenet *hon* eller *han* ansågs obildat, och växling från tredje till andra person (*Ni*) inom ett yttrande gick inte heller för sig. Titeltilltalet i sin högspråkliga form förutsatte således upprepning av titeluttrycket, vilket ledde till krångliga formuleringar: *Nu måste direktörn skynda sig om direktörn vill komma i tid.*

Att *Ni* som entalstilltal dock inte har varit alldeles disprefererat har visats av Ahlgren (1978) som beskriver hur *Ni* under 1900-talets förra hälft blev accepterat i vissa offentliga sammanhang, t.ex. i affärsbrev och i kontakter med myndigheter. *Ni* fick status av ett »offentligt tilltal» (s. 112) som kunde användas t.ex. i föredrag. Ahlgren tar också upp de estetiska hänsyn som kan ha fått författare att välja *Ni* för att åstadkomma en lättflytande dialog (s. 115). Också Thelander (2014 s. 243) noterar hur *Ni* i dramadialog fyller en lucka mellan det förtroliga *du* och det formella titeltilltalet.

Svenskan har, liksom många andra språk, därtill utvecklat en rad uttryckssätt där man undviker tilltalsord. På grund av det besvärliga svenska tilltalsskicket är det möjligt att man gick ännu längre i försöken att undvika tilltal; ett fenomen som parodierats och väckt förargelse (Thelander 2005). En del uttryck har konventionaliserats; man hör dem fortfarande ofta, speciellt i servicesamtal: *Vad får det [lov att] vara? Hur var namnet? Vad sägs om det här? Var det bra så?*

2. Tilltalsskicket efter du-reformen

I slutet av 1960-talet, under den omvälvande demokratiseringsprocess som berörde stora delar av Europa och världen, var det svenska tilltalsskicket i Sverige moget för en förändring som brukar beskrivas som både snabb och självklar. *Du* blev genom den så kallade du-reformen det dominerande tilltalsordet oberoende av status och relationer.

Du-reformen var inte en reform i ordets egentliga bemärkelse. Den var inte en följd av någon insats från språkvårdens sida, utan spreds bland vanliga språkanvändare. I sociolingvistiska termer har du-reformen drag av både förändring nerifrån (*change from below*) och förändring uppifrån (*change from above*, Labov 1994 s. 78). Typiskt för en förändring nerifrån är, att den kommer »inifrån» språket (*du* är den historiskt ursprungliga tilltalsformen i svenskan) snarare än »utifrån», dvs. från ett annat språk eller en annan språkgemenskap. Å andra sidan beskriver Labov *change from below* som något som sker mer el-

ler mindre omedvetet och som inte röner större uppmärksamhet. I det avseendet måste du-reformen snarare räknas som en förändring uppifrån. Enligt Teleman (2003 s. 149) var tilltalsskicket den mest omdiskuterade av alla språkfrågor från mitten av 1800-talet och hundra år framåt. Du-reformen fick också fart genom att personer i prestigefyllda positioner anammade det nya tilltalsbruket. Den mest kända torde vara Bror Rexed, som tillträdde som generaldirektör för Medicinalstyrelsen 1967. I sitt välkomsttal till personalen lär han ha meddelat att alla anställda fick säga *du* till varandra, och att han också själv förväntade sig att bli kallad *du* och *Bror*. Detta var ett viktigt led i tilltalsförändringen på arbetsplatser och i offentligheten, utanför de fabriker och verkstäder där arbetarna sedan länge hade sagt *du* till varandra. Duandets starka förankring hos arbetarrörelsen tillsammans med de rådande politiska vänstervindarna bidrog säkert till att spridningen blev snabb. Begreppet jämlikhet blev centralt i den politiska debatten, och med detta passade utjämningen av tilltalsskicket utmärkt. (Mårtensson 1986, Tykesson-Bergman 2006.)

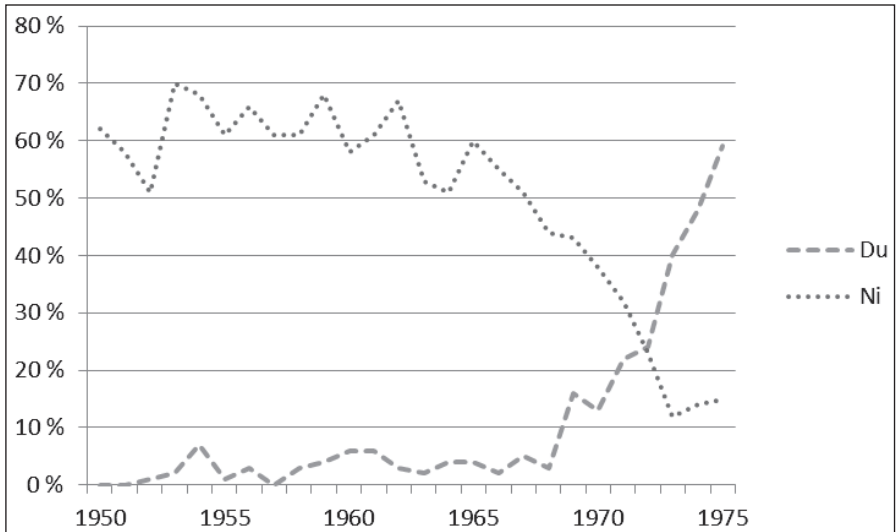
Det finns åtskilliga undersökningar där man visat på en markant förändring i tilltalsskicket som skett på några få år. Man har t.ex. jämfört enkäter och konnotationstest som gjorts före och efter du-reformen (Ahlgren 1978, Mårtensson 1986)¹ och dramatexter som skrivits före 1950 och efter 1975 (Thelander 2007, 2014), men jag har inte lyckats hitta undersökningar som följer upp förändringen medan den sker.

En kommunikationsvetenskaplig forskningsrapport (Nowak & Andrén 1981) visar rent kvantitativt hur *Ni* byttes ut mot *du* i reklamannonser i svensk populärpress 1950–1975. Figur 1 beskriver utvecklingen.

Grafen visar att förändringen börjar kring 1967. *Ni* minskar kraftigt från och med 1966, och andelen annonser med *du* ökar kraftigt från och med 1968. 1972 går *du* förbi *Ni* och fortsätter därefter att öka. Författarna noterar också att användningen av direkt tilltal över lag minskar under den period då *Ni* byttes mot *du* – kanske ett uttryck för att reklamakarna undviker det kontroversiella valet mellan två tilltalssystem, eller helt enkelt är osäkra på vilket tilltal som är lämpligt.

I Karin Helgessons undersökning av platsannonser bekräftas samma trend. År 1965 är andelen annonser med *du*-tilltal 1,5 %, år 1975 är den 41,5 %, och år 1985 83 %. Samtidigt minskar och försvinner *Ni*: 1965: 14 %, 1975: 1,5 %, 1985: 0 %. (Helgesson 2011 s. 152.)

¹ Ahlgren jämför Sifos enkäter från åren 1957 och 1974. Mårtensson jämför konnotationstest från åren 1958 och 1985. I konnotationstesten bedömer informanterna tilltalsorden *du* och *ni* på en skala med motsatspar som nära-avlägsen, varm-kall, negativ-positiv osv.

Figur 1. Direkt tilltal i singularis. Andel reklamannonser som använder *du* respektive *Ni*. Bastal = alla reklamannonser. (Efter Nowak & Andrén 1981 s. 47, 119.)

I sverigesvenskan var du-reformen så pass kraftig att titulerandet och *Ni* mer eller mindre försvann. I finlandssvenskan ser utvecklingen under 1900-talet något annorlunda ut. Titulerandet ansågs otympligt i 1950-talets Svenskfinland, medan tilltal med *Ni* var fullt gångbart. Du-reformen har inte heller varit lika omvälvande i finlandssvenskan som i sverigesvenskan, men *du* är numera det vanligare tilltalspronomenet i de flesta situationer, medan niandet hör hemma i den mera officiella och offentliga sfären. (Mara & Huldén 2000.)

Du-reformen är den kanske påtagligaste delen av en större informalisering av det svenska språket och samhället under perioden 1965–1975 (Svensson 1993). Jämsides med du-reformen kan man iaktta en syntaxförenkling, en ny aversion mot främmande ord, verbala reformer, och en stilförskjutning: att det inte längre finns någon tydlig skillnad mellan hög och låg stil (s. 38–40). Josephson (2004) beskriver i stort sett samma process, men kallar den intimisering. Intimiseringen gynnas av samhällsförändringar som urbanisering (där allt fler samtal förs i offentlig miljö mellan talare som inte känner varandra och som agerar utifrån en bestämd roll), flexibla roller (varje person har flera omväxlande roller, som inte längre definieras permanent utifrån t.ex. civilstånd eller yrke) samt ett nytt jämlikhetstänkande (mindre klassklyftor och ökad jämställdhet mellan könen). Dessa tendenser bereder sammantaget grunden för en

intimiserad stil, där man kan visa sin uppskattning för samtalspartnern genom att frånga den tillfälliga samtalsrollen och i någon mån mötas som medmänniskor (s. 91).

3. Tilltal i reklamfilmer från 1915 till 1979

Åtskilliga jämförelser bekräftar förändringen från titeltilltal, begränsat niande och undvikande av tilltal till ett allmänt duande också utanför den intima familje- och vänskapssfären (Ahlgren 1978, Mårtensson 1986, Thelander 2007, 2014). Nu pågår också en undersökning av bl.a. sverigesvenskt och finlandssvenskt tilltalsbruk i nutida autentiska samtalsituationer inom projektet *Interaktion och variation i pluricentriska språk* (Norrby m.fl. 2012).² En mera detaljerad uppföljning av hur språkbruket ser ut just kring den brytningstid som utgörs av du-reformen har jag dock inte hittat, även om Tykesson-Bergmans (2006) intervjuer och rollspel med pensionerade expediter delvis berör frågan. Ett syfte med föreliggande undersökning är att bidra till forskningen på denna punkt.

Jag har använt mig av filmer ur Svenska Filminstitutets online-arkiv på filmarkivet.se, där jag exciperat samtliga 340 filmer som är kategoriserade som reklam. I den kvantitativa delen av undersökningen har jag dock endast tagit med de 298 filmer som är kortare än 4 minuter (tabell 1). Detta beror på att de flesta av de längre filmerna innehåller sekvenser med inslag av olika genrer (reklam, information och underhållning), vilket gör det svårt att hantera dem med det enkla kvantitativa grepp jag använder i denna uppsats. Från de längre filmerna har jag dock tagit upp några exempel, som belyser de fenomen jag iakttagit i de kortare filmerna.

De flesta av reklamfilmerna marknadsför en specifik produkt, en tjänst eller ett företag, men en del av dem förmedlar snarare samhällsinformation. Jag har dock valt att ta med alla filmer som är kategoriserade som reklam, från den äldsta och fram till slutet av 1970-talet. Jag har transkriberat ljudspåret för de filmer i vilka jag funnit exempel på tilltal. Transkriberingen är i stort sett standardspråklig, eftersom jag inte analyserar turtagning, uttal, prosodi eller andra

² Det hade varit intressant att jämföra sverigesvenskt och finlandssvenskt också när det gäller reklamfilmer, men i Finland har sådana filmer nästan uteslutande gjorts på finska. Jag har exciperat över 200 av de ca 370 reklamfilmer från 1920 till 1979 som finns hos Nationella audiovisuella institutet i Finland, och hittills bara hittat en enda som är på svenska.

Tabell 1. Undersökningsmaterialets fördelning på årtionde, korta filmer och långa filmer.

Årtionde	Antal filmer < 4 min.	Antal filmer > 4 min.
1910–1919	0	1
1920–1929	16	3
1930–1939	79	2
1940–1949	42	1
1950–1959	48	8
1960–1969	62	16
1970–1979	51	11
Sammanlagt antal	298	42
Sammanlagd längd	5 t. 38 min.	30 t. 55 min.
Medellängd	1 min. 8 sek.	44 min.

fenomen som kräver större precision i återgivningen. Exempelen är försedda med samma namn som filmerna har på filmarkivet.se, årtal och, i de exempel som kommer från de längre filmerna, tidskod.

Undersökningsmaterialet omfattar sammanlagt 36,5 timmar, av vilket 5 timmar och 38 sekunder har använts för den kvantitativa jämförelsen. De 32 äldsta reklamfilmerna (1915–1931, 28 av de korta filmerna och 4 av de långa) är stumfilmer, där tilltal ibland förekommer på textplanscher och i pratbubblor. Resten är ljudfilmer. Eftersom Sverige fick TV-reklam först på 1990-talet är det fråga om reklamfilmer som visats på biografer.

Filmmaterial ger en möjlighet att studera tilltalsskicket i sammanhang som liknar vanlig muntlig språkanvändning. Givetvis är detta undersökningsmaterial i hög grad fiktivt, regisserat och redigerat, men inspelningen av både ljud och bild ger ändå fascinerande möjligheter jämfört med studier av texter eller rapporterat bruk. En fördel med materialet är att det är varierat, med ett stort persongalleri. En annan är att reklamfilmerna ibland tilltalar tittaren direkt.

Jag har intresserat mig för sådant tilltal som enligt tidigare undersökningar förändrats i och med du-reformen. Jag har således inte räknat med användning av *du* i familjära sammanhang och mellan personer som i filmen framställs som nära vänner. Sådant tilltal förekommer dock under hela den undersökta perioden. Däremot har jag räknat alla förekomster av:

- formellt tilltal: titeltilltal, *Ni* och asymmetriskt tilltal i filmdialogen
- tilltal riktat till tittaren: titeltilltal, *Ni* och *du*.

Jag har inte räknat med *ni* med syftning på flera personer, eller i sådana kontexter där jag inte kunnat avgöra om tilltalet är i ental eller flertal. Jag har således

endast räknat Ni-förekomster som uppträder tillsammans med bestämmningar i ental: t.ex. *varsågod* (vs. *varsågoda*) eller *fri* (vs. *fria*) eller som uppenbart syftar på endast en person i dialogen.

Materialet fungerar inte så väl som grund för statistiska jämförelser, eftersom antalet filmer trots allt är rätt litet. Jag har ändå testat att dela upp filmerna på femårsperioder. Siffrorna i tabell 2 gäller för de 298 kortare reklamfilmerna, varav den äldsta är från 1925.

Tabell 2. Antal reklamfilmer som innehåller de undersökta tilltalsformerna.

		Formellt entaltilltal (titeltilltal och/eller Ni) i dialogen	Ni (ental) till tittaren	Du till tittaren
1925–1929	16	3 (19 %)	–	2 (13 %)
1930–1934	35	4 (11 %)	3 (9 %)	3 (9 %)
1935–1939	44	11 (25 %)	2 (5 %)	6 (14 %)
1940–1944	24	4 (17 %)	2 (8 %)	1 (4 %)
1945–1949	18	1 (6 %)	1 (6 %)	1 (6 %)
1950–1954	27	4 (15 %)	7 (26 %)	3 (11 %)
1955–1959	21	3 (14 %)	3 (14 %)	2 (10 %)
1960–1964	19	2 (11 %)	4 (21 %)	3 (16 %)
1965–1969	43	–	–	5 (12 %)
1970–1974	26	–	–	3 (12 %)
1975–1979	25	–	–	3 (12 %)
Sammanlagt	298	32 (11 %)	22 (7 %)	32 (11 %)

En markant skillnad mellan de äldre och de nyare filmerna är att titeltilltal och niande i dialogen helt försvinner. De två sista exemplen i dessa korta filmer är från 1960, flera år före tiden för du-reformen. Efter 1960 förs dialogerna antingen med *du* eller utan tilltalsformer. En annan lika tydlig skillnad är att *Ni* till tittaren försvinner. Också det sker tidigt – de sista exemplen är från 1963. En tredje är att tittartilltal över lag blir ovanligare i och med att niandet försvinner. Precis som Tykesson-Bergman (2006 s. 264) konstaterat gällande kundsamtal, har också reklamfilmerna blivit kortare och mera »uppgiftsorienterade»: fokus ligger på produkten, som presenteras direkt. Samtidigt måste man komma ihåg att de äldsta reklamfilmerna representerar en helt ny genre. De är tydligt präglade av att reklamfilmen inte ännu funnit sin form. En del av dem framstår som markant långa och långsamma jämfört med de senare filmerna. Därför förekommer kanske också mera tilltal.

Att de formella tilltalsformerna försvinner stämmer väl överens med tidigare forskningsresultat. Däremot är det mera överraskande att *du* till tittaren inte ökar i och med du-reformen. Frekvensen för *du* till tittaren är som lägst på 1940-talet (4–6 %), och som högst i början på 1960-talet (16 %), men annars har den legat på ungefär samma nivå genom hela den undersökta perioden. Att

Ni till tittaren förekommer så pass ofta i de äldre filmerna kan också förefalla lite överraskande, eftersom tilltalet beskrivits som oartigt och rent av snorkigt. *Ni* till tittaren är dock förhållandevis vanligt, speciellt från början av 1950-talet och fram till de sista beläggen år 1963 (14–26 %).

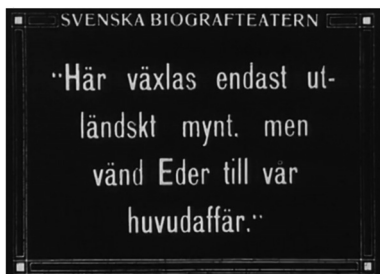
Tilltalsformerna i de längre filmerna verkar följa ungefär samma mönster, men förändringen sker senare. *Du* till tittaren förekommer t.ex. först år 1970. Detta beror antagligen på att hela 30 av de 42 längre filmerna är s.k. *Husmors filmer*. Speciellt de tidiga husmorsfilmerna representerar en konservativ genre jämfört med de kortare reklamfilmerna. De består av kavalkader med allvarligt menade råd och förmaningar till den goda husmodern. Så småningom dämpas den mästrande tonen och programmen blir mer underhållande, men den konservativa traditionen inom denna speciella genre kan säkert ha bidragit till att bromsa tilltalsförändringen i filmerna.

3.1 Ålderdomligt tilltal i reklamfilmer

Reklamaterialet bjuder på många belysande exempel på det tilltalsskick som rådde i svenskan fram till du-reformen. I dialogen finner man framför allt en hel del titeltilltal: *fröken*, *herrn*, *löjtnanten*, *kommisarien*, *majorn*, *kamrern* och, i mera skämtsamma sammanhang, *ers majestät* och *herr svinaherde*.

De äldsta exemplen finns i en stumfilm från 1915, där Kal Napoleon Kalsson vunnit högsta vinsten och därför kan spendera stort i huvudstadens affärer. På järnvägsstationen försöker han lösa in sin vinst i ett växlingskontor, men möts av följande besked i *Ni*-form, som framställs på textplansch:

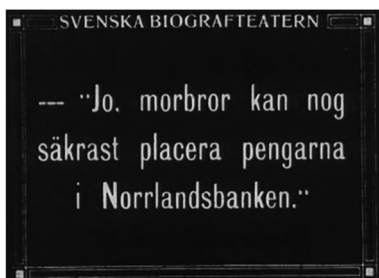
(1a)

»Här växlas endast utländskt mynt, men vänd **Eder** till vår huvudaffär.»
Kal Napoleon Kalssons bondtur (1915; 2:40)

Detta belägg på Ni-tilltal får väl närmast räknas till kategorin korta möten mellan obekanta, även om man kunde ha väntat sig titeltilltal då det är fråga om en expedit som tilltalar en kund. Av sin yngre släkting tilltalas huvudpersonen *morbror*:

(1b)

– »Jo, **morbror** kan nog säkrast placera pengarna i Norrlandsbanken.»
Kal Napoleon Kalssons bondtur (1915; 5:00)

Att vuxna kvinnor tilltalas med fru + efternamn hörs i flera filmer, till exempel i butikssamtal i 50-talsfilmer:

(2)

– Ni har väl djupfryst broccoli?
– Ja det har vi. Jaså **fru Björk** ska göra broccoliröra som stod i Icakuriren den här veckan?
– Ja just det. Apropos det, glöm inte att påminna mig om prenumerationen när den tiden kommer. Jag har haft väldigt mycket nytta och nöje utav den.
– Det var roligt att höra, **fru Björk**.
Husmors filmer (hösten 1958; 53:10)

En intervju kan också inledas med tilltalet fru + efternamn, varefter resten av samtalet förs utan tilltalsformer:

(3)

– Att plötsligt bli trebarnsmamma måste väl medföra många problem ur kostsynpunkt, inte sant **fru Hagdahl**?
Husmors filmer (hösten 1958; 2:10)

Följande utdrag ur en reklam för veckotidningen Tidsfördriv från 1930-talet är ett typexempel på asymmetriskt tilltal mellan herrskap och tjänstefolk:

(4)

– **Märta!** Var håller frun och fröken egentligen hus? Hör efter om dom tänker komma nån gång.

– Ja **herrn**.

[Märta lämnar rummet och återkommer strax.]

– Nå, vad håller dom på med?

– Ja, frun sa att **herrn** får lugna sig, för hon håller på med Tidsfördriv.

[...]

– Va pratar **Ni** för smörja? Gå in och säg åt dom att komma hit. Jag har inte tid att vänta längre.

En rolig halvtimme och Tidsfördriv (1936)

Herrn i huset tilltalar således hembiträdet med förnamnet *Märta* och *Ni*. Märta svarar med *herrn*, som upprepas eftersom det inte var lämpligt att kombinera titulering med pronominellt tilltal. Familjemedlemmarna omtalas med *frun* och *fröken*, vilket också är de tilltalsord Märta bör ha använt med dem.

I en reklamfilm för skor (Oscaria skor 1952–1955: Tunnelbanan³) förekommer en hel kavalkad med personer som tilltalas på olika sätt. Berättarrösten ställer en fråga som alltid leder till samma svar: *ja, men jag går i Oscaria*. Det som däremot varierar är hur berättarrösten tilltalar personen.

Vi får se exempel på titeltilltal med *min herre*:

(5a)

– Jaså, **min herre** är ute och åker?

En liten flicka tilltalas med *lillan* och *du* – som ju utanför den mest intima familje- och vänskapssfären enbart kunde användas asymmetriskt från vuxna till barn:

³ *Tunnelbanan* ingår i en samling med 12 reklamfilmer för Oscaria skor. Åren 1952–1955 anges för hela kavalkaden.

(5b)

– Goddag **lillan!** Jaså, **du** åker spark idag?

Också en lite större skolpojke tilltalas med *du*:

(5c)

– Hej! **Du** cyklar, ser jag?

Därefter ser vi ett ungt par i en öppen bil. Kvinnan stiger ut ur bilen och tilltalas med *fröken*.

(5d)

– **Fröken** har varit ute och bilat?

I den femte scenen ser vi en äldre man som närmar sig en båt med ett fiskespö i handen. Han är inte klädd i uniform, men tilltalas ändå *majorn*:⁴

(5e)

– Jaså, **majorn** åker båt idag.

I den sjätte och sista scenen ser vi ett passagerarplan som nyss landat. Ned för trappan kommer en stiligt klädd dam.

(5f)

– Goddag goddag! Följer med tiden, ser jag. Det är ju på modet att flyga.

Det sista är ett markant exempel på det undvikande av tilltal som enligt många forskare blev allt vanligare under 1900-talet fram till du-reformen (Norrby & Håkansson 2003 s. 21, Thelander 2005). Med det subjektslösa »följer med tiden» undviker berättarrösten valet mellan tilltalsformer. En del konventionaliserade fraser som kan antas ha uppkommit genom undvikande av tilltal hittas också i reklamaterialet: t.ex. *hur var namnet* och *vad önskas*, som också lever kvar i dagens kundsamtal.

⁴ Hur berättaren kan veta att detta är en major framgår inte av den omedelbara kontexten, men samma person uppträder i uniform i en annan reklamfilm, och tilltalas också då *majorn*.

I en reklamfilm för Gevalia från 1956 tilltalar en pojke konsekvent sina föräldrar med *mamma* och *pappa*, medan dessa svarar med *du*. Tilltalet upprepas också, som sig bör:

(6)

– Jag vet nåt annat som **mamma** älskar, nåt som **mamma** säger att **mamma** blir så pigg och glad av.

– Vad kan det vara, **Pelle**?

– **Mamma** brukar säga att det inte finns nåt bättre än Gevalia, och då kan man väl säga att **mamma** älskar Gevalia på riktigt.

– Ja, **du** har så rätt. Jag älskar faktiskt Gevalia. På riktigt!

Gevalia – Pojke och flicka (1956)

De två sista korta reklamfilmerna som innehåller formellt tilltal i dialogen är från 1960 – de sista beläggen på sådant tilltal kommer alltså rätt tidigt med tanke på att du-reformen inföll först flera år senare. Bägge dessa filmer är dessutom utpräglade skämtsamma, inklusive tilltalet, som inte på något sätt kan sägas representera exempel på omarkerat tilltal. I den första förekommer tilltalet *lilla fröken* i en sång, som framförs av en sotare som klättrat ner till en dam genom en skorsten:

(7)

Hej och falleri och falleruttan – vad?

Tycker inte **lilla fröken** om choklad?

Jabe dabe ditta, titta titta titta!

Mazetti mörk – mjölk – nöt.

Mazetti – Sotaren (1960)

I den andra används *Ni* i en drömsekvens, som är förpassad till Sherlock Holmes tid, alltså någonstans kring sekelskiftet 1900:

(8)

– Sherlock!

– ... Holmes. Och **Ni** är doktorinnan Watson, inte sant?

Neka inte, allt **Ni** säger kommer att användas emot **Eder**.

Marabou – Sherlock Holmes (1960)

Eftersom ex. 7 och 8 är så klart parodiska kan man notera, att det sista belägget på mera omarkerad användning av ålderdomligt tilltal finns i ex. 6, som är från 1956. Dialogen i ex. 6 måste antagligen också ses som kraftigt överdriven, men den påminner om filmdialoger från samma decennium, och är nog avsedd att ses som söt snarare än komisk. I *Husmors filmer* förekommer däremot enstaka belägg på formellt tilltal i dialogen ända in på 1970-talet.

3.2 Titeltilltal till tittaren

Som väntat förekommer det rikligt med titeltilltal i de äldre reklamfilmerna, men nästan uteslutande i dialogen. Det finns få belägg på titeltilltal riktat till tittaren, i synnerhet i ental. Förklaringen är rätt självklar: tilltalsformer som *min herre*, *frun* och *fröken* exkluderar ju en (stor) del av publiken. Om reklamen handlar om hushållspapper och året är 1957 är det dock självklart att det är mannen som monterar hållaren, och kvinnan som torkar. Därför kan reklamen riktas till *min fru*.

(9)

Ska vi leka ett tag att det här är **Ert** hem, och att det här är **Ni**, **min fru**?
Ska vi låtsas att sonen, som nyss fyllt sju, knuffas med systemen på fem?
Springer **Ni** då efter trasa och vatten och tvättar och sköljer och gnuggar?
Eller är kanske **Er** man en sån att han satt en Edet Köks inom räckhåll för mor?
Om **Ni** visste vad Edet spar fötter och tid om rullarna utnyttjas rätt.
När trasan försvinner och Edet tar vid man spar både händer och tvätt.
Titta vad rart av **Er** man att montera Edet i hallen, vid matbord och spis.
Allt vått och allt fett **Ni** klarar numera på enklaste Edet-vis.
Som läskpapper suger Edet så lätt,
spar händer och fötter – tid och tvätt.
Lilla Edet – Fru Torka (1957)

Det finns ett par andra reklamfilmer med exkluderande pluralt titeltilltal. Precis som i exemplet ovan har vi att göra med produkter som räknas höra till kvinnans domän i hemmet:

(10)

Och nu, **mina damer husmödrar**, ber vi om er speciella uppmärksamhet, för nu är vi inne på den glasstillverkning som kanske ligger era hjärtan närmast. Här framställs nämligen hushållsglass.
Sommar (1962; 14:20)

Tillverkning av portionsförpackad glass har i denna långa reklamfilm beskrivits utan tilltalsformer, men eftersom hushållsglass i början av 1960-talet i första hand antogs intressera husmödrar kunde man på detta sätt begära deras speciella uppmärksamhet. På samma sätt antogs klädvärderna främst höra till kvinnorna, varför också denna reklam för malmedel riktas direkt till dem:

(11)

Ja, **mina damer i salongen**, det här är inte något förhistoriskt monstrum, utan en helt vanlig mallarv, som äter sig mätt på era ylleplagg.
Tegans Uppsala Trix insektpulver (1950)

Jag har inte funnit ett enda exempel på motsvarande titeltilltal till enbart herrar eller familjefäder, även om en del av reklamfilmerna alldeles uppenbart är riktade till mannen i familjen. Däremot förekommer pluralt titeltilltal med *mitt herrskap* i två reklamfilmer för tvålen Bris:

(12)

Mitt herrskap! Jag ska nu på denna magiska teater förevisa ...
Tennisflickan (1951)

(13)

En sensation! Bris presenterar den första tredimensionella reklamfilmen. Varsågod **mitt herrskap!**
Tredimensionellt (1953)

I reklamfilmerna från 1970-talet förekommer inget formellt titeltilltal, varken i dialogen eller till tittarna. Titulerandet övergår till närhetsskapande former och i stället för *herrskap* tilltalar man nu *vänner*:

(14)

Ja **mina vänner**, så har vi sett jubileumsprogrammet våren 1974 med Husmors filmer.
Husmors filmer (våren 1974; 49:30)

Liknande fall av informella och närhetsskapande tilltal finns också i filmdialogen, eller som i följande fall, där ett (eventuellt konstruerat) tittarbrev med frågor om krukväxter besvaras:

(15)

Ja-a **lilla Rosagumman**, de är klart att frågan skulle ju kanske ställas direkt till **dina** blommor, men det är ju lite tekniskt svårt.
Husmors filmer (våren 1975; 23:20)

Lilla Rosagumman kombineras självklart med du-tilltal.

Även om det finns få belägg på titeltilltal till tittaren (eller tittarna) bekräftar också dessa en övergång från ett formellt tilltal till ett informellare.

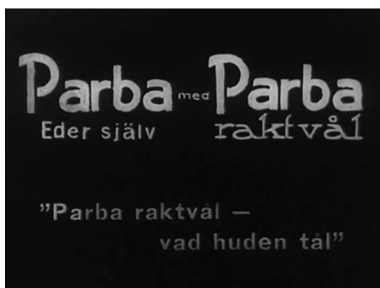
3.3 *Ni* till tittaren

Direkt tilltal med *Ni* till tittaren förekommer i materialet redan i en stumfilm från 1930, och existerar sedan jämnt fördelat över årtiondena ända fram till de sista belägen, som kommer redan 1963. I Husmors filmer finns visserligen

några belägg ännu tio år senare, men i det övriga materialet försvinner det helt.

Det första belägget, »Parba Eder själv med Parba raktvål», finns på en textplansch i en stumfilm från 1930:

(16)

Parba **Eder** själv med Parba raktvål
Barnängen Parba – Störd månskensstämning (1930)

Ett annat tidigt exempel är från 1939 – i denna reklamfilm för porträttfotografi är det dock en berättarröst som framför budskapet:

(17)

Även **Ni** kan bereda **Eder** och **Eder** familj glädje med ett kort från Polyfoto
Polyfoto (1939)

I en serie reklamfilmer för tvålen Bris upprepas följande reklamslogan på textplansch, och ibland också i dialogen:

(18)

Bris gör **Er** fri, frisk, fräsch
Operation (1952), Uppfinnaren (1952), Rebusen (1953), Tredimensionellt (1953)

Tittaren tilltalas också med *Ni* i denna bilreklam:

(19)

Vad gör **Ni** då? Går **Ni** i biltankar? Jaha, och jämför, förstås. Säg, har **Ni** jämfört med Fiat Juventus? **Ni** vet väl, att en stor svensk facktidning har jämfört Fiat Juventus med nio av de mest populära märkena i sin klass, och gett Fiat det här betyget: bästa vägegenskaper, bästa styrning, högsta marschfart, bästa bromsar, bästa acceleration. **Ni** vet väl, att Fiat är Europas näst största bilfabrik. [...] Gör också **Ni** som fackmännen. Jämför med Fiat.

Fiat Juventus (1963)

och i denna reklam för hårspray:

(20)

Med Helen Curtis nya Go Gay Hair Spray kan **Ni** variera frisyr. Go Gay ger stöd för en stor volym eller perfekt kontroll på en festbetonad frisyr. Med Go Gay är håret lätt att borsta ut. **Ni** kan enkelt göra en snabbläggning.

Go Gay (1963)

Att *Ni* i dessa sammanhang är en omarkerad tilltalsform är tydligt. Man kan undra hur det kan vara möjligt, då *Ni* beskrivits som opassande i de flesta sammanhang, och rent av nedlåtande; att visa en nedlåtande attityd till tittaren vore ju rent självdestruktivt för en reklamkamare. Den enda rimliga slutsatsen är att de negativa attityderna till *Ni* inte handlade om ordet i sig, utan om *Ni* specifika situationer, där titeltilltal förväntades.

I de kortare reklamfilmerna förekommer *Ni* till tittaren inte efter 1963, men i *Husmors filmer* finns enstaka belägg ännu på 1970-talet. Programmen innehåller ju flera inslag, allt är inte reklam, och olika talare kan vända sig till tittaren med olika tilltalsformer. I följande satiriska inslag ger programledaren Birgitta Andersson skämtsamma råd om hur husmodern kan hantera sin besvärliga man när han kommer hem från jobbet:

(21)

Kan man göra någonting åt sånt där, undrar **Ni**. Ja, visst kan man det! Har **Ni** till exempel en liten, osäker karl, så rulla ut den röda mattan. Ge honom ett kungligt mottagande. Låt barnen stå och vinka med flaggor i händerna och hurra. Håll ett litet välkomsttal där **Ni** ljuger ihop nåt tjusigt. Låtsas gärna att **Ni** är pressfotograf också och ta lite bilder av honom. [...]

Har **Ni** en flitig man, möt honom redan i dörren med middagen, så att ätandet inte stjälar för mycket av hans dyrbara tid. [...]

Har **Ni** en självupptagen och mycket tankspridd make fordras det krafttag. Hjälp honom tillrätta med tydliga skyltar. Ge honom gärna en lapp med repliker, så att **Ni** får just dom komplimanger som **Ni** själv vill ha.

Husmors filmer hösten 1970 (35:50)

Mitt intryck är att det formella tilltalet i detta och vissa andra inslag är en del av skämtet. Programledaren skojar ju med genren husmorsfilmer, som tidigare präglats av förnumstiga råd om hur man ska sköta sitt hushåll – en stil som vid det här laget kan ha börjat kännas otidsenlig också för programmakarna själva.

Tilltalsformer kan således användas humoristiskt, och då det är fråga om gamla filmer kan det ibland vara svårt att tolka exakt vad som är avsett som skämt och vad som ska uppfattas som vanligt omarkerat tilltal. I *Husmors filmer* finns dock enstaka belägg på helt uppenbart omarkerat bruk av *Ni* i ental till tittaren så sent som 1973. Detta exempel är ur en sminkreklam:

(22)

Om **Ni** inte skulle bli nöjd med någon produkt från Avon så kan **Ni** få den utbytt och ta någonting annat i stället. Eller också får **Ni** pengarna tillbaka.
Husmors filmer (våren 1973; 8:00)

Ni till tittaren är en form som försvinner. I reklamfilmerna finns inga belägg efter 1963, och i Husmors filmer finns inga efter 1973. Detta stämmer väl med den gängse uppfattningen. Mera förvånande är att det förekommer så pass rikligt med *Ni* under en tid då detta tilltal beskrivits som något man helst bör undvika.

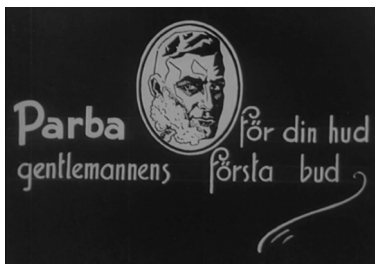
3.4 *Du* till tittaren – även långt före du-reformen

Med tanke på att *du* beskrivits som ett utpräglat intimt tilltalsord, lämpligt endast inom familjen, mellan nära vänner och till barn, är det överraskande att man kan hitta så pass många exempel på gamla reklamfilmer där tittaren tilltalas med *du*. En närmare analys visar på två tydligt olika stilarter som möjliggör detta skenbart intima tilltal. Dels förekommer *du* i lekfulla sammanhang, och dels i djupt allvarliga. Bägge är känslomässigt engagerande – i neutralt sakliga sammanhang förekommer det däremot inte. Ett direkt *du*-tilltal från försäljare till kund hade också enligt t.ex. Tykesson-Bergman (2006) varit otänkbart före *du*-reformen. Nedan presenterar jag en rad exempel, först lekfulla, och sedan allvarsamma.

Rim

De tidigaste beläggen på *du* riktat till tittaren finns på textplanscher i stumfilmer från 1929. Den första handlar om raktvål:

(23)

Parba för **din** hud
gentlemannens första bud
Barnängen Parba – Marsinvånarna (1929)

Intressant nog är det fråga om samma raktvål som marknadsförs med Ni-tilltal i en annan stumfilm ett år senare (se ex. 16): *Parba Eder själv med Parba raktvål*. I exemplen 16 och 23 verkar det möjligt att tänka sig samma planscher med ombytt tilltal, förutom att rytmen i *Parba för din hud* förstörs om man byter ut *din* mot skriftspråksformen *Eder*, som ju används i exempel 19 och också i andra exempel från samma tidsperiod. Eventuellt kan detta vara förklaringen till att man valt du-tilltal i detta fall.

Det andra exemplet från 1929 handlar om tvättpulver av märket Tomten:

(24a)

»Kom ihåg när **du** ska tvätta
Tomtens pulver är det rätta.»

Tomtens pulver tillverkades av Barnängen, liksom också raktvålen Parba. Det finns flera reklamfilmer för Tomtens pulver, men samtliga har antingen du-tilltal eller inget tilltal till tittaren – således inga exempel på *Ni* eller *Eder*, som i fallet Parba. Däremot finns i denna film en scen där huvudpersonen läser en annons i en dagstidning. Annonsen visas i närbild, så att också tittaren får läsa den:⁵

⁵ Detta grepp (annonstext som läses av huvudpersonen och visas för tittaren) förekommer i åtminstone en annan film. Därtill finns ljudfilmer där huvudpersonen säger någonting till en publik, men så att budskapet uppenbart är riktat också till tittarna. Om vi i dessa fall har att göra med tittartilltal eller inte är en knepig fråga. I denna undersökning har jag dock valt att inte räkna det som tittartilltal, eftersom det framställs som någonting som utspelar sig i fiktionen.

(24b)

VAR VAKEN och se till att **Eder** tvätt ej frätes sönder medan **Ni** sover.
Barnängen Tomtens skurpulver – Nygift och oerfaren (1929)

Tidningsannonserna tilltalar läsaren (och tittaren) med *Ni*, i samma reklamfilm som avslutas med en textplansch med *du* till tittaren. Skillnaderna mellan ex. 24a och 24b är många. 24a tilltalar entydigt tittaren, medan 24b är inbyggt i fiktionen så att det egentligen är huvudpersonen som läser tidningen som tilltalas. I 24a förekommer *du* i ett rim, i 24b finns inget rim. Dessutom står 24a inom citattecken, vilket tycks antyda muntlighet – ett grepp som också förekommer i vissa andra stumfilmer (se ex. 1a och 1b).

Du i rim finns också i en reklam för Sparbanken från 1951. Filmen presenterar animerade naivistiska dalmålningar, och en berättarröst återger den bibliska berättelsen om sju magra och sju feta kor i versform. Den sista strofen lyder så här:

(25)

Bestäm **dig** nu min vän som så
var dag ska spardag bli
När onda dagar kommer på
din Sparbank står **dig** bi.

Dalmålningar på film Sju magra och sju feta kor (1951)

Filmen är utformad närmast som en fabel, och den visuella naivismen kombinerad med den rimmade formen skapar ett sagoaktigt intryck, där du-formen framstår omarkerad. Också tilltalet *min vän* är självklart intimt och skulle inte kunna kombineras med ett i övrigt formellt tilltal. Det är alltså inte bara du-tilltalet som är intimt, utan hela texten, tonfallet, och också bilderna. Det här är inte en banktjänsteman som tilltalar en kund, utan snarare en sagoberättare som vänder sig till sin publik med en allmänt känd biblisk berättelse.

I följande exempel från år 1965 uppträder en skojfrisk nattvakt (Birgitta Andersson), som kommenterar reklamplanscherna för chokladen Pralinda i ett nattstängt kontor.

(26)

Pralinda – Nattvakt (1965)

På en av planscherna visas ett brudpar med en parafras på vigselformuläret, *om du tar min ... så tar jag din ... Pralinda*, vilket följs av nattvaktens kommentar »Åååh. Tager du denna Pralinda? Ja-a!»). Tilltalet är egentligen inte riktat till tittaren, utan snarare talar nattvakten för sig själv, men hänvisningen till vigselformuläret fortsätter: *i torrt eller blött Pralinda är GÖTT* står det på följande plansch. I Bibeln, i psalmer och andra religiösa texter används ju tilltalsordet *du*. (T.ex. Psalmboken 1937 uppvisar 5665 träffar på sökordet *du*, syftande dels på Gud, dels på den enskilda församlingsmedlemmen. På *ni* får man bara 29 träffar, och samtliga är plurala – de syftar på församlingen.) I exemplet ovan finns *du* i en skämtsam kontext, som kopplas ihop med en specifik allvarsam kontext, den religiösa, där *du* är det enda tänkbara tilltalet.

Sång

Du i rim förekommer, förutom i talad och skriven form, också i sånger. Det första exemplet är från 1933. Filmen visar tecknade animerade ungdomar, som först hoppar i en hoppbacke, för att sedan ställa sig på rad i sina sportiga kläder och framföra en sång. I sången förekommer du-tilltal:

(27)

Är **du** käck och klämmig värre
följer **du** vår nya tid
är **du** sportdam eller -herre
tjusad utav skidans glid
Wettergrens sportkläder – Jawes kläder (1933)

Greppet är, förutom lekfullt, också utpräglat modernt och ungdomligt. På samma sätt fungerar en reklam för kakaopulver från 1938.

(28)

Är **du** gammal eller ung, och i målet vill bli främst
Använd Ergo cacao, den ger hälsa, kraft och spänst.
Ergo, Ergo, Ergo!
Marabou – Ergosången (1938)

Också här framförs en sång av animerade figurer, som i detta fall ser ut som barn, även om rösterna är vuxna. Texten handlar om sportaktiviteter och chokladdrycken framställs som en produkt för moderna och sportiga människor. Det lekfulla, men också sunda och moderna inslaget är också tydligt i en reklam för munvattnet Vademecum. Sångerskan Ulla Billquist uppträder på scen framför orkester.

(29)

Sjung en sång och visa fram **ditt** glada tandklaver
Le mot hela världen
och hela världen ler mot **dig**
Men lika viktigt är
som att **du** kan ABC
att **du** också vet
skrattets glada hemlighet
V A D E M E C U M Va-de-me-cum
Och kan **du** bara det
kan **du** mot hela världen le,
och hela världen ler mot **dig**
Och hela världen ler mot **dig**
Vademecum – Le mot hela världen (1939)

Femton år senare uppträder en ung Lill-Babs i en tandkrämsreklam med ett alldeles snarlikt grepp. Hon framför sin sång med pianist och bakgrundssångerskor.

(30)

Sen ler jag så ler **du** med Pepsodent
Så ler han så ler hon med Pepsodent
Pepsodent – Lill-Babs i peps show (1954)

I en tuggummireklam från 1956 uppträder ännu en folkkär kvinnlig artist, Alice Babs. Reklamen är riktad till både svensk och norsk publik, och en del av orden är därför norska. Denna film innehåller både *du* och *Ni* till tittaren. I början av filmen uppträder Alice Babs som en skojfrisk skidåkare bland fjällkulisser, och då duar hon tittarna:

(31a)

Du må prøve å gjette nu

Sedan följer en sång. I sångtexten duar hon fortfarande tittarna:

(31b)

Om **du** är i Tromsö eller Lund

Hvis **du** är i Oslo, Östersund

Gör detsamma, ingen risk

För Toy finns på var disk

Sammanhanget, (vinter)sport, är bekant från ex. 27 och 28, och i början av filmen upprepas Toys slogan »Frisk i mun» som, i kombination med ett mycket brett leende och pigga miner, osökt för tankarna till ex. 29 och 30. Efter sången följer dock några repliker där Alice Babs niar tittaren:⁶

(31c)

Ja-a vet **Ni**, det känns nästan som om jag expederade **Er** själv när jag nu sitter på varanda Toykartong i både Sverige och Norge. Som om det var direkt av mig **Ni** fick **Er** Toy. Vore allt bra kul för resten, att stå där bakom disken och se kunden komma in, styra stegen mot Toykartongen, ta ett Toy, titta upp, och där står flickan från kartongen livslevande. Det skulle vara bra morsomt att se kundens min då, för nog skulle **Ni** bli rätt överraskad ifall **Ni** råkade ut för det. Det skulle jag i alla fall.

Toy (1956)

Övergången från *du* till *Ni* sker i samma ögonblick som Alice Babs övergår från frisksportande fjällflicka till expedit i en butik. Denna reklamfilm visar således tydligt hur *du* kan användas i skämt och rim, men hur expeditrollen, även i detta skämtsamma sammanhang, för med sig en omedelbar växling till den formella tilltalsformen.

Alice Babs som skojfrisk skidåkare i fjällen säger *du* till tittaren. Sedan förvandlas hon till en expedit och övergår till *Ni*-tilltal.

⁶ Att det är fråga om *Ni* med entalssyftning framgår av formen »överraskad» (pl. »överraskade»).

Det sista sångexemplet är från 1963, och här möter vi åter Lill-Babs. Till skillnad från i de tidigare sångerna framstår hon nu inte som någon frisksportare, utan som en förförisk fresterska.

(32)

Just **du** skulle väl ej säga nej till en rykande kopp Gevalia

Häll opp kaffeglädje i **din** kopp – Gevalia

Kan **du** känna doften – aromen

Kan **du** – aj, det är lite hett

Men det mmm... smakar gudomligt

Det här är det godaste kaffe **du** sett [...]

Men sen efter föreställningen kan **du** säkert få nån som bjuder på Gevalia

Gevalia – fresterskan (1963)

Det är inte bara i kyrkliga texter som *du* är det vanliga tilltalet, utan också i världsliga sånger, såväl nya som gamla. Den älskade, den man åtrår, vännen, dryckesbrodern, alla tilltalas med *du*. Att det också i reklamfilmer förekommer gott om exempel på *du* till tittaren i lekfulla sånger och rim är därför ingen stor överraskning. Sången, rimmet och skämtet skapar en illusion av intimitet och bjuder in tittaren på ett sätt som försäljaren i affären inte skulle kunna göra.

Slogan

I några reklamfilmer förekommer också slogans med du-tilltal, redan på 1930- och 1940-talet. Sloganen kan läsas upp av en berättarröst:

(33)

Betala endast 10 öre för **dina** halspastiller

Marabou – pastilldansen (1938)

Den kan också yttras av en karaktär i bild, som i följande exempel, där allsångsledaren Sven Lilja, som tidigare upprepade gånger tilltalat publiken med *mitt herrskap*, plötsligt övergår till informellt tilltal i en slogan:

(34)

Sparbanken är min, **din**, ja allas bank.

Sparfrämjandet – Allsång på Skansen (1939)

I en annan reklamfilm för Sparfrämjandet är det en samling personer som har ett möte om sparande. Herrarna håller anföranden om fördelarna med att spara, och tilltalas då av ordföranden med *herr* + efternamn och *Ni*. Till sist upprepar

ordföranden dock bankens slogan, och säger därmed plötsligt *du* till mötesdeltagarna och tittaren.

(35)

Ordf.: Då är det ju sant som man säger, att Sparbanken är **din** bank och min bank, och allas bank.

Berättarröst: Spara för **dig** själv, spara för **ditt** land, spara i Stockholms Stads Sparbank och Stockholms Läns Sparbank.

Sparfrämjandet – Mannen som vet allt (1939)

I följande exempel från 1942 visas en dialog mellan en direktör och en försäkringsagent. Tilltalet är formellt och asymmetriskt: försäkringsagenten säger *direktörn*, direktören svarar med *Ni*. Filmen är komisk, och direktören framställs som en löjlig figur, så tilltalet kan säkert tänkas vara överdrivet formellt. I slutet av filmen visas en logo, och en berättarröst säger:

(36)

Försäkringsmannen hjälper **dig**

Försäkringsföreningen – Svar på tal (1942)

Allvar

Det finns några exempel på *du* i sammanhang som inte är det minsta lekfulla eller skämtsamma. De visar hur också det djupaste allvaret bäddar för ett informellt tilltal, där man snarast verkar eftersträva en kommunikation som är så rak och tydlig som möjligt, samtidigt som den vädjar till tittarens känslor.

I ett par filmer handlar det om liv och död. Den första är egentligen ingen reklamfilm, utan en informationsfilm om trafiksäkerhet, men den finns med i mitt undersökningsmaterial på grund av att den kategoriserats som reklam på filmarkivet.se.

(37)

Nästa gång ambulanssirenen ljuder kan det gälla **ditt** barn, **dina** närmaste, eller **dig** själv. Ett ögonblicks obetänksamhet kan betyda långvarig och dyrbar sjukhusvistelse, livslång invaliditet, eller döden. **Du**, vi alla, måste känna ansvaret.

Trafikfrämjandet – lär barnen se upp (1937?)

⁷ I arkivet anges året 1937, men eftersom det talas om hur »fredstrafiken ökar» utgår jag från att den gjorts efter krigsslutet 1945.

I bild visas en scen där ett barn blir påkört av en bil, och en poliskonstapel står med det livlösa barnet i sina armar. Budskapet präglas av ett allvar som gör arthighetsfraser överflödiga. Stilen påminner mycket om de kampanjer Nationalhjälpens⁸ förde i Finland under och efter kriget: i en finskspråkig informationsfilm från 1942 tilltalas tittaren i andra person singularis, ovanligt även i finskan på den tiden, och på en svenskspråkig plansch från 1947 står det »Hjälp Nationalhjälpnen med det du kan».

I följande exempel visas i en tecknad film hur en familj på sommarseglats råkar ut för en storm och får hjälp av en lots.

(38)

Det är inte alltid sol och sommar. Också **du** kan behöva en god lots förbi blindskär och farligheter. Försäkringsmannen söker hjälpa **dig**. Säkra lyckan!
Försäkringsföreningen – Lotsen (1946)

Till skillnad från ex. 36 är denna försäkringsfilm inte det minsta vitsig. Den lugna och glittrande sommarstämningen förändras blixtnabbt och dramatiskt, men tittaren tilltalas också i detta fall med *du*, vilket jag tolkar som ett exempel på hur också allvaret kan motivera ett informellt tilltal.

Inre monolog

En speciell och ovanlig underkategori utgörs av filmer där den som talar är ett slags inre röst. Det kan t.ex. vara huvudpersonens samvete som talar, och det är uppenbart att samvetet säger *du* till personen – som i följande försäkringsreklam från 1958. Berättarrösten tilltalar den manliga huvudpersonen i reklamfilmen, men samtidigt också tittaren (den tänkta försäkringstagaren, familjeförsörjaren):

(39)

Du var visst inte riktigt på humör då **du** gick hemifrån i morse. Inför **ditt** barns, **din** hustrus frågande ögon kände **du** ansvaret som en tyngd. Så går dagen, och **du** försöker skjuta problemen ifrån **dig**. Men oron i **dina** käras ögon tränger fram var **du** än befinner **dig**, vädjar om svar. – Stanna! **Du** måste ta ställning! Idag! Nu! Det finns ju en hand som kan och vill hjälpa **dig** att bära ansvaret. Städernas. Läg **din** hand i Städernas. För **din** och familjens trygghet.
Städernas försäkring (1958)

⁸ Nationalhjälpnen i Finland hjälpte krigsänkor, värnlösa barn, krigsinvalidier och evakuerade med medel som samlades in bland medborgarna, och också utomlands, bl.a. i Sverige.

Stämningen i reklamen är närmast hotfull. Dystra cellotoner ackompanjerar hustruns och barnets anklagande blickar, och berättarrösten är som en samvetets röst som kommer inifrån. En försäkringsförsäljare skulle inte ha sagt *du* till familjefadern i filmen, och inte heller till tittaren. Jag tror dock förklaringen här uttryckligen är att vi har att göra med ett slags inre röst. Det finns åtminstone två liknande exempel i *Husmors filmer* – inte i form av tittartilltal, men inre dialog eller tankar som formuleras med *du*. I ett inslag från 1963 är det en inre »samvetets röst» (en manlig berättarröst) som för en dialog med den kvinnliga huvudpersonen i en reklam för kalorisnåla bantningskex:

(40)

Kvinnan: Nå, varför säger **du** ingenting?

Samvetet: Vad ska jag säga?

Kvinnan: Att jag är svag, att jag inte har någon karaktär. För resten, **du** som är mitt samvete borde väl veta?

Samvetet: Det är väl att ta i, eller hur. I morgon blir det ju fem dagar som **du** försökt banta.

Husmors filmer (våren 1963; 25:40)

I samma avsnitt av *Husmors filmer* finns också ett inslag där fem flickor på hus-hållsskola är på studiebesök hos »kaffemagistern» Lars Boisen, som ska lära dem koka kaffe på rätt sätt. Inslaget inleds med att berättarrösten presenterar flickorna med förnamn, varefter kaffemagistern vänder sig till dem:

(41)

Nu vet jag vad ni flickor tänker. »Ska **du** lille gubbe komma och lära mig att koka kaffe? Det kan jag väl redan förut.»

Husmors filmer (våren 1963; 15:50)

Att flickorna skulle tilltala magistern på detta sätt är givetvis otänkbart – men magistern återger inte vad han tror flickorna vill säga, utan uttryckligen vad han tror att flickorna tänker. Det här exemplet är givetvis inte så allvarsamt, och just denna replik ska uppfattas som skämtsam.

Att inre röster av olika slag använder *du* stämmer väl överens med tanken att det formella tilltalet är påklistrat: något man tar i bruk i specifika sociala situationer, lite som en slips eller något annat formellare klädesplagg.

3.5 *Du* efter reformen – det nya ommarkerade tilltalet

I slutet av 1960-talet blir *du* det neutrala tilltalet, medan *Ni* försvinner helt. Reklamfilm är ju en genre som gärna försöker roa tittaren, och därmed är de skämtsamma inslagen vanliga både i äldre och i nyare filmer. Det nya är att de skämtsamma filmerna så tydligt återspeglar en informalisering på andra plan, inte minst det visuella, och att *du* börjar förekomma i filmer med en neutralt saklig stil – varken skämt eller speciellt mycket allvar.

Lek och skämt

I en reklamfilm för varuhuskedjan Tempo ser man ett ungt par springa fram och tillbaka i ett sovrum medan de klär av sig själva och varandra. Lampan släcks innan underkläderna åker av, och när den tänds på nytt är både mannen och kvinnan klädda i var sitt kort nattlinne i mönstrad trikå. Under den mörka pausen säger en berättarröst:

(42)

Köp **dina** kläder på Tempo så har **du** sköna grejer att ta av – och på.
Tempo (1968)

»Och på» kommer efter en kort paus, samtidigt som man ser personerna i sina nattlinnen.

Följande exempel kommer från en tandkrämsreklam, också denna med ett ungt par som skrattar och skämtar, den här gången i badrummet. Kvinnan sjunger för sig själv (och indirekt för tittaren):

(43)

Vill **du** bli skön i mun och ta bort den gula hinnan
så kör med Pepsodent
Pepsodent – Våga ett leende (1969)

Temat, att man ska le mot världen med sina friska tänder, är bekant från ex. 29 (1939), 30 (1954) och 31 (1956), men en skillnad är uppenbar: den nya informella stilen, som genomsyrar både det visuella och sättet att tala och sjunga. Mannen är klädd i morgonrock, och personerna sjunger (falskt) och talar samtidigt som de borstar sina tänder och gäspar.

Det finns en rad reklamfilmer med en slogan eller något annat kort budskap i du-form och mot bildbakgrund. Även dessa bilder visar på ett helt nytt sätt att presentera produkten man försöker sälja. Staten informerar ungdomar om röst-

rätt med en reklamfilm som ger sken av att vara helt improviserad (ex. 44). Varm korv säljs med skådespelaren Carl-Gustaf Lindstedt, som tuggar och smackar medan han talar (ex. 45). I en serie reklamfilmer för Arla uppträder Lasse Åberg som långhårig mjölkdrickare, lustigt nog med närmast stumfilmsliknande komik (ex. 46–47).

(44)

Du som är född 1950 (eller tidigare) har rösträtt redan i år. Använd den!
Riksdagsvalet (1970)

(45)

Din rätt!
Sibylla (1971)

(46)

Sköt om **dig**. Drick mjölk.
Arla – drinkblandaren (1976)

(47)

Byt ut **din** lunchöl mot mjölk.
Arla – lunchen (1977)

Neutrala budskap i ny förpackning

I de nyare reklamfilmerna förekommer du-tilltal till tittaren också i helt neutrala (varken komiska eller allvarsamma) sammanhang. Följande försäkringsreklam är från 1967. Det är året då du-reformen enligt många skildringar startade, men också året då Sverige övergick till högertrafik. Även här tilltalar berättarrösten en person som syns i bild, men vänder sig samtidigt till tittarna.

(48a)

Åh **du**, det här var ett marigt läge! Ja det här med att köra ut åt vänster från vänster sida i högertrafik. Det är så lätt att köra på fel sida. Men kör såhär, så slipper **du** göra bort **dig**.

Att tilltalet är riktat till tittaren blir mycket tydligt då berättaren i slutet av filmen visas i bild och ser rakt in i kameran när han yttrar de sista orden: *så slipper du göra bort dig*. Detta uttryck, liksom också *åh du* och *marigt läge* bidrar till en markant informell ton i jämförelse med den äldre försäkringsreklam som beskrivits ovan (ex. 36, 38, 39).

... så slipper **du** göra bort **dig**.

I slutet av reklamen finns en textplansch med följande slogan:

(48b)

HANSA

Ditt försäkringsbolag

Högertrafik (1967)

Följande exempel från 1969 är en informationsfilm, där en berättarröst tilltalar tittaren samtidigt som man får se exempel på lägenheter i Göteborg. *Du* som vokativfras (SAG 1999 del 4 s. 792–793) förekommer inte i det undersökta materialet före slutet av 1960-talet. Ex. 48a ovan inleds med »Åh du, det här var ett marigt läge», och i exemplet nedan förekommer denna typ av *du* rent av tre gånger, vilket bidrar starkt till det informella, intima tonfallet: i början »Du, är det inte en skön stad vi bor i», samt »Du, det är inte så» och »Du, kontakta Riksbyggen».

(49)

Du, är det inte en skön stad vi bor i, **du** och jag och, ja alla vi göteborgare. Men alla kanske inte bor så bra förstås. Många har ju inte ens egen lägenhet. Tror att dom måste vänta i bostadskön för att få en? **Du**, det är inte så. Det finns lägenheter som man inte behöver stå i kö för att få. Riksbyggen har inflyttningsklara lägenheter runt om i Göteborg. Jodå, det är klart att det kostar lite att bo såhär. Men mycket mindre än **du** tror. Och Riksbyggen hjälper **dig** till lån, grejar borgen och sånt. Nån tusenlapp får **du** väl skjuta till själv för kontantinsatsen, och det är det väl värt. Att få en ny bekväm lägenhet med hög standard, som är **din** egen. Hyran, ja den är rimlig. Och har **du** barn kan **du** dessutom räkna med det nya ökade bostadsbidraget. Just nu har Riksbyggen möblerade lägenheter för visning här i Masthugget, i Backa, och i Tynnered. Kom och ta en titt. En av dom kan vara **din** imorgon, för mycket mindre pengar än **du** tror. Varför skulle inte **du** också bo skönt i Göteborg? **Du**, kontakta Riksbyggen!
Riksbyggen Göteborg (1969)

Du-tilltal på textplansch finns också i en bilreklam, där reparationskostnader för olika bilmärken jämförs:

(50)

Ny dekorlist 16:50. Bytet klarar **du** själv.

SAAB 7 km/tim – krock (1972)

I följande reklam för ansiktsvatten är det en berättarröst som duar tittaren:

(51)

Gör provet med bomullstussen. **Du** ser: Clearasil ansiktsvatten rengör fet hy pordjupt. Clearasil lotion (1975)

Du är i dessa filmer en självklar och omarkerad tilltalsform, och det nya informella sättet återspeglar sig också i mycket annat än tilltalsskicket. I de ovanstående exemplen antyds ju bland annat att tittaren kunde tänkas klanta sig i högertrafiken, eventuellt till och med krocka, och att tittaren kanske har hudproblem. I de äldre filmerna bevaras en hövlig distans i betydligt större utsträckning.

Husmors filmer – samma mönster, men senare

I *Husmors filmer* förekommer *du* till tittaren först från och med år 1970. I det undersökta materialet är frekvensen högst i de sista filmerna, från år 1974 och 1975, så tendensen verkar alltså stigande. Intressant nog finns det första belägget i en rimmad vers, som kan jämföras med exemplen 23–25 ovan – i de kortare reklamfilmerna förekommer *du* till tittaren i rim redan 1929 (ex. 23). En lång rad praktiska hushållstips visas i bild samtidigt som berättarrösten läser upp följande:

(52)

Lägg ett helt paket i pannan het
 så kan **du** det dela med enkelhet
 Med hushållspapper ska **du** sedan bädda
 om **du din** figur från kalorier vill rädda
 Det tredje tipset är att sax är rätt
 när **du** vill strimla bacon lätt
 När locket **du** ej öppna kan
 tag utav sandpapper en bit i hand
 Husmors filmer (våren 1970; 6:30)

År 1974 sker en större förändring genom att också programledaren börjar tilltala tittaren med *du*. Det sker bland annat i ett inslag som handlar om testremsor för urinvägsinfektion:

(53)

Visste **du** att var tjugonde kvinna har urinvägsinfektion utan att ens veta om det? Var tjugonde kvinna – tänk om det är **du**. Eller jag. Men nu kan man kontrollera sig själv med BM Test Nitrit, och det är mycket enkelt. Testremsan doppas i morgonurin. Blir den röd har **du** en infektion. Om den inte blir röd och **du** ändå har obehag när **du** kissar till exempel, gå då till doktorn för säkerhets skull.
 Husmors filmer (våren 1974; 28:10)

Det har alltså inte bara blivit vanligt att säga *du* till tittaren, utan nu kan man också föreslå att hon kontrollerar att hon inte har urinvägsinfektion. Program-

ledarens »Eller jag» är dock en gardering som i detta fall känns nästan nödvändig i och med att den flyttar fokus från tittarens eventuella hälsoproblem till en mera generell nivå. Samtidigt blir även programledaren mera personlig, när hon på detta sätt likställer sig själv med tittaren – ett typiskt exempel på intimisering (Josephson 2004).

Det finns variation mellan programledarna när det gäller tilltalsformer, vilket tyder på att de själva fått välja hur de tilltalar tittarna. I *Husmors filmer* kan man hitta exempel på hur en programledare väljer att tilltala tittaren med *du*, medan en annan ett år senare tilltalar tittarna med *ni* (troligtvis i pluralis) och använder det indefinita *man*:

(54)

För några dagar sedan fick **du** tidningen Hon & Han i brevlådan. Som vanligt finns det bra tips och goda råd i den, och så glöm inte rabattkupongerna och Hon & Hans rabattvaror. Om **du** utnyttjar alla erbjudandena så spar **du** faktiskt en hel del pengar.
Husmors filmer (våren 1974; 29:10)

(55)

För ett par dagar sedan fick **ni** den här tidningen, Hon & Han, i brevlådan. Där finns rabattkuponger och **ni** kan också köpa Hon & Hans rabattvaror. **Man** sparar faktiskt en hel del pengar om **man** utnyttjar dom.
Husmors filmer (våren 1975; 16:00)

Programledarna väljer således olika tilltalsformer och olika grad av formalitet även då kontexten är så gott som identisk.

I en hudkrämsreklam som ingår i *Husmors filmer* från år 1975 hittar jag det första tydliga belägget på generisk användning av *du*, dvs. en användning där talaren inte direkt tilltalar tittaren, utan snarare verkar tala om vem som helst i motsvarande situation, eller rent av om sig själv. (Fremer 2000.)

(56)

Och det att **du** blir aldrig blank av den! Ta vilken vanlig kräm som helst, **du** blir fet och blank i ansiktet, så ser **du** inte klok ut. [...] **du** kan hitta den i varuhus och parfymaffärer, den finns till och med i färghandeln har jag sett. Så dit kan **du** också gå och köpa om **du** vill.
Husmors filmer (våren 1975; 33:40)

Denna användning av *du*, också kallad *pedagog-du* (Einarsson 1984), närmar sig det indefinita pronomenet *man*. Att skådespelaren i detta fall också talar om sig själv blir speciellt tydligt genom att hon uppträder i en serie med kvinnor som alla tar upp just sitt förhållande till den omtalade krämen.

Ni till tittaren försvinner på 1960-talet, men någon motsatt förändring sker egentligen inte när det gäller *du* till tittaren, som förekommer rätt så jämnt fördelat ända från 1929 och framöver. Detta avviker från den gängse uppfatt-

ningen om att *du* bara användes inom den intimaste sfären och till barn. Du-tilltal förekommer i dessa filmer skämtsamma sammanhang, speciellt när språket har bunden form (rim och sång), när en »inre röst» talar, och när sammanhanget är djupt allvarligt.

4. En omvälvande tid

Forskning om tilltalsformer i annonstexter (Nowak & Andrén 1981 och Tandefelt 2013 om reklamannonser samt Helgesson 2011 om platsannonser) visar på en klar utveckling där *Ni* till läsaren ersätts med *du*. I de undersökta reklamfilmerna är det lika tydligt att *Ni* försvinner, men däremot förekommer rikligt med kontexter där *du* till tittaren används redan långt före den informalisering som sker kring 1970. Det är förvånande att de äldre tidningsannonserna uppvisar så väldigt få belägg på *du* till läsaren jämfört med att andelen *du* till tittaren i reklamfilmerna hållits på en ganska jämn nivå genom decennierna. Exempelen ovan visar att möjligheten att säga *du* till tittaren tycks uppkomma i specifika sammanhang: bland annat i samband med emotionellt engagemang: sång, rim, lek och skoj (ex. 23–32) eller djupt allvar (ex. 37–38). Sånger har givetvis inte förekommit i annonstext, och rim och slogans är knappast vanliga i platsannonser – men i reklamannonser är de förvisso tänkbara. I exempel 24a och 24b förekommer både en tidningsannons med *Ni*-tilltal och en textplansch med *du*-tilltal i samma film. Möjligtvis väger det skrivna ordet tyngre än det talade, och gör såtillvida ett skrivet *du* till ett mera vågat val än ett talat? (De textplanscher som förekommer i de äldsta filmerna finns ju oftast där för att ersätta tal, och tittaren har säkert också uppfattat dem just så.) Det är också tänkbart att tidningsannonser i allmänhet är mera neutralt sakliga, medan känslargument är vanligare i reklamfilmerna.

Ni till tittaren förekommer i de äldre reklamfilmerna, liksom också i de äldre annonser som studerats av Nowak & Andrén (1981) och Helgesson (2011). Det är tydligt att *Ni* också i reklamfilmerna fungerar som ett neutralt sakligt tilltal. Ifall *Ni* i ental hade varit olämpligt så kunde tilltalet lätt ha undvikits helt, eller ersatts med pluralt tilltal. Så sker inte i sådana exempel som 16–20 och 31c, vilket måste tyda på att *Ni* varit fullt acceptabelt i dessa speciella sammanhang, med tilltal från filmduken till vem som helst som sitter i publiken. Liksom Thelander (2014) konstaterat gällande dramadialog kan man säga att *Ni* också i reklamfilmerna fyller en lucka mellan förtroligt och formellt, eller kanske snarare mellan personligt (*du*) och opersonligt (*inget tilltal*), eftersom möjligheten att använda titlar i ental är väldigt begränsad när den tänkta mottagaren är vem som helst av tittarna.

Till skillnad från *du* är *Ni* inte vanligt i sånger, rim eller slogans. *Ni* och andra formella tilltalsformer förekommer däremot i några humoristiska exempel där tilltalet verkar vara en del av skämtet (ex. 7, 8, 21).

Förändringen i tilltalsskicket går, såsom också bl.a. Svensson (1993) och Tykesson-Bergman (2006) påpekat, hand i hand med andra språkliga förändringar, på både syntaktisk och lexikal nivå. Filmerna visar på genomgripande förändringar också i sättet på vilket man uppträder. Intimt förknippat med de språkliga förändringarna är rösten och artikulationen: vid tiden för *du*-reformen börjar det plötsligt förekomma reklamfilmer med personer som talar med mat i munnen, som talar medan de borstar tänderna, och som smackar och talar med knarrig röst. Kontrasten till de tidigare filmerna med perfekt ljudande uppläsning är markant. Man får intrycket att det hade varit nästintill otänkbart att uppträda t.ex. med mat i munnen före *du*-reformen – möjligen undantaget skämtsamma kontexter.

Man slås också av de förändringar som inträder på det rent visuella planet: hur folk ser ut, hur de klär sig, hur de är friserade och hur de rör sig. Klädseln, utseendet, uppträdandet och sättet att tala tycks alla gå igenom samma informalisering (Svensson 1993) eller intimisering (Josephson 2004). I reklamfilmerna uppträder plötsligt personer med jämförelsevis ovårdade frisyror, och ibland klädda i för tiden typiska färggranna underkläder i trikå – även i reklamfilmer som inte direkt handlar om underkläder. I de tidigare reklamfilmerna existerar ingenting sådant: de som uppträder är ytterst välfriserade och -klädda när de omsorgsfullt artikulerar sina med titeltilltal utsnirkade repliker. Också könsrollerna blir mera flexibla vid tiden för *du*-reformen. En del av de tidiga reklamfilmerna är mycket tydligt riktade till antingen kvinnor (hårspray i ex. 20) eller män (bilar i ex. 19, försäkringar i ex. 39). På 1970-talet förekommer däremot t.ex. ett reklaminslag där en långhårig man iförd röda kalsonger sorterar tvätt. I motsvarande filmer från tidigare år uppträder däremot alltid kvinnor (ibland flickor), ytterst välfriserade och välklädda.

Sortering av tvätt. Stillbilder ur *Husmors filmer* 1960 och 1972.

Det är slående att Gun Widmark (1994 s. 223) valt just en avklädningsmetafor för att beskriva hur det kändes för henne att vara med om du-reformen:

Både *ni* och alla de fina substantiviska tilltalsorden rök all världens väg. Scenen intogs i stället av det under *ni*-diskussionerna alldeles förbisedda lilla tilltalsordet *du*. I en rasande fart slängde vi alla stramande finplagg och njöt av du-kostymens lediga dräkt. Hur i herrans namn hade vi efter sekler av onatur plötsligt fått ett så oväntat slut på våra tilltalsproblem?

Widmarks syn på du-reformen är således entydigt positiv, och så torde det väl vara över lag, eftersom *du* i dag är så pass dominerande som tilltalsform. Att tilltalsskicket fortfarande kan väcka debatt visar dock att läget inte är statiskt. I vår alltmer internationella verklighet är det möjligt att tilltalsskicket i andra språk åter börjar influera svenskan, så som hela tiden skett genom finsk språkpåverkan i Finland, där ju svenskan annars också varit delvis avskärmad från den samhällsutveckling som skett i Sverige (se t.ex. Tandefelt 2013).

5. Sammanfattning

I denna studie har jag velat belysa du-reformens genomgripande karaktär genom en undersökning av tilltal i svenska reklamfilmer, från genrens begynnelse i början av 1900-talet och fram till slutet av 1970-talet, då du-reformen kan anses vara fullt genomförd. I det äldre materialet har jag lyft fram exempel på ålderdomligt tilltalsskick med titlar och asymmetri. Sedan har jag sett närmare på de reklamfilmer där det förekommer direkt tilltal till tittaren. Exemplet visar att både du-tilltal till okända och Ni-tilltal förekommer i större utsträckning än man kunde tro. De visar också hur duandet efter du-reformen blev otvunget och självklart. Till sist har jag diskuterat andra förändringar som var samtidiga med du-reformen och som är tydliga i reklamfilmerna: en genomgående informalisering som kan iaktas i röst användning, artikulation, klädsel, utseende och uppträdande.

Litteratur

Ahlgren, Perry, 1978: Tilltalsordet *ni*. Dess semantik och användning i historiskt perspektiv. (Studia philologiae Scandinavicae Upsaliensia 12. Acta Universitatis Upsaliensis.) Uppsala: Almqvist & Wiksell international.

- Clyne, Michael, Norrby, Catrin & Warren, Jane, 2009: Language and human relations. Address in contemporary language. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Fremer, Maria, 1998: Tilltal och omtal i samtal. I: Språkbruk 2:1998. S. 10–17.
- Fremer, Maria, 2000: Va e du då – generiskt *du* hos ungdomar och vuxna talare. I: Ungdom, språk och identitet. Rapport fra et nettverksmøte, red. av Ulla-Britt Kotsinas, Anna-Brita Stenström & Eli-Marie Drange. (Nord 1999:30.) København: Nordisk Ministerråd. S. 133–147.
- Fremer, Maria. u.u.: At the cinema: the Swedish ‘du-reform’ in advertising films. I: Address practice as social action. European perspectives, red. av Catrin Norrby & Camilla Wide. London: Pelgrave Macmillan.
- Helgesson, Karin, 2011: Platsannonser i tiden. Den orubricerade platsannonsern 1955–2005. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 15.) Göteborg: Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Josephson, Olle, 2004: Ju. Ifrågasatta självklarheter om svenskan, engelskan och alla andra språk i Sverige. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 91. Svenska Humanistiska Förbundets skriftserie 117.) Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Labov, William, 1994: Principles of linguistic change, vol. 1: Internal factors. (Language in society 20.) Oxford: Blackwell.
- Mara, Johanna & Huldén, Lena, 2000: »Långväga främmande tar man i hand när man hälsar». Hälsningsvanor, tilltal och omtal i Svenskfinland under 1900-talet: I: Källan 2/2000.
- Mårtensson, Eva, 1986: Det nya niandet. (Nordlund 10.) Lund: Institutionen för nordiska språk. S. 35–79.
- Norrby, Catrin & Håkansson, Gisela, 2003: »Kan jag hjälpa dig med något?» Om tilltal i en servicesituation. I: Språk och stil 13. S. 15–34.
- Norrby, Catrin, Nilsson, Jenny & Nyblom, Heidi, 2007: Tilltalande tilltal? Om tilltalskick i Sverige och Finland. Språk och stil 17. S. 5–29.
- Norrby, Catrin, Wide, Camilla, Lindström, Jan & Nilsson, Jenny, 2012: Finland-Swedish as a non-dominant variety of Swedish – extending the scope to pragmatic and interactional aspects. I: Non-dominant varieties of pluricentric languages. Getting the Picture. In memory of Prof. Michael Clyne, red. av Rudolph Muhr. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH. S. 49–62.
- Nowak, Kjell & Andrén, Gunnar, 1981: Reklam och samhällsförändring. Variation och konstans i svenska populärpressannonser 1950–1975. (Rapport / Kulturindikatorer, svensk symbolmiljö, 1945–1975; nr 3.) Lund: Studentlitteratur.
- Paunonen, Heikki, 2010: Kun Suomi siirtyi sinutteluun. Suomalaisten puhuttelutapojen muutoksesta 1970-luvulla. I: Kielellä on merkitystä. Näkökulmia kielipolitiikkaan, red. av Hanna Lappalainen, Marja-Leena Sorjonen & Maria Vilkuna. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 325–368.
- SAG = Telemann, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: Svenska Akademiens grammatik. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Svensson, Jan, 1993: Språk och offentlighet. Om språkbruksförändringar i den politiska offentligheten. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 47.) Lund: Lund University Press.

- Tandefelt, Marika, 2013: Prima vara! Språk- och stilhistoriska studier i finlandssvenska och svenska varuhusannonser under 1900-talet. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 779. Studier i nordisk filologi 85.) Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Teleman, Ulf, 2003: Tradis och funkis. Svensk språkvård och språkpolitik efter 1800. (Skrifter utgivna av svenska språknämnden 87.) Stockholm: Norstedts Ordbok och Norstedts Akademiska.
- Thelander, Kerstin, 2005: Finns det möjligen någon berömd katt eller hund i familjen? Om att undvika tilltal i dramadiolog. I: Språk i tid. Studier tillägnade Mats Thelander på 60-årsdagen, red. av Björn Melander m.fl. Uppsala: Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. S. 254–264.
- Thelander, Kerstin, 2007: Tilltal och tilltalsväxling i svensk dramadiolog. Språk och stil 17. S. 49–85.
- Thelander, Kerstin, 2014: Aspekter på tilltalsordet *ni* i tre seklers dramadiolog – makt, distans och affekt. I: Studier i svensk språkhistoria 12. Variation och förändring, red. av Maria Bylin, Cecilia Falk & Tomas Riad. (Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 60.) Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis. S. 240–251.
- Tykesson-Bergman, Ingela, 2006: Samtal i butik. Språklig interaktion mellan biträden och kunder. (Stockholm studies in Scandinavian philology 41.) Stockholm: Stockholms universitet.
- Widmark, Gun, 1994: »Ers höggrevliga höga härlighet!» I: Från stormakt till smånation, red. av Stellan Dahlgren, Torkel Jansson & Hans Norman. Stockholm: Tiden. S. 212–224.

Känsladjektiv i svenskan: kategorier och figurativa användningar

Av ANNIKA HILLBOM

Abstract

Hillbom, Annika, annika.hillbom@nordiska.uu.se, Ph.D., Senior Lecturer, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University, Sweden: "Touch adjectives in Swedish: categories and figurative uses." *Språk och stil* NF 25, pp. 127–159.

The aim of the study presented in this article is to investigate what adjectives in Swedish could be classified as touch adjectives, to propose a categorization of these adjectives, and to analyse how the adjectives in question are used figuratively. A hypothesis is tested according to which touch adjectives mainly are used to describe emotions and emotional experiences. The overarching goal of the study, carried out within the framework of Cognitive Semantics, is to contribute to our knowledge of the lexicalisation of sensory experiences and to our understanding of the relationship between language, senses and perception.

A touch adjective is defined as an adjective which is used to describe non-figurative tactile experiences. A dictionary and corpora (novels, newspapers and blogs) are used in order to identify the touch adjectives and to analyse their semantics.

The results show that at least 119 Swedish adjectives can be described as touch adjectives *to varying degrees*. According to the results, many adjectives are not sense-exclusive, but rather describe experiences of more than one sense – a phenomenon not to be confused with synaesthesia. For example, touch often interacts with sight in this way.

Furthermore, eight categories of touch adjectives are proposed: consistency, surface structure, manipulation, body-internal experience, passive sensation, temperature, humidity and movement. Figuratively, the touch adjectives are widely used to describe social, emotional and intellectual phenomena. The results thus challenge the traditional view of a certain figurative profile for each sense. Synaesthetically, the touch adjectives describe experiences of all of the other senses. However, there seem to be differences across the eight categories in this respect.

Keywords: touch adjectives, sensory experiences, perception, Cognitive Semantics, figurative uses, sense modality hierarchy, corpora, Swedish.

Ord som *mjuk, hård, blöt, torr, tung* och *lätt* beskriver intryck som vi får via känselsinnet. De kan därmed betecknas som känsladjektiv. I den här studien undersöker jag vilka adjektiv i övrigt som kan kallas för känsladjektiv, och vilka typer av fysiska känselupplevelser de beskriver. Jag analyserar också hur

Jag vill tacka tre anonyma referenter för värdefulla synpunkter på en tidigare version av artikeln.

dessa adjektiv används med överförd betydelse, som i *en mjuk personlighet* och *en lätt uppgift*. Jag för även resonemang om hur känslan interagerar med andra sinnen.

Naturligtvis finns det även verb, particip och substantiv som beskriver känslupplevelser. Olika ordklasser kräver delvis skilda semantiska analyser, och jag har därför valt att här begränsa mig till adjektiven. Studien är att betrakta som en första, övergripande översikt över känsladjektiv i svenskan och hur dessa används med överförd betydelse.

Teoretiska utgångspunkter

Den teoribildning som ligger till grund för den här studien är den kognitiva semantiken. Inom kognitiv semantik betraktas språket som en del av kognitionen. Språket anses följa samma allmänna lagar och interagera med andra kognitiva redskap, såsom minne, uppmärksamhet, motoriska färdigheter och perception (se t.ex. Lakoff & Johnson 1980, 1999, Johnson 1987, 2007, Lakoff 1987, 1990, Lakoff & Turner 1989, Grady 1997, Talmy 2000). Språklig betydelse utgår bland annat från den mänskliga kroppen (*embodiment*). Den är inte åtskild från encyklopedisk kunskap och den är perspektivisk, dynamisk och flexibel.

Perception definieras av Pomerantz (2005) som den process genom vilken vi uppnår kunskap om omvärlden genom att organisera och tolka den information som vi får via våra sinnen. Viberg (2015) menar att processen från sinnesintryck till perception, och vidare till kognition, utgör ett kontinuum utan tydliga gränser mellan de olika momenten. Detta kontinuum återspeglas också lexikalt i språket (Viberg 2015 s. 98).

Ifråga om känslord är det tydligt att de utgår från just kroppen. Vidare är känslupplevelser tydligt perspektiviska. Vi kan känna något inom vår egen kropp (*att känna sig x*) eller genom att beröra något utanför vår kropp (*något känns x*). Vi kan också notera tecken på andras känslupplevelser, t.ex. *Han såg varm och svettig ut*.

Inom kognitiv semantik anses språklig betydelse organiseras genom sådant som pre-konceptuella föreställningsschematiska strukturer, genom kategorisering och prototyper samt genom konceptuella metaforer och metonymer. Känslord används ofta metaforiskt för att beskriva bland annat känslomässiga upplevelser. Det handlar då ofta om det som av Steen (2013) beskrivs som me-

taforik av första graden, det vill säga att polysema ord används med någon av sina metaforiska (under)betydelser.

Metaforer har ådragit sig ett särskilt intresse inom kognitiv semantik. Språkliga metaforer ses som instanser av underliggande, konceptuella metaforer – det vill säga begreppsliga strukturer genom vilka vi förstår världen. Genom det vi redan känner till förstår vi nya företeelser. Lakoff och Johnson (1980, och senare) formulerar det som att MÅLDOMÄNEN ÄR KÄLLDOMÄNEN, med exempel som GLAD ÄR UPPÅT och LEDSEN ÄR NEDÅT, vilka anses förklara uttryck som *hon kände sig uppåt* och *han var väldigt nere* ('nedstämd'). En domän kan kortfattat beskrivas som ett slags erfarenhetsområde. Domäner finns på olika nivåer, och större domäner inkluderar mindre. Grady (1997) påpekar att vissa konceptuella metaforer bör ses som mer grundläggande än andra. Han benämner dessa primära metaforer. Grady (2005) menar även att vissa av de föreställningsschematiska strukturer som lyfts fram inom kognitiv- semantisk forskning är mer grundläggande än andra. Som kriterium för att ett schema ska räknas som grundläggande föreslår Grady att schemat ska vara tydligt baserat på en välbestämd perceptuell erfarenhet.

Språkforskning om känslan och andra sinnen

Sinnesintryck och perception ådrog sig tidigare större intresse inom discipliner som psykologi och antropologi än inom språkforskningen. Majid & Levinson (2011 s. 5) påtalar behovet av språkvetenskaplig forskning med inriktning på sinnesintryck och perception. Denna får gärna vara tvär-kulturell: »[...] a systematic cross-cultural approach can reveal fundamental truths about the precise connections between language and the senses». På senare tid har kognitivt inriktad språkforskning om sinnesintryck och perception ökat i omfattning (se t.ex. Caballero & Díaz Vera (red.) 2013 och Caballero & Paradis (red.) 2015).

Känsladjektiv nämns då och då som exempel i kognitiv-semantiska studier. Ofta är det då fråga om ett fåtal, vanliga exempel, som antonymerna *hard–soft* och *hot–cold* (se t.ex. Lakoff 1987, Croft & Cruse 2004). Abelin (1988) gör, i en studie av synestesimönster i svenskans ordförråd, en förteckning över sinnesadjektiv i svenskan, inklusive känsladjektiv och listar totalt 80 känsladjektiv. Hon ger exempel på figurativa användningar, och konstaterar bland annat att känsladjektiv används för att beskriva personliga egenskaper, attityder och mentala fenomen (Abelin 1988 s. 21–33).

I Bergström 2010 analyseras de svenska temperaturadjektiven *varm*, *kall*, *het*, *ljum/ljummen*, *kylig*, *sval* och *mild*. Temperatur är ett område som har ådragit sig intresse både inom sarspråksforskning och inom jämförande språkforskning (se t.ex. Koptjevskaja-Tamm 2015). Centrala sinnesverb, framför allt *se/see* har också ådragit sig intresse (se t.ex. Alm-Arvius 1991, Sjöström 1999). Viberg (2008) analyserar de centrala svenska perceptionsverben: *titta*, *se*, *lyssna*, *höra*, *låta*, *känna*, *smaka*, och *lukta* utifrån om de beskriver en aktivitet, en erfarenhet eller är fenomenbaserade. Viberg inkluderar även en sinnesövergripande kategori med verb som *undersöka*, *förnimma* och *förefalla* (s. 125–126). I en senare studie (2015) fördjupar Viberg analysen av de svenska perceptionsverben, med särskilt fokus på verbet *känna*. Viberg lyfter bland annat fram att *känna* kan användas om både emotionella upplevelser (t.ex. *känna glädje*) och kognitiva företeelser (*känna till något*) samt att verbet genom vissa uttryck visar på samverkan mellan känsel och smak (*känna smaken av*) och mellan känsel och lukt (*känna lukten av*) (s. 96–99). I en studie av vikt- och tyngdmetaforer i svenskan konstaterar Svanlund (2001) att tyngdmetaforer ofta står för emotionella upplevelser (s. 331). Svanlunds data utgörs av kollokationer från korpusar i Språkbanken, utifrån sökord relaterade till vikt och tyngd. Sökorden kommer från flera ordklasser, t.ex. *tung*, *tyngd*, *tynga*.

Det förefaller dock finnas ett behov av systematiska och mer heltäckande empiriska studier av sinnesord i modern svenska. Den aktuella studien är tänkt som ett bidrag på området.

Hur används de fem sinnena figurativt (metaforiskt etc.) i vår förståelse av världen? Stålhammar (1997 s. 175) ger följande sammanfattande beskrivning:

De fem sinnenas metaforiska användning är alltså mycket ojämnt fördelad: främst kommer synmetaforerna som beskriver intellektuella processer av *insikt* och förståelse, därefter känseln som får representera både emotioner och sensationer, känslor och förnimmelser. Hörseln kan beteckna explicita *yttringar* [...] Smak och lukt används mer sällan, och då för personliga omdömen respektive svårdefinierade intuitioner.

I sitt resonemang om känselmetaforik exemplifierar Stålhammar med figurativa användningar av adjektiven *lätt*, *hård*, *het*, *varm*, *ljummen*, *kylig*, *kall*, *skarp*, *vass*, *trubbig*, *hård*, *mjuk*, *stark* och *svag*, tillsammans med en del andra känselord. Hon nämner användningar som *ett skarpt intellekt*, *vassa argument* och *trubbiga instrument* (s. 170–171). Huvudomdömet om känselmetaforiken är dock det som också framgår i citatet ovan: »Känseltermer har kommit att stå för känsloupplevelser.» Sjöström (1999) har undersökt synmetaforik i svenskan och menar att denna typiskt betecknar kognitiva företeelser. Grady

(1997 s. 296) beskriver samma samband för engelskan, uttryckt i den primära metaforen KNOWING/UNDERSTANDING IS SEEING.

Den bild som ges av Stålhammar stöds i stora drag av lexikologen Järborg, vetenskaplig koordinator för den första utgåvan av *Svensk ordbok* (1986). Han beskriver en sinnesmetaforik i svenskan där synen står för intellektet, känseln för känslor och känslolivet, hörseln för kommunikation samt smak och lukt för värderande omdömen (Järborg 2014). Även Sweetser (1990) ger en liknande övergripande beskrivning av sinnesmetaforik utifrån engelska perceptionsverb sedda ur en historisk indoeuropeisk kontext. Hon menar, i korthet, att synen förknippas med intellektet, hörseln med kommunikation och lydnad, smak med personliga preferenser och känseln med känslor, medan lukten har en mer begränsad metaforisk användning (Sweetser 1990 s. 23–48).

Synestesi

Synestesi är ett område som har ådragit sig stort intresse inom språkforskningen. Synestesi innebär enkelt uttryckt att ett intryck från ett sinne används metaforiskt för att beskriva ett intryck från ett annat sinne, som i *varma färger* och *vassa ljud*.¹ Språkforskningen på detta område har bland varit inriktad på att analysera vilka sinnen som beskriver vilka (se bl.a. Ullmann 1957, Williams 1976, Shen 2008, Strik Lievers 2015).

Shen (2008) beskriver, ur ett kognitivt perspektiv, en sinneshierarki i följande ordning: känsel – smak – lukt – hörsel (eg. ljud) – syn, där känseln utgör den s.k. lägsta modaliteten och synen den s.k. högsta. De lägre sinnesmodaliteterna (känslor, smak) kräver fysisk direktkontakt mellan objektet och den som upplever det, medan sinnesintryck i de högre modaliteterna (syn, hörsel) inhämtas genom att objekt observeras på visst avstånd. Ju lägre i hierarkin en sinnesmodalitet befinner sig, desto mer omedelbart och konkret är sinnesintrycket. Shen menar vidare att det är kognitivt enklare att gå från en lägre till en högre sinnesmodalitet vid synestesi (t.ex. *a sweet silence*). Normalt sett kan vi alltså förvänta oss att synestetiska metaforer är uppbyggda på detta sätt, dvs. ett intryck från en lägre modalitet beskriver ett intryck från en högre modalitet. Shen betonar dock att även den motsatta riktningen förekommer, inte minst inom poesi, t.ex. *a silent sweetness* (Shen 2008 s. 302).

¹ Enligt vissa definitioner betecknas det även som en sorts synestesi när sinnesintryck beskriver eller beskrivs av också andra fenomen, se t.ex. Abelin (1988 s. 20), som skiljer på *real synaesthesia* och *partial synaesthesia*.

Strik Lievers (2015) menar, i likhet med Shen (2008), att det finns många exempel på synestetiska metaforer som inte följer ordningen att ett lägre sinne beskriver ett högre. Utifrån en korpusstudie av engelska och italienska drar Strik Lievers slutsatsen att den s.k. riktningprincipen (*directionality principle*) snarare speglar frekvenser än universella lagar – det är helt enkelt vanligare att lägre sinnen beskriver högre än tvärtom. Strik Lievers data visar att känsel är det sinne som oftast (i runt 50 procent av fallen i båda språken) används för att beskriva andra sinnesintryck. De två sinnen som oftast beskrivs synestetiskt – totalt sett i studien, och genom känselsinnet – är syn och hörsel. Känselintryck beskriver även smaker och lukter i både engelska och italienska, men i betydligt mindre utsträckning (Strik Lievers 2015 s. 80–81).

Språklig synestesi har även uppmärksammats inom området vinbeskrivningar (se t.ex. Lehrer 2009, Paradis & Eeg-Olofsson 2013). Känseladjektiv som *sträv* och *len* används ofta för att beskriva hur olika viner smakar.

Popova (2005) analyserar den perceptuella grunden för föreställningsschemat SCALE. Hon menar att det är erfarenheter från de s.k. lägre modaliteterna, känsel och smak, som utgör grunden för schemat. Popova menar vidare att icke-visuella erfarenheter har en viktig roll i uppbyggnaden av språkets semantiska system, vilket ofta har förbisetts när man fokuserat på visuella erfarenheter i stället (Popova 2015).

Vad gäller svenska känseladjektiv konstaterar Abelin (1988) att de synestetiskt används för att beskriva intryck inom alla de övriga sinnen. Hon menar att denna breda synestetiska användning är unik för känseladjektiven i förhållande till andra sinnesadjektiv (Abelin 1988 s. 2–33).

Kulturella influenser och interaktion mellan olika sinnen

Antropologen Howes (2005) är delvis kritisk till hur språkforskning om sinnesintryck och perception bedrivits. Howes betonar att de olika sinnen interagerar vid olika upplevelser. Ett exempel är när vi ser ett äpple (syn), lyfter upp det och håller i det (känsel) och sedan äter det (smak/känsel). Vi behöver inte få intrycken exakt samtidigt, men de bearbetas gemensamt i perceptionen och bidrar tillsammans till vår kunskap (2005 s. 8). Howes menar också att tendensen att betrakta sinnesmodalitetshierarkier, och vilka sinnen som förknippas med vilken metaforik, som biologiska och universella är missvisande. Howes anser att kulturella faktorer inverkar i stor utsträckning. Att synen ses som det s.k.

högsta sinnet och metaforiskt kopplas till intellektet, är enligt Howes en kulturell och västerländsk uppfattning. Det är också ett problem att sinnesmodalitetshierarkin traditionellt tenderar att ses som en hierarki också metaforiskt, vilket kan innebära att styrande grupper i västerländska samhällen associeras med syn och hörsel, medan grupper med lägre status, som kvinnor, arbetare och icke-västerlänningar, förknippas med de lägsta sinnena känsel, smak och lukt. Även inom ett sinne kan en sådan hierarki etableras. Längre tillbaka ansågs t.ex. de lägre klasserna lukta illa, medan de högre luktade gott eller inte alls (2005 s. 10). Howes är därmed även kritisk till att man inom kognitiv semantik tenderar att se vissa konceptuella metaforer, t.ex. UNDERSTANDING/KNOWING IS SEEING, som universella (2013 s. 293–294).

Just känselsinnet behandlas ur ett tvärvetenskapligt perspektiv av antropologen Classen (2005), kollega till Howes. Här fokuseras känsel ur ett samhälleligt och kulturellt perspektiv (sociala beteenden, genus, reklam, digitala medier m.m.).

Caballero & Paradis (2015) argumenterar för att både perceptuella och socio-kulturella faktorer borde tillmätas större betydelse inom kognitiv lingvistik. De förespråkar vad de kallar för *a socio-sensory-cognitive approach*. De nämner vidare ett antal frågeställningar relaterade till sinnesintryck som vore intressanta att titta närmare på inom språkforskningen. Dessa rör bland annat hur vi beskriver sinnesintryck i språket och hur sinnesintryck används språkligt för olika kommunikativa syften (2015 s. 13).

Syfte, hypotes och frågeställningar

Studiens syfte är att undersöka vilka adjektiv som kan betecknas som känsladjektiv i svenskan, att föreslå en indelning av dessa adjektiv i kategorier och att analysera hur adjektiven används figurativt. En hypotes prövas, enligt vilken känsladjektiven i sina figurativa användningar framför allt beskriver känslor och känslomässiga upplevelser (Stålhammar 1997). Övergripande syftar studien till att bidra till vår kunskap om lexikaliseringen och användningen av sinnesintryck i språket, interaktionen mellan olika sinnen, samt förhållandet mellan språk och perception.

Studiens syfte kan sammanfattas i tre frågeställningar:

1. Vilka är de svenska känsladjektiven?
2. Hur kan känsladjektiven kategoriseras?
3. Hur används känsladjektiven figurativt?

I studien används termerna *icke-figurativa* och *figurativa användningar*. Med icke-figurativa användningar avses när känsladjektiven används som beskrivningar av fysiska tillstånd. Med figurativa användningar avses känsladjektivens överförda (metaforiska, metonymiska etc.) användningar, det vill säga när de används som beskrivningar av icke-fysiska företeelser.

Det bör påpekas att det är det etablerade allmänspråket som utgör studieobjektet, liksom den genomsnittliga språkbrukarens allmänkunskap om våra sinnen. Föreställningen om de fem sinnen har komplicerats inom naturvetenskapen med bland annat tillägg av ytterligare sinnen, såsom balans. Eftersom det tar tid innan språket ändras på konceptuell nivå, gör jag, i likhet med tidigare forskning, antagandet att föreställningen om de fem sinnen fortfarande är levande i allmänspråkets ord och uttryck.

Material och metoder

I detta avsnitt beskrivs hur jag går till väga för att besvara frågeställningarna (metoder), tillsammans med de material jag använder för att göra detta. Avsnittet är strukturerat i frågeställningsordning.

Vilka är de svenska känsladjektiven?

Min avsikt med studien är att ge en bred, empirisk översikt över känsladjektiv i svenskan, med fokus på övergripande mönster. Det är därför viktigt att inkludera så många känsladjektiv som möjligt, för att generella drag ska kunna framträda. Jag har utgått från en fil med alla adjektiv i *Svenska Akademiens ordlista* (2006).² Jag har här använt min egen språkliga intuition och valt ut de adjektiv som möjligen skulle kunna betecknas som känsladjektiv. Jag gjorde valet att i denna studie begränsa mig till etablerade svenska adjektiv samt att, med något undantag, avstå från att inkludera sammansättningar eftersom antalet adjektiv annars hade blivit ohanterligt stort.

Den lista på potentiella känsladjektiv som jag sammanställt ur SAOL har sedan testats mot tre korpusar i Språkbanken. Dessa är:

- Bonniersromaner II (romii): 60 svenska originalromaner utgivna av Bonniers förlag 1980–81. Drygt 4,3 miljoner ord.

² Jag vill tacka Svenska Akademien som gav mig tillgång till en separat fil med alla adjektiv i SAOL.

- *Göteborgs-Posten* 2013 (GP13): En hel årgång av *Göteborgs-Posten*. Knappt 16,9 miljoner ord.
- *Bloggmix* 2013 (BM13): texter från huvudsakligen svenska bloggar. Knappt 51,6 miljoner ord.

Min tanke med urvalet av korpusar är att de tillsammans ska kunna ge en god bild av känseladjektivens förekomst i allmänspråket. De representerar tre olika, vanligt förekommande textgenrer – skönlitteratur, tidningstext och text från sociala medier – och valet innebär också en spridning över tid, i och med att bonniersromanerna gavs ut 1980–81, medan de övriga två korpusarna innehåller nästan nyskriven text. Bloggmix innehåller dessutom texter av vardaglig och informell karaktär, med talspråkliga influenser, där nya användningar av adjektiven skulle kunna förekomma.

Jag har inkluderat adverbiala användningar av adjektiven i analysen, i enlighet med resonemanget i SAG (del 2 § 73).

Kriteriet för att jag ska beteckna ett adjektiv som känseladjektiv i studien är att adjektivet används för att beskriva fysiska känslupplevelser. Om ett adjektiv i korpusarna används icke-figurativt som känseladjektiv helt och hållet eller i betydande utsträckning har jag räknat det som ett känseladjektiv. *I betydande utsträckning* har jag ansett det vara fråga om när polysema adjektiv har något eller några lexem med känselbetydelse, och när detta/dessa lexem också förekommer i de använda korpusarna. Förekomsten ska vara klart noterbar i förhållande till antal träffar på adjektivet, dvs. det får inte vara fråga om något enstaka exempel.

Ett exempel kan ges för att illustrera gränsdragningsproblematiken. Adjektivet *fet* är polysemt och i *Svensk ordbok* (SO) anges tre olika lexem:

1. som har stort kroppsfång [...]
2. som har hög fetthalt [...] äv. med tonvikt på den kladdiga konsistensen: *hyllan var [fet] av damm och stekos*
3. som ger god avkastning [...] [*feta*] jordar; [...] ett [*fett*] kontrakt

Den icke-figurativa känselbetydelsen återfinns i lexem 2 (kladdig konsistens). Eftersom jag har hittat exempel på denna betydelse i korpusarna har adjektivet *fet* medtagits som känseladjektiv.

Naturligtvis kan inkluderingen av vissa adjektiv ibland diskuteras. Enstaka adjektiv kan också ha missats. Som nämndes i artikelns inledning ligger fokus i studien på en första, bred översikt över området. Ytterligare studier behövs på detaljnivå.

Vad gäller adjektivens frekvenser i de undersökta materialen har jag valt att inte redovisa sådana i resultatdelen beroende på de olika felkällor som i denna studie inverkar på beräkningen av frekvenser, varav kan nämnas (omfattande) polysemi, homografi, missar i ordklasstagningen i Korp, att enstaka uttryck kan dra upp en frekvens rejält och att de tre använda korpusarna sinsemellan har så olika storlek. Nämnas bör dock att antalet träffar på de undersökta adjektiven i korpusarna är mycket varierande, alltifrån enstaka träffar på vissa adjektiv till tusentals på andra.

Hur kan känsladjektiven kategoriseras?

Efter att känsladjektiven avgränsats arbetar jag fram ett förslag till kategoriindelning. Anledningarna till att jag vill föreslå en kategoriindelning är två. Dels vill jag titta närmare på vilka typer av egenskaper känsladjektiven beskriver när de används icke-figurativt. Dels vill jag pröva om en semantisk differentiering i form av en kategoriindelning kan bidra till att strukturera och fördjupa analysen av känsladjektivens figurativa användningar.

Vid indelningen i kategorier används tre olika grunder: I) teori, II) tidigare forskning och III) ytterligare analyser av adjektivens icke-figurativa användningar i de korpusar som presenteras i föregående avsnitt. Som nämndes i teoriavsnittet betraktas inom kognitiv semantik kroppen och dess upplevelser av världen som en viktig utgångspunkt för språklig betydelse. Detta inkluderar *hur* upplevelsen sker. I fråga om inhämtning av känslintryck kan vi urskilja olika typiska sätt som dessa kan inhämtas eller upplevas på. Att typen av känslupplevelse är en relevant utgångspunkt vid analysen av kategorier av känsladjektiv, stöds också av tidigare forskning, vilken har varit vägledande vid min egen indelning i kategorier (se vidare resultatdelen).

Inom kognitiv semantik anses att något är en kategori *i förhållande till* något annat. Beroende på utgångspunkt kan en kategori inkludera många medlemmar med ett fåtal gemensamma egenskaper, eller ett fåtal medlemmar med många gemensamma egenskaper. Vogel (2011) liknar detta vid kinesiska askar – vi öppnar en ask och finner en mindre ask inuti, och detta upprepas sedan ett flertal gånger. Kategorier kan även beskrivas i termer av överordnad nivå, basnivå och underordnad nivå. Basnivån inkluderar, med detta synsätt, de begrepp som är särskilt grundläggande, eller centrala, inom kategorin. Edlund (2000) påpekar dock att basnivån inte är densamma för alla människor. Vad som utgör basnivåbegrepp påverkas av sådant som kunskap på området.

Vid min analys av känseladjektivens kategoritillhörighet betraktar jag känseladjektiv som den överordnade kategorin. I denna urskiljer jag sedan ett antal underkategorier, varav vissa hänger samman med varandra, medan andra är mer tydligt avgränsade. Jag diskuterar relationer mellan kategorier, och kommer då ibland in resonemang om överordning och underordning. Jag gör dock inte någon fullständig analys i termer av basnivå och underordnad nivå.

Inom kognitiv semantik anses vidare kategorier ha flytande gränser och att de kan överlappa varandra. Kategorier har gränfall, och det är inte alltid självklart var gränsen mellan olika kategorier ska dras. Detta ses dock inte som ett problem inom teorin, utan som ett resultat av att språklig betydelse är dynamisk och flexibel. Vissa känseladjektiv skulle kunna ingå i flera av de kategorier jag urskiljer. För att göra resultaten hanterbara försöker jag i tveksamma fall, utifrån adjektivens icke-figurativa användningar i korpusarna, avgöra adjektivets primära kategoritillhörighet. Naturligtvis kan vissa kategoriseringar av enskilda adjektiv diskuteras. Jag har på denna punkt dock prioriterat att placera in varje adjektiv i en enda kategori, för att underlätta nästa steg i analysen, analysen av de figurativa användningarna, vilken görs kategorivis. Eftersom studien ytterst syftar till att få fram övergripande tendenser ser jag det inte som ett problem att vissa adjektiv skulle kunna ingå i flera kategorier.

Det bör påpekas att kategorier också kan sägas ha en inre struktur. En teori som just fokuserar på kategoriernas inre struktur är prototyp teorin (Rosch 1977). I denna studie analyserar jag inte kategoriernas inre struktur närmare, eftersom studien då hade blivit alltför omfattande och detaljerad i förhållande till syftet. Detta är dock något som skulle kunna utvecklas i vidare studier.

Hur används känseladjektiven figurativt?

För att undersöka hur känseladjektiven används figurativt går jag till väga på följande sätt:

1) *Svensk ordbok* på nätet (www.ne.se): genomgång av de semantiska analyserna av samtliga adjektiv som ingår i studien, inklusive de språkliga exempel som ges. Jag har här haft nytta av lexemindelningen och definitionerna av lexemens betydelser, samt beskrivningarna av relationer mellan icke-figurativa och figurativa betydelser. Ordboken är dock inte heltäckande i beskrivningen av framför allt de figurativa användningarna.

2) Användning av testord för att avgöra om adjektiv inom kategorin förefaller kunna användas figurativt inom ytterligare domäner jämfört med vad som anges i ordboken. Som testord används ord från områden som nämns i samband

med figurativ användning av svenska känselord i tidigare forskning (Abelin 1988, Stålhammar 1997), och vilka kan fungera som huvudord i förhållande till adjektivet. Testorden är: *känsla, personlighet, stämning, relation, tanke, intellekt, bok, film*, samhällsfenomen/aktiviter, t.ex. *politik, diskussion*, samt *smak, lukt, ljud/röst*, synintryck t.ex. *färg*.

3) Översiktlig genomgång av korpusträffarna på adjektiv som enligt metod 2 förefaller kunna användas figurativt på ytterligare sätt, jämfört med *Svensk ordbok*.

4) Jag går även igenom adjektiv med många träffar en extra gång i korpuserna, för att hitta eventuella ytterligare betydelser i förhållande till *Svensk ordbok*. I Bergström (2010) framgår att de mest frekventa temperaturadjektiven också är de adjektiv som har flest betydelser, samt att dessa adjektiv betydelsemässigt täcker de mindre frekventa temperaturadjektiven. Det är rimligt att anta att detta förhållande kan gälla också inom andra kategorier av känseladjektiv.

Eftersom känseladjektiven i studien är många är det inte möjligt att fullständigt utreda samtliga figurativa användningar. Detta är inte heller avsikten med analysen; den syftar till ett synliggörande av hur känseladjektiv används figurativt i vår förståelse av världen, med fokus på övergripande mönster.

Resultat

I de följande två avsnitten redovisas och analyseras studiens resultat. Resultaten av frågeställning 1 och 2, det vill säga vilka adjektiv som kan betecknas som känseladjektiv och hur dessa kan kategoriseras, behandlas gemensamt i det första avsnittet. Därefter presenteras resultaten av den andra frågeställningen, det vill säga hur känseladjektiven används figurativt. Huruvida studiens hypotes (se Syfte, frågeställningar och hypotes) visar sig stämma behandlas i Slutsatser och diskussion, där också resultaten av alla tre frågeställningarna jämförs med tidigare forskning.

Känseladjektiv i svenskan indelade i kategorier

Totalt har 119 adjektiv urskilts som känseladjektiv (se tablå 1). Bland dessa finns många adjektiv som huvudsakligen används med känselbetydelse

(icke-figurativa sinnesintrycksanvändningar), såväl som adjektiv som även beskriver synintryck. Det finns även adjektiv som vid sidan av att beskriva sinnesintryck (känsl och eventuellt syn) också används som mer allmänna fakta-mässiga beskrivningar, utan direkt koppling till sinnesintryck.

Redan här kan vi konstatera att kategorin känsladjektiv, såsom den har definierats i denna studie, delvis överlappar med en annan kategori av sinnesadjektiv, nämligen synadjektiv. Detta förhållande ska inte uppfattas som ett fall av synestesi, utan här handlar det om att samma adjektiv kan användas för att beskriva sinnesintryck från mer än ett sinne. Dels kan detta handla om polysemi, som i fallet *fet* (se metoddelen). Dels handlar det ofta om perspektivskiften, dvs. att vi dels kan känna, dels se, en viss egenskap, såsom att något är *geggigt*, *ojämnt*, *skört*, *luftigt* eller *svajigt*, eller att någon är *svettig*. Några korpusexempel kan ges för att illustrera detta (mina fetstilsmarkeringar):

- (1) *Tillsätt ev en skvätt mjölk om röran känns för torr, den ska vara lite ”geggig”.* (BM13; känselintryck)
- (2) *När jag närmar mig samhället och en hägrande lunch lägger jag märke till en **geggig** plätt nere vid ån där fjolårets jättelokor står och vajar.* (GP13; synintryck)
- (3) *Den känns lite **skör** så man får nog vara lite försiktig när man använder den.* (BM13; shopping; känselintryck)
- (4) *Och idag ställde jag mig på vägen, för jag tyckte jag såg så himla tunn & **skör** ut.* (BM13; synintryck)

Det bör påpekas att kopplingen till ett visst sinne inte alltid är explicit, såsom i ovanstående exempel. Egenskaper nämns ofta utan tydlig koppling till ett visst sinne, som i:

- (5) *Rör ihop allt till en **geggig** deg/smet.* (BM13; känsel och/eller syn)
- (6) *Om du har **skör** hy, så kräver löparrundan gott om solskydd [...]* (BM13; känsel och/eller syn)

Det kan också vara så att koppling till sinnesintryck saknas helt, som i:

- (7) *För litet D-vitamin gör benstommen **skör** och svag [...]* (romii)

För att ett adjektiv ska betecknas som känsladjektiv och inkluderas i studien krävs förekomst av exempel av typ 1 och 3, dvs. att det tydligt framgår av

kontexten att det är ett känselintryck som beskrivs. För många av adjektiven har dock även användningar av typen 2, 4 och 7 hittats.

Om vi i likhet med Howes (2005) tänker oss att olika sinnen interagerar när vi upplever världen är det logiskt att ett adjektiv kan fungera som mer än en sorts sinnesadjektiv. Vi använder ofta flera sinnen för att identifiera en viss egenskap, och eftersom adjektiv betecknar egenskaper blir det följaktligen logiskt att de så att säga kan tillhöra flera sinnen samtidigt. Huruvida något ska betecknas som en viss typ av sinnesadjektiv förefaller därmed, utifrån resultaten i denna studie, vara en fråga om grad snarare än om absoluta gränser. Dock vill jag göra reservationen att jag här endast utgår från känsel, samt att klassificeringarna grundar sig på uppskattningar av bruket i tre specifika korpusar. Ytterligare studier behövs för att klargöra relationerna mellan olika typer av sinnesadjektiv.

Som nämnts har det i denna studie framför allt varit svårt att dra gränsen mellan känsel och syn. Många så kallade synadjektiv beskriver egenskaper som vi också kan uppleva med känseln. Detta gäller inte minst dimensions- och formadjektiv såsom *bred*, *platt*, *rund* och *fyrkantig*. Dessa typer av adjektiv har dock vid korpussökningarna i sina icke-figurativa användningar visat sig nästan uteslutande beskriva synintryck, varför de inte har inkluderats i studien.

Utifrån teori, tidigare forskning och adjektivens användningar i de korpusar som ingår i studien (se metoddelen) föreslår jag den kategoriindelning som visas i tablå 1. Indelningen ska betraktas som ett förslag och inte som en slutgiltig analys.

Känsladjektiven delas in i tre huvudkategorier: direkt beröring, kroppsautonoma upplevelser samt specifika egenskaper. I de första två utgör typen av beröring utgångspunkten. Här utgår jag från kognitiv-semantisk teori, dvs. jag ser kroppen som utgångspunkt för upplevelser av världen, och därmed som en grund för språklig betydelse. I enlighet med teorin tar jag här även hänsyn till *hur* kroppen inhämtar känselintrycken. Vid direkt beröring är det fråga om aktiv kroppskontakt mellan en människa och någon typ av objekt. Vid kroppsautonoma upplevelser är det fråga om känselupplevelser som vi inte aktivt initierat, utan vilka vi får inifrån vår egen kropp eller genom olika typer av passiv beröring mot kroppen (via luften, utrymmen, kläder o.d.). I den tredje huvudkategorin utgörs indelningsgrunden av specifika egenskaper, vilka är så tydligt semantiskt avgränsade att jag, delvis i enlighet med tidigare forskning (temperatur och rörelse), bedömer att de bör utgöra egna kategorier. Flera av dessa adjektiv kan, i förhållande till övriga kategorier, ses som kategoriöverskridande.

Tablå 1. Känseladjektiv i svenskan uppdelade på kategorier. Fetstilmarkerade adjektiv används huvudsakligen om känselintryck; övriga används delvis om känselintryck.

DIREKT BERÖRING

Konsistenser och ytstrukturer

Konsistenser

bubblig, degig, **fast**, fin, fluffig, geggig, grynig, **gummiaktig**, **hård**, **kladdig**, **kleggig**, **kletig**, kompakt, lös, mjuk, **porös**, **slemmig**, **smetig**, **smidig**, **smulig**, **spröd**, **svampig**, tjock, tunn, tät, **vattnig**

Ytstrukturer

fet, flottig, gropig, grov, **hal**, jämn, **klibbig**, **klistrig**, knaggig, knottrig, knölig, **len**, ojämn, oljig, raspig, **rispig**, skrovlig, slät, **sträv**, vass

Manipulation

bräcklig, böjlig, **elastisk**, instabil, **kärv**, **lätt**, oelastisk, ostadig, ranglig, skranglig, skör, stabil, stadig, stum, **trög**, **tung**, **tyngdlös**, **töjbar**, viktös

Konsistenser uppfattade via munnen

frasig, **knaprig**, **krispig**, **mör**, **saftig**, seg, **stabbig**, **trådig**

KROPPSAUTONOMA UPPLEVELSER

Inre förnimmelser

hungrig, **klen**, **lealös**, **mätt**, **ond**, ovig, **slak**, slapp, smärt-sam, stark, **stel**, **styv**, **svag**, vettig, **törstig**, vig, **öm**

Passiv beröring

blåsigt, **dragigt**, kvav, luftig, snäv, **stickigt**, tajt, trång

SPECIFIKA EGENSKAPER

Temperatur

het, iskall, kall, kylig, **ljum**, **ljummen**, sval, varm

Fuktighet

blöt, **fuktigt**, sur ('blöt'), **torr**, **våt**

Rörelse

darrig, **gungig**, **skakig**, **skumpig**, stötig, svajig, vickig, vinglig

Ordningen mellan de tre huvudkategorierna (tablå 1) har fått styras av å ena sidan att kroppen i studien betraktas som utgångspunkt för språklig betydelse, å andra sidan vilka typer av känselupplevelser som, sett till antalet adjektiv, förefaller vanligast.

Nedan kommenteras de tre huvudkategorierna ytterligare.

Direkt beröring

Inom direkt beröring ryms tre olika kategorier, varav en (Konsistenser) också har fått en egen underkategori. Konsistenser utgör med sina 34 adjektiv den största kategorin av känseladjektiv i studien. Ytstrukturer hamnar med sina 20 adjektiv på andra plats, och Manipulationsegenskaper på tredje, med 19 adjektiv. Konsistenser, Ytstrukturer och Manipulationsegenskaper utgör således, sett till antalet adjektiv, de tre största kategorierna i studien. Tillsammans inkluderar de 73 av studiens 119 känseladjektiv, dvs. 61 procent.

Både i fråga om Konsistenser och Ytstrukturer handlar det om direkt beröring mellan kroppen och någon typ av objekt, i det typiska fallet förmodligen via handen – vi stryker över något (Ytstrukturer) eller sticker ner handen i något (Konsistenser). Det är ibland svårt att avgränsa dessa två kategorier från varandra. De ligger nära varandra, gränsen är flytande, och flera av adjektiven skulle kunna ingå i båda kategorierna. Som vägledning har jag använt kriteriet att konsistenser har mer djup, medan ytstrukturer är mer åt det platta hållet. Ytstrukturer har ändå förstås visst djup, och i vissa fall är det svårt att dra gränsen. Adjektiven *geggig*, *kladdig*, *flottig* och *klistrig*, där de två första räknats till Konsistenser och de två sista till Ytstrukturer, utgör exempel på denna gränsdragningsproblematik.

Att Konsistenser och Ytstrukturer ligger nära varandra markeras i tablå 1 genom att de på en överordnad nivå utgör en gemensam kategori (Konsistenser och ytstrukturer), vilken sedan delas i två underkategorier, Konsistenser respektive Ytstrukturer.

Abelin (1988 s. 33) urskiljer tre kategorier av känseladjektiv i svenskan: konsistenser, ytstrukturer och temperatur. Kategoriindelningen i denna studie är delvis inspirerad av Abelins kategorier. Ytstrukturer (*surface structure*) utgör hos Abelin den största kategorin, med 55 adjektiv. Av dessa sammanfaller ett tiotal med mina ytstruktursadjektiv. Bland Abelins övriga ytstruktursadjektiv finns många som jag placerar i andra kategorier, såsom fuktighetsadjektiv (*blöt*, *torr* m.fl.). Här finns även adjektiv som inte ingår i den aktuella studien

p.g.a. att de är participformer av verb (t.ex. *skärande*, *stickande*) eller inte i tillräcklig omfattning har visat sig användas med känselbetydelse i de korpusar som ingår i studien (t.ex. *rufsig*, *kvadratisk*). Konsistenser (*consistency*) är hos Abelin en mindre kategori än i denna studie, med endast 17 adjektiv. Knappt hälften av dessa återfinns som konsistensadjektiv även i denna studie. Övriga återfinns i andra kategorier i denna studie (t.ex. *stadig* i Manipulationsegenskaper), eller inte alls. Adjektivet *kladdig* har i denna studie klassificerats som konsistens, medan Abelin (1988) har definierat det som ett ytstruktursadjektiv. Överlag förefaller många av de adjektiv som man kanske spontant kommer att tänka på såsom konsistenser (t.ex. *fast*, *hård*, *mjuk*, *smidig*) och ytstrukturer (t.ex. *len*, *sträv*, *jämn*, *skrovlig*) ha klassificerats på samma sätt i Abelin (1988) och i denna studie. Skillnaderna består främst i att fler kategorier har urskilts i denna studie, samt att inte alla adjektiv är desamma i de båda studierna. I det sistnämnda fallet är en skillnad att jag valde att inte inkludera particip i min studie. Urvalet kan i övrigt ha påverkats av förändringar av det faktiska bruket. Två av de korpusar som ingår i denna studie (GP13, BM13) innehåller material skrivet minst 25 år efter Abelins studie. Abelins material utgörs av ordanalyserna i dåvarande versionen av Lexikalisk databas/Svensk ordbok, vilka i sin tur delvis grundade sig på korpusstudier (Press 65, Press 76, Bonniersromaner I).

Inom Konsistenser har jag, baserat på upplevelsesättet, och till skillnad från Abelin (1988), skilt ut Konsistenser uppfattade via munnen som en egen underkategori. Detta gör jag för att jag uppfattar upplevelsesättet, via munnen, som så pass specifikt. Munnen är också säte för smaksinnet. Det bör påpekas att kategorin inkluderar egenskaper som *primärt* uppfattas via munnen. Även andra konsistensegenskaper, som *mjuk*, *hård*, *slemmig* och *tunn*, kan uppfattas via munnen.

I kategorin Konsistenser ingår totalt 34 adjektiv. Av dessa utgör således 8 en egen underkategori. Flera av konsistensadjektiven innebär liknelser med olika material: deg – *degig*, gryn – *grynig*, gummi – *gummiaktig*, slem – *slemmig*, smulor – *smulig*, svamp – *svampig* och vatten – *vattmig*. Bland de 26 konsistensadjektiven i den större kategorin finns tre urskiljbara grupper, vilka möjligen skulle kunna utgöra ytterligare underkategorier. Dessa centreras kring fasthet/hårdhet, mjukhet/grynighet och kladdighet.

Adjektiven inom underkategorin Konsistenser primärt uppfattade med munnen används alla i hög grad om känselintyck. De kan även de sägas tillhöra tre undergrupper: krispighet, mörhet och seghet.

Även i kategorin Ytstrukturer skulle underkategorier kunna vara tänkbara. Några möjliga egenskaper som sådana underkategorier skulle kunna centreras kring är klubbighet och ojämnhet.

Också i fråga om Manipulationsegenskaper har upplevelsesättet utgjort definitionsgrunden. Dessa egenskaper upplevs även de via direkt beröring, men här räcker det inte att lägga handen på något, utan det krävs en tydlig handling för att egenskapen ska framträda, såsom att lyfta, dra, bryta, vrida eller knuffa till något. I denna kategori ingår tyngd och vikt. Svanlund (2001) urskiljer VIKT-TYNGD som en egen domän, vilken i sin tur har två delar, viktdelen och tyngddelen. Vid en finindelning av Manipulationsegenskaper i ytterligare underkategorier skulle således tyngd och vikt kunna utgöra en sådan, medan andra tänkbara underkategorier eventuellt skulle kunna centreras kring stabilitet, skörhet och böjlighet.

Det bör påpekas att även upplevelser av konsistenser och ytstrukturer kräver viss manipulation, såsom att stryka över något med handen, att röra i något, kanske med en slev, och att tugga på något. Även här är kategorigränsen något flytande. Ett exempel på ett tydligt gränsfall är manipulationsadjektivet *trög*, som också kan användas om konsistens.

Kroppsautonoma upplevelser

I den andra huvudkategorin, Kroppsautonoma upplevelser, flyttas perspektivet från känselintryck som inhämtas via aktiv, direkt beröring av någon typ av externt objekt, till känselintryck som upplevs utan inblandning av ett externt objekt eller utan aktiv direktkontakt med ett externt objekt. Det handlar dels om fysiska upplevelser inom den egna kroppen (Inre förnimmelser), dels om känselintryck som förmedlas via luften eller ett omgivande utrymme/hölje, såsom kläder (Passiv beröring). Många forskare nämner kroppens inre upplevelser av t.ex. smärta och hunger som en egen kategori (se t.ex. Viberg 2015). Inre förnimmelser kan upplevas i hela kroppen eller i en specifik kroppsdel.

Nästa kategori, Passiv beröring, är inspirerad av Koptjevskaja-Tamm & Rakhilinas (2006) uppdelning mellan temperatur som upplevs via direkt och indirekt beröring.³ Jag har vidgat definitionen till passiv beröring, vilken också inkluderar direkt beröring som inte initierats av en aktiv handling. Intrycket upplevs mot huden eller mot en del av kroppen.

Kategorin Inre förnimmelser hamnar, sett till antalet adjektiv, på fjärde plats med sina 17 adjektiv. Det bör påpekas att många av adjektiven i de andra kategorierna genom uttrycken *att känna sig x* och *att vara x*, där x står för ett kän-

³ Dock behandlas temperatur som en egen kategori i denna studie – se vidare nästa avsnitt, Specifika egenskaper.

seladjektiv, också skulle kunna ingå i denna kategori. Som nämndes i metoddelen har jag, med stöd av korpusar och ordbok, avgjort kategoritillhörigheten utifrån min bedömning av adjektivets primära tillhörighet. Adjektiven i kategorin Inre förnimmelser är därför sådana som jag uppfattar som särskilt förknippade med upplevelser inifrån kroppen, och där andra kategoritillhörigheter inte förefaller lika naturliga. Detta hindrar inte att andra analyser och gränsdragningar vore möjliga.

I kategorin Passiv beröring ryms åtta adjektiv, vilket innebär att kategorin tillhör de mindre omfattande i studien. Det handlar om egenskaper som vi typiskt känner via luften omkring oss, som *blåsig*, *dragigt* eller *kvavt*, eller via kläder som vi har på oss, där till exempel en tröja kan vara *trång* eller *stickig*. Flertalet adjektiv inom denna kategori används också om synintryck. Kategorin är därmed inte någon typisk känseladjektivskategori.

Specifika egenskaper

I huvudkategorin Specifika egenskaper frångår jag principen att låta sättet som känslupplevelsen sker på utgöra indelningsgrunden. I stället grundar sig de tre kategorierna här på specifika egenskaper: temperatur, fuktighet och rörelse. Många av adjektiven i dessa kategorier kan därmed användas kategoriöverskridande i förhållande till övriga kategorier.

Temperatur har som nämnts uppmärksammats mycket inom språkforskningen som ett eget område. Abelin (1988) urskiljer temperatur som en egen kategori av svenska känseladjektiv. Även fuktighet utgör, i likhet med temperatur, en tydligt urskiljbar egenskap. Både temperaturadjektiv och fuktighetsadjektiv kan delvis placeras in som grader på en skala, från *het* till *iskall*, från *våt* till *torr* (jfr Popova 2005, i avsnittet Synestesi). Rörelse uppmärksammas ofta inom kognitivt inriktad språkforskning som ett särskilt område. Inom kognitiv semantik grundar sig många föreställningsscheman, vilka kan ligga till grund för metaforisk överföring, på olika typer av rörelser.

Temperatur (8 adjektiv), Fuktighet (5 adjektiv) och Rörelse (8 adjektiv), utgör, tillsammans med Passiv beröring, de minsta kategorierna i studien, sett till antalet adjektiv. Temperatur- och fuktighetsadjektiven är lätta att avgränsa gentemot övriga kategorier. De används i hög grad om just känselintryck. Rörelseadjektiven är ibland problematiska att avgränsa från manipulationsadjektiven, eftersom rörelser ofta är resultat av manipulation. De adjektiv som har förts till kategorin Rörelse är sådana som ofta beskriver rörelser i sig, utan fo-

kus på den handling som initierat rörelsen. Dessa känselintryck upplevs bland annat vid färd i olika typer av fordon (t.ex. *en skumpig biltur*) och vid bruk av sittmöbler (t.ex. *en vinglig stol*). Möjligen skulle Rörelse kunna utgöra en underkategori till Manipulation.

Övriga iakttagelser

En intressant omständighet som framträder vid sammanställningen av känseladjektiven är att en del av dem förefaller vara onomatopoetiska. De innehåller ljudhärmande beståndsdelar, såsom konsonantkluster. Det mest slående exemplet är *kl-*, i adjektiven *kladdig*, *kleggig*, *klen*, *kletig*, *klibbig* och *klistrig*, men ytterligare exempel finns, såsom *bl-*, *fl-*, *kn-* och *sl-*, vilka enligt Abelin (1999 s. 269–270) tillhör de mest ljudhärmande initiala konsonantklustren i svenskan. De ljudhärmande inslagen stärker bilden av att känseladjektiven betecknar för människan grundläggande upplevelser. De visar också på en tydlig koppling mellan känsel- och hörselsinnena.

Nu användes SAOL som grund för urvalet av adjektiv i studien, vilket redan det innebär att orden är etablerade i svenskan. Jag vill likväl peka på att känseladjektiven överlag utgörs av äldre ord, sedan lång tid tillbaka etablerade i svenskan (se SO och SAOB), vilket även det understryker att de betecknar för människan grundläggande upplevelser. Många av dem är morfologiskt enkla, vilket ytterligare understryker detta faktum.

Känseladjektivens figurativa användningar

I detta avsnitt behandlas känseladjektivens figurativa användningar. Adjektiven behandlas kategorivis, i samma ordning som i föregående avsnitt. Som tidigare nämnts syftar analysen av figurativa användningar till att peka på typiska drag. Den syftar inte till en fullständig kartläggning av varje adjektivs samtliga figurativa användningar. Av denna anledning kommenterar jag inte heller, mer än undantagsvis, förekomsten av idiom och andra fasta fraser som innehåller känseladjektiv.

Exemplen har hämtats från korpusarna eller *Svensk ordbok*. Längre eller ovanliga språkliga exempel återges ordagrant, med källa. Vid korta, vanligt förekommande exempel (tvåordskollokationer o.d.) anges av läsbarhets-

skäl inte källa. Här har jag ibland anpassat den språkliga formen så att exemplet ska fungera i löpande text, t.ex. *en fast övertygelse* i stället för *fast övertygad*.

Konsistenser

Många av konsistensadjektiven används figurativt. De beskriver ofta personlighet och karaktär. Någon kan ha *en hård* eller *mjuk personlighet*, eller *en fast* eller *lös moral*. I sammansättningarna *tjockhudad* och *tjockskallig* innebär tjockheten tålighet respektive envishet på gränsen till dumhet. Någon som har *en bubblig personlighet* är ofta glad. Att vara *smidig* i olika lägen ses vanligen som positivt. Att välja *en mjuk linje* i en förhandling innebär ofta att man tar hänsyn till andras känslor. Någon som ger *ett sprött intryck* framstår som ömtålig.

Kladdighetsadjektiven har vanligtvis en negativ laddning. De används ofta om olika typer av oönskad uppmärksamhet med en sexuell underton. *En slemmig typ* anses inte så trevlig, vilket inte heller *ett kladdigt* eller *kletigt beteende* gör, eller *ett smetigt leende*. *Degig* kan användas om att vara i dålig fysisk form: [*Jag känner mig lite degig efter festen igår* (SO)].

Vidare kan man tala om att någon är *en hård* eller *smidig förhandlare*, har *en fast övertygelse* eller bjuder *ett kompakt motstånd*. *Hårda fakta* eller *hårda data* (SO) är exakta och oemotsägliga. *Konkurrens* kan vara *hård*, liksom *tiderna* eller *klimatet* (*hård* i betydelsen 'besvärlig'). *En idé* kan vara *lös i konturerna* och *ett projekt* kan ta allt *fastare former* ('bli mer väldefinierat', SO). I *en fast grund* och *en fast anställning* står *fast* för att något är väl underbyggt respektive beständigt. Löshet förknippas ofta med frihet (*han kände sig lös och ledig vid veckans slut*, SO), med flyttbarhet (*lös egendom*, SO) eller med tillfällighet (*en lös förbindelse*, 'ett tillfälligt sexuellt förhållande', SO). *Lösa påståenden* (SO) är påstående som saknar faktamässig grund. En analys kan vara *fin* ('detaljerad'). *Fin* kan användas om hög social ställning: *en flicka av fin familj* (SO). En icke-övertygande argumentation kan beskrivas som *tunn*. Brist på tankemässig skärpa kan beskrivas som att man är *degig* i huvudet: *Är helt degig i huvudet och det känns som om jag ska somna* (BM13). Även *geggig* kan användas med denna betydelse: *Jag befinner mig i la la-land och är geggig i huvudet* (BM13). Någon som är *tät* har mycket pengar. Inom politik och samhälle är *mjuka frågor* och *mjuka värden* ofta sådant som har med vård, omsorg, utbildning och kultur att göra.

Gränsen mellan det emotionella och kognitiva är ofta flytande i exemplen ovan, som i *hårda tider*, som samtidigt kan sägas utgöra ett analytiskt omdöme om sakförhållanden och en beskrivning av en känslomässig upplevelse. Det förekommer också många figurativa användningar som snarare bör betecknas som sociala eller samhällseliga (*vara av fin familj, vara tät* 'ha mycket pengar' m.fl.).

Ett fåtal konsistensadjektiv förekommer i synestetiska beskrivningar. Ljud och röster kan vara *hårda, mjuka, tunna* och *spröda*. En smak kan vara *tunn* eller *vattnig*, även om kanske konsistensen påverkar omdömet i dessa fall. Ljus och färgnyanser kan beskrivas som *hårda* eller *mjuka*.

Konsistenser primärt uppfattade via munnen

I SO är det endast för *mör, saftig* och *seg* som figurativa användningar anges. *Mör* kan användas om fysisk och psykisk utmattning: *efter ett maratonlopp är man ganska mör* (SO) och *sedan man korsförhört honom en stund blev han mör* (SO). Det är intressant att *mör* är positivt när det används om mat, men snarast negativt när det används figurativt.

Saftig kan enligt SO användas om sådant »som ger ett kraftfullt och mustigt (och ibland chockerande) intryck». Ett exempel som ges är *några saftiga slagsmålsscener i slutet av filmen*. *Saftig* kan också användas i betydelsen 'för mycket': *en saftig hyra, en saftig prishöjning*.

Seg kan användas figurativt i betydelsen 'uthållig' (*han var inte kraftig men desto segare*, SO) och i betydelsen 'tråkig' (t.ex. *filmen blev lite seg på slutet*, SO).

Adjektivet *krispig* kan användas figurativt i betydelsen 'fräsch': [*s*]trålande solsken, härligt *krispig* vårluft (GP13), [*n*]ästan alla hus var *krispigt* vita med färgglada blomdekorationer (BM13).

Ytstrukturer

Ytstruktursadjektiven används figurativt i många sammanhang. De används för att beteckna beteenden, personligheter och humör. I uttryck som *en klistrig typ, en hal typ, ett oljigt leende, ett knöligt beteende, en grov* eller *sträv personlighet, ett ojämnt humör* och *vassa kommentarer* lyfter adjektiven fram olika negativa, problematiska eller oönskade aspekter. *Ett jämnt humör* är förmodligen ofta positivt, och *ett slätt ansiktsuttryck* kan uppfattas som

neutralt. *Att göra en slät figur* (SO) är att framstå som otillräcklig i sammanhanget.

Vidare kan ett resonemang vara *knaggligt* eller *knöligt*, en prestation kan vara *jämn* eller *ojämn*, en analys kan vara *grov*, någon kan vara *hal* i en debatt eller ha ett *vasst* intellekt. *Jämn* kan även användas för att uttrycka likvärdighet, som när man talar om att två personer är *jämngamla*, eller om matematiska tal som är delbara med två.

Synestetiskt används ytstrukturerna framför allt om ljud, röster och uttal: *en skrovlig* eller *sträv röst*, *en len stämma*, *en raspig grammofonskiva* (SO). Ofta finns det en emotionell bibetydelse, vilket det även kan göra i beskrivningar av visuella intryck, som *vasst ljus* (SO). Några av adjektiven kan också användas om smaker, till exempel i vinbeskrivningar, där ett vin kan beskrivas som *lent* eller *strävt*.

Manipulationsegenskaper

Många av manipulationsadjektiven kan användas emotionellt. En person kan vara känslomässigt *bräcklig*, *instabil*, *kärv*, *lättisam*, *skör*, *stabil*, *stadig* eller *tungsint*. Många av dessa adjektiv kan även beskriva relationer. Stor glädje kan få någon att liksom sväva fram och känna sig *tyngdlös* eller *viktlös*. En situation kan kännas emotionellt *tung*. Om en konflikt lurar under ytan kan stämningen vara *bräcklig* eller *skör*.

Kognitivt brukar det ses som positivt med ett *töjbart* eller *elastiskt* intellekt. *En trög diskussion*, *ett trögt intellekt* eller *en trög start* på något är inte bra. Samtidigt kan det elastiska, instabila eller töjbara också ses som tecken på bristande kvalitet eller opålitlighet (t.ex. *en töjbar sanning*). Att böja sig för någons vilja är att ge efter och anpassa sig. Stabilitet tyder på pålitlighet och att något fungerar väl (*en stabil regering*, *en stabil ekonomi*, SO). Att något är *lätt* är ofta positivt (t.ex. *en lättisam film*, *att ha lätt för något*), men kan ibland ses som tecken på ytlighet. *Lätt* kan även markera en anstrykning av något, som i *[d]et var ju bra att pornografien hölls efter, men han kände lätt olust när han läste de pompösa tiraderna* (romii). Det tunga (t.ex. *en tung bok*) ses istället som ansträngande men också som mer intellektuellt givande: *Lite tung att läsa kanske men helt klart välskriven och det där Augustpriset tycker jag var välförtjänt* (BM13). Att ett argument *väger tungt* i en debatt visar också på kopplingen mellan tyngd och seriositet.

Manipulationsadjektiven förefaller inte användas synestetiskt i någon större utsträckning, med några undantag. *Kärv* kan användas om smak, och *bräcklig* och *skör* kan användas om ljud (t.ex. *harpans sköra toner*, SO). *Stadig* kan användas som beskrivning av någons röst, med en tydlig emotionell bibetydelse.

Vissa av manipulationsadjektiven förefaller alltid ha en negativ laddning när de används figurativt. Detta gäller *bräcklig*, *instabil*, *ostadig*, *ranglig*, *skranglig*, *skör*, *stum* och *trög*. Det handlar om egenskaper som innebär att något är ostadigt, lätt går sönder eller är (för) svårt att rubba. Resterande manipulationsadjektiv förefaller i stället kunna användas med både positiv och negativ värdeladdning.

Inre förnimmelser

Adjektiv som betecknar inre förnimmelser är vanliga i figurativa användningar. Man kan säga att någon är känslomässigt *stark*, *svag* eller *klen*, har en *stark känslomässig upplevelse*, att någon är *öm* i betydelsen 'omtänksam, kärleksfull' eller att någon är *ond* ('elak, ondskefull'). Någon som *blir ond* blir arg (SO). Någon som känner sig obekvämt i ett socialt sammanhang kan uppfattas som *stel*. Någon som är *slapp* är lat. Någon som är lätt att påverka kan beskrivas som *lealös*. En upplevelse kan vara känslomässigt *smärtsam*, eller *stark*. En psykiskt ansträngande upplevelse kan beskrivas som *svettig*.

Det finns ett verkligt samband mellan vissa känslor och vissa fysiska reaktioner, vilket kommer till uttryck i språket, inte minst inom skönlitteraturen, där någon till exempel kan bli *stel* av rädsla eller *svettig* av nervositet (Hillbom 2015).

Vidare kan någon vara *en stark kandidat*, ha *ett svagt* eller *klent intellekt* eller vara *munvig* (SO). En film kan vara *stark* i betydelsen 'hög kvalitet, berörande'. Man kan ha *en klen hälsa* (SO) eller uppnå *ett klen resultat* (SO). En regering kan vara *stark* eller *svag*. SO anger betydelsen 'som har svag karaktär' av *lealös*. En finanspolitik kan vara *slapp* i betydelsen 'slö, kraftlös' (SO). Någon som är *stark i matematik* är duktig på matematik (SO), och någon som är *svag* i något är inte så duktig på detta. Ett resonemang kan ha *en öm punkt* ('logisk svaghet', SO). *Hungrig* används som beskrivning av någon som vill mycket: *Modedesignern från Göteborg är hungrig på att testa på inom olika delar av modebranschen och lära sig så mycket som det bara går* (GP13). Omvänt används *mätt* som beskrivning av någon som har fått tillräckligt av något:

Miljardären Roger Akelius är mätt och har donerat det mesta till sin egen välgörenhetsstiftelse (GP13). *Törstig* kan användas om bilar som drar mycket bensin (GP13).

Synestetiskt så kan *stark* och *svag* användas om intryck från samtliga sinnen: *en stark* eller *svag röst/luft/smak/färg*. *Klen* kan åtminstone användas om röster. I övrigt förefaller inte adjektiven inom denna kategori användas synestetiskt i någon större utsträckning.

Passiv beröring

Adjektiven inom kategorin används inte figurativt i någon större utsträckning. När det gäller *blåsig*, *dragig* och *kvav* har jag inte hittat några figurativa användningar i korpusarna. Övriga adjektiv förekommer i figurativa användningar, men dessa är relativt få, och representerar ett fåtal betydelser.

I SO finns exemplet *en kvav atmosfär*, efter definitionen 'själsligt tryckande'. Denna betydelse har jag dock inte hittat i korpusarna. En underbetydelse av *snäv* som anges i SO är 'stel och ovänlig', med exemplet *ett snävt bemötande*. Inte heller denna betydelse har hittats i korpusarna. *Tajt*, i betydelsen 'sammanhållning, gemenskap' har dock hittats i korpusarna (men inte i SO), i exempel som *[s]yskonskaran är tajt, men alla syskon gillar inte varandra lika mkt, men jag är rätt säker på att om det verkligen gäller så ställer alla upp för varandra* (BM13). *Stickig* förefaller kunna användas med emotionell betydelse: *Vilken jävla gubbe till farsa du har, Anders, spottade hon ur sig med rösten stickig av förakt* (romii).

Snäv och *trång* används för att beskriva att något är (ofta mentalt) begränsat eller begränsande: *Mallen för hur vi ska se ut och vara är så snäv att ingen passar in i den* (BM13), *en snäv tolkning av paragrafen* (SO), [...] *den trånga småstadsatmosfären* (SO) och *kan du inte få in det i din trånga skalle* (SO). Även *tajt* används om begränsad tillgång: *tajt budget, tajt ekonomi, tajt med tid, tajt schema* (BM13, GP13), men också om precision och skicklighet (*tajt spel*, GP13). *Luftig* kan användas om bristande verklighetsförankring: *när drömmarna blev alltför luftiga och verklighetsfrämmande* (romii).

Stickig är även det enda adjektiv inom kategorin som används synestetiskt. Lukter och smaker kan vara *stickiga*. I SO ges beskrivningen 'om något som irriterar andra sinnen', med exemplet *stickig rök*.

Temperatur⁴

Temperaturadjektiven används emotionellt (*en varm person, ett kyligt mottagande, ljumma känslor, hett humör, en varm blick/röst*), kognitivt (*hålla huvudet kallt i en svår situation; argumentera kyligt*), samhälleligt (*en het fråga 'aktuell fråga'*) och synestetiskt (*varma och kalla färger, heta kryddor*). Alla temperaturadjektiv förekommer figurativt. *Varm, kall* och *het* uppvisar flest figurativa användningar.

Temperaturadjektiven används ofta för att beskriva emotionella upplevelser av olika slag. Även när temperaturadjektiven används kognitivt finns ofta en emotionell anstrykning, som i *het debatt*. De är vanligt förekommande i synestetiska beskrivningar, framför allt gällande synintryck (färger).

Fuktighet

Av de 5 adjektiven inom den minsta kategorin, Fuktighet, är det framför allt *torr* som används figurativt, och då i betydelsen 'tråkig och saklig' (*han var torr och tråkig, ett torrt resonemang*). Här finns ett drag av återhållsamhet och kontroll (*torr humor*). Adjektivet *blöt* används om riklig förekomst av alkohol (*Chalmers vill införa vapenförbud på skolans område efter en blöt teknologifest med luftgevärsskytte inomhus*, GP13). *Fuktig* och *våt* kan anspela på sexuell upphetsning (*fuktig glans i blicken, romii; våt dröm*, BM13). Uttrycket *våt dröm* används också om något som är åtråvärt utan att vara av sexuell karaktär (*För många teleoperatörer är M2M en våt dröm om nya intäkter*, GP13).

Adjektivet *sur* är kraftigt polysemt med en känselbetydelse ('blöt') och en smakbetydelse. *Sur* har en mycket vanlig figurativ betydelse ('irriterad, gnällig'), men denna hör sannolikt samman med smakbetydelsen.

Fuktighetsadjektiven förefaller inte användas synestetiskt i någon större utsträckning.

Rörelse

Rörelseadjektiven har, trots att de inte har så många träffar i korpusarna, en tydlig och relativt rik metaforik. De används emotionellt (*en gungig eller skakig relation; känna sig skakig 'nervös'*), kognitivt (*utredningens siffror var rätt*

⁴ I detta avsnitt stödjer jag mig på min studie Bergström 2010. Av symmetriskäl placeras avsnittet i resultatdelen.

svajiga (SO); *partiets vingliga turer i frågan* (SO), socialt-samhälleligt ([e]fter en lite darrig inledning hade vi matchen under kontroll, GP13) och synestetiskt om framför allt ljud (*darrig röst*, BM13).

Slutsatser och diskussion

Studiens syfte är att undersöka vilka adjektiv som beskriver icke-figurativa känslintryck i svenskan, att föreslå en indelning av dessa så kallade känsladjektiv i kategorier, samt att analysera hur adjektiven ifråga används figurativt. En hypotes prövas, enligt vilken känsladjektiven i sina figurativa användningar framför allt beskriver känslor och känslomässiga upplevelser (Stålhammar 1997). Övergripande syftar studien till att bidra till vår kunskap om användningen av sinnesintryck i språket, interaktionen mellan olika sinnen, samt förhållandet mellan språk och perception. Nedan sammanfattas och diskuteras studiens resultat utifrån de tre olika frågeställningarna.

Vilka är de svenska känsladjektiven? Detta är studiens första frågeställning. *Känsladjektiv* definieras i studien som adjektiv som används för att beskriva fysiska, eller icke-figurativa, känslintryck. I en fil med alla adjektiv i SAOL markerades tänkbara kandidater, vilka sedan testades mot tre korpusar i Språkbanken. 119 adjektiv bedömdes kunna beskrivas som känsladjektiv (se tablå 1). Detta är avsevärt fler än de adjektiv som brukar nämnas som exempel på känslintryck i olika sammanhang. Det är också fler (och delvis andra) adjektiv än de som Abelin (1988) kategoriserar som känsladjektiv. Bland de 119 adjektiven i studien finns såväl adjektiv som icke-figurativt huvudsakligen beskriver känslintryck, som adjektiv som också används som beskrivningar av synintryck. Resultaten visar på ett tydligt lexikalt överlapp mellan känsl- och synadjektiv, vilket också kan formuleras som att känsladjektiven i varierande grad beskriver känslintryck.

Hur kan känsladjektiven kategoriseras? Detta är studiens andra frågeställning. Baserat på teori, tidigare forskning och empiri föreslås en indelning i nio olika kategorier (se tablå 1). De tre största kategorierna inkluderar adjektiv som betecknar intryck som vi får via direkt beröring av ett objekt: Konsistenser (inklusive underkategorin Konsistenser uppfattade via munnen), Ytstrukturer och Manipulation. Därefter följer två kategorier som grundar sig på känslupplevelser som vi får utan aktiv beröring, dvs. inre förnimmelser från vår egen kropp (Inre förnimmelser) och intryck som vi får via luften, kläder o.d. (Passiv beröring). Slutligen urskiljs tre kategorier som utgår från vissa distinkta egen-

skaper: Temperatur, Fuktighet och Rörelse. Dessa kan betraktas som kategori-överskridande i förhållande till övriga kategorier.

Kategorierna överlappar delvis. Det går att tänka sig delvis andra avgränsningar mellan dem än de som föreslås här. Det vore också möjligt att urskilja ytterligare underkategorier. Fördjupade analyser av kategoriernas inre struktur är önskvärda.

Hur används känseladjektiven figurativt? Detta är studiens tredje frågeställning. I anslutning till denna testas också hypotesen att känseladjektiven figurativt framför allt beskriver känslor och känslomässiga upplevelser (Stålhammar 1997). Känseladjektiven figurativa användningar undersöktes med hjälp av *Svensk ordbok*, olika testord samt korpusar. Förekomsten av figurativa användningar sammanfattas i tablå 2, i fyra olika kolumner: sociala och samhällliga, emotionella, kognitiva och synestetiska användningar och redovisas utmed skalan *nej – undantagsvis – i viss mån – ja*.

I tidigare forskning (Abelin 1988, Stålhammar 1997) betonas att känseladjektiv i svenskan används figurativt om känslor och känslomässiga upplevelser (kolumnen Emotionella användningar i tablå 2), och att de även kan användas för att beskriva mentala fenomen (kolumnen Kognitiva användningar – tänkande, intellekt). Abelin (1988) lyfter också fram känseladjektiven mycket breda synestetiska användning, vilket överensstämmer med vad som framkommer inom annan synestesiforskning (Shen 2008, Strik Lievers 2015 m.fl.). I den aktuella studien har många exempel på emotionella, kognitiva och synestetiska användningar hittats. Därutöver har också en typ av figurativa användningar som i tablå 2 preliminärt kallas för *sociala och samhällliga* hittats. Detta är användningar som varken kan betecknas som emotionella, kognitiva eller synestetiska. De rör ofta faktiska förhållanden och utgör ibland exempel på metaforisk överföring från konkret till konkret. Några exempel är *fast anställning, att vara av fin familj, en saftig hyra, klen hälsa, en törstig bil, tajt schema* och *en blöt fest*. Eftersom dessa användningar ofta skildrar konkreta förhållanden placerar jag denna kolumn längst till vänster i tablå 2.

Som framgår i tablå 2 används känseladjektiv ur samtliga kategorier socialt – samhällligt, emotionellt och kognitivt. *Ja* innebär att flera adjektiv i kategorin förekommer med figurativa användningar på området, och att det är fråga om flera olika och någorlunda frekventa användningar. Jag drar därför slutsatsen att hypotesen att känselord figurativt framför allt beskriver känslor *inte* stämmer. Känseladjektiven beskriver i betydande omfattning också sociala, samhällliga och kognitiva företeelser. Att kognitiva företeelser framför allt

Tablå 2. Olika typer av figurativa användningar av känsladjektiven inom olika kategorier.

Kategori av känsladjektiv	Sociala och samhälleliga användningar	Emotionella användningar	Kognitiva användningar	Synestetiska användningar
Direkt beröring				
Konsistenser	Ja	Ja	Ja	I viss mån
Konsistenser uppfattade med munnen	Ja	I viss mån	I viss mån	Undantagsvis: syn
Ytstrukturer	I viss mån	Ja	Ja	Ja: smak, ljud, syn
Manipulations-egenskaper	Ja	Ja	Ja	Undantagsvis: smak, hörsel
Kroppsautonoma upplevelser				
Inre förmimmelser	Ja	Ja	Ja	I viss mån (fr. a. <i>stark – svag</i>): smak, lukt, ljud, syn
Passiv beröring	I viss mån	I viss mån	Ja	Undantagsvis: smak, lukt
Specifika egenskaper				
Temperatur	Ja	Ja	Ja	Ja: smak, syn
Fuktighet	I viss mån	I viss mån	I viss mån	Nej
Rörelse	Ja	Ja	Ja	Undantagsvis: hörsel

beskrivs genom synmetaforik kan därmed också ifrågasättas. Åtminstone beskrivs de *även* genom till exempel känselmetaforik. Det bör vidare påpekas att emotionella och kognitiva perspektiv ofta interagerar i olika upplevelser, vilket speglas i många språkliga exempel.

Inom ramen för studien har det dock inte varit möjligt att uppskatta eventuella gradskillnader i hur vanligt det är att känselmetaforik beskriver känslor respektive intellektuella företeelser. Kanske finns det sådana.

De synestetiska användningarna av känseladjektiven är överlag färre än de övriga typerna av figurativa användningar. Totalt sett beskriver dock känseladjektiven egenskaper inom alla de övriga sinnena, vilket stämmer med Abelins (1988) beskrivning, samt med den allmänna beskrivningen av sinnesmodalitetshierarkin (Shen 2008 m.fl.). Skillnader mellan de olika känselkategorierna finns dock i detta avseende (se tablå 2). Studiens resultat indikerar att preciseringar kan göras av *hur* ett visst sinne, i detta fall känsel, används synestetiskt.

I en vidare analys av känselords metaforik bör strukturer av typen primära metaforer utgöra ett relevant verktyg för att beskriva hur känselintryck relateras till olika abstrakta fenomen. Flera av de metaforer som Grady (1997 s. 281–299) betecknar som primära återfinns bland exemplen på figurativa användningar i studien, såsom SYMPATHY IS SOFTNESS (t.ex. *en mjuk/hård personlighet*), IMPORTANCE IS MASS/WEIGHT (t.ex. *ett tungt inlägg i debatten*), DESIRE/NEED IS HUNGER (t.ex. *makhungrig*) och AFFECTION IS WARMTH (t.ex. *ett varmt mottagande*). Innan primära metaforer urskiljs måste dock käll- och måldomäner preciseras. I studien talas det om emotionella, kognitiva etc. användningar, eller områden. Dessa ganska allmänna beskrivningar skulle kunna preciseras och avgränsas tydligare i domänform, varvid också olika underdomäner skulle kunna urskiljas.

Studiens resultat visar på interaktioner mellan olika sinnen, och stödjer härvidlag Howes (2005) uppfattning. Det finns många adjektiv som i icke-figurativa användningar kan beskriva både känselintryck och synintryck. Den figurativa användningen av känseladjektiven är vidare mycket rik. De beskriver samhällsfenomen, känslor, intellektuella företeelser och har en bred synestetisk användning. Resultaten indikerar att den etablerade bilden av synen som det sinne som i språkliga uttryck står för intellektet och känseln som det sinne som står för känslor är mycket förenklad. Snarare framträder en bild av en rik och komplex interaktion mellan olika sinnen i språket, vilken kräver fördjupade studier för att kunna förstås fullt ut.

Litteratur

- Abelin, Åsa, 1988: Patterns of Synaesthesia in the Swedish Vocabulary. I: Studies in Computer-Aided Lexicology, red. av Martin Gellerstam. Stockholm: Almqvist & Wiksell International. S. 17–34.
- Abelin, Åsa, 1999: Studies in sound symbolism. Gothenburg monographs in Linguistics 17. Göteborg: Göteborgs universitet.

- Alm-Arvius, Christina, 1991 [1993]: *The English verb see. A study in multiple meaning*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Bergström, Annika, 2010: *Temperatur i språk och tanke. En jämförande semantisk studie av svenska temperaturadjektiv*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Caballero, Rosario & Diaz Vera, Javier E. (red.), 2013: *Sensuous cognition. Explorations into human sentience: imagination, (e)motion and perception*. Berlin/Boston: De Gruyter Mouton.
- Caballero, Rosario & Paradis, Carita (red.), 2015: *Sensory perceptions in language and cognition*. *Functions of Language* vol. 22 (1), (temanummer).
- Caballero, Rosario och Paradis, Carita 2015: *Making sense of sensory perceptions across languages and cultures*. I: *Sensory perceptions in language and cognition*, red. av Rosario Caballero & Carita Paradis vol. 22 (1), S. 1–19.
- Classen, Constance, 2005: *The Book of Touch*. Oxford & New York: Berg.
- Croft, William & Cruse, Alan, 2004: *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Edlund, Ann-Catrine, 2000: *Sälen och Jägaren. De bottniska jägarnas begreppssystem för säl ur ett kognitivt perspektiv*. Umeå: Norrlands universitetsförlag.
- Grady, Joseph, 1997: *Foundations of meaning: Primary metaphors and primary scenes*. Berkeley: University of California.
- Grady, Joseph E. 2005: *Image schemas and perception: Refining a definition*. I: *From perception to meaning. Image schemas in Cognitive Linguistics*, red. av Beate Hampe & Joseph E. Grady. Berlin & New York: Mouton de Gruyter. S. 35–56.
- Hillbom, Annika, 2015: *Kroppens språk. Om fysiska reaktioner som uttryck för känslor i tre svenska romaner*. I: *Det skönlitterära språket. Tolv texter om stil*, red. av Carin Östman. Stockholm: Morfem förlag. S. 33–58.
- Howes, David, 2005: *Introduction: Empires of the senses*. I: *Empire of the Senses. The Sensual Culture Reader*, red. av David Howes. Oxford & New York: Berg. S. 1–17.
- Howes, David, 2013: *Postscript to Sensuous Cognition: The language of the senses*. I: *Sensuous cognition. Explorations into human sentience: imagination, (e)motion and perception*, red. av Rosario Caballero, & Javier E. Diaz Vera. Berlin & Boston: De Gruyter Mouton. S. 293–298.
- Johnson, Mark, 1987: *The Body in the mind. The bodily basis of meaning, imagination, and reason*. Chicago: University of Chicago Press.
- Johnson, Mark, 2007: *The meaning of the body. Aesthetics of human understanding*. Chicago: University of Chicago Press.
- Järborg, Jerker, 2014: *Personlig konversation* 19 maj.
- Koptjevskaja-Tamm, Maria. & Rakhilina, Ekaterina V., 2006: "Some like it hot": On the semantics of temperature adjectives in Russian and Swedish (version 2). I: *Sprachtypologie und Universalienforschung, Language Typology and Universals* 59 (3), red. av Giannoula Giannoulopoulou, & Torsten Leuschner. Berlin: de Gruyter. S. 253–269.
- Koptjevskaja-Tamm, Maria (red.) 2015: *The linguistics of temperature*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Lakoff, George, 1987: *Women, fire, and dangerous things. What categories reveal about the mind*. Chicago: University of Chicago Press.

- Lakoff, George, 1990: The invariance hypothesis: Is abstract reason based on image schemas? I: *Cognitive Linguistics* vol. 1–1. S. 9–74.
- Lakoff, George & Johnson, Mark, 1980 [nytt efterord 2003]: *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, George & Johnson, Mark, 1999: *Philosophy in the flesh*. New York: Basic Books.
- Lakoff, George & Turner, Mark, 1989: *More than cool reason. A field guide to poetic metaphor*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lehrer, Adrienne, 2009: *Wine and conversation*. New York: Oxford University Press.
- Majid, Asifa & Levinson, Stephen C., 2011: *The Senses in Language and Culture*. I: *Senses & Society* vol. 6 nr 1. S. 5–18.
- Paradis, Carita & Eeg-Olofsson, Mats, 2013: Describing sensory experience: The genre of Wine reviews. I: *Metaphor and Symbol*, 28.1. S. 22–40.
- Pomerantz, James R., (2003): Perception: Overview. I: *Encyclopedia of Cognitive Science*, Vol. 3, red. av Lynn Nadel. London: Nature Publishing Group. S. 527–537.
- Popova, Yanna, 2005: Image schemas and verbal synaesthesia. I: *From perception to meaning. Image schemas in Cognitive Linguistics*, red. Av Beate Hampe, & Joseph E. Grady. Berlin & New York: Mouton de Gruyter. S. 395–420.
- Rosch, Eleanor, 1977: Human categorization. I: *Studies in Cross-cultural Psychology*, Vol. 1, red. av Neil Warren. London: Academic Press. S. 1–72.
- Shen, Yeshayahu, 2008: Metaphor and poetic figures. I: *The Cambridge handbook of metaphor and thought*, red. av Raymond W. Gibbs. New York: Cambridge University Press. S. 295–307.
- Sjöström, Sören, 1999: *From Vision to Cognition. A Study of Metaphor and Polysemy in Swedish*. I: *Cognitive Semantics. Meaning and Cognition*, red. av Jens Allwood & Peter Gärdenfors. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. S. 67–86.
- Steen, Gerard, 2013: *Personlig kommunikation*.
- Strik Lievers, Francesca, 2015: Synaesthesia. I: *Sensory perceptions in language and cognition*, red. av Rosario Caballero & Carita Paradis, *Functions of Language*, vol. 22 (1). S. 69–95.
- Stålhammar, Mall, 1997: *Metaforernas mönster i fackspråk och allmänspråk*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Svanlund, Jan 2001: *Metaforen som konvention. Graden av bildlighet i svenskans vikt- och tyngdmetaforer*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Svenska Akademiens ordbok. Lund.
- Sweetser, Eve 1990: *From etymology to pragmatics. Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*. Cambridge & New York: Cambridge University Press.
- Talmy, Leonard, 2000: *Toward a Cognitive Semantics. Volume II: Typology and process in concept structuring*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm: Norstedts.
- Ullmann, Stephen, 1957: *The principles of semantics*. Oxford: Blackwell.
- Viberg, Åke, 2008: Swedish verbs of perception from a typological and contrastive perspective. I: *Languages and cultures in contrast and comparison*, red. av María de los Angeles Gómez González, J. Lachlan Mackenzie & Elsa M. González Álvarez (red.). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. S. 123–172.

- Viberg, Åke, 2015: Sensation, perception and cognition. Swedish in a typological-contrastive perspective. I: Sensory perceptions in language and cognition, red. av Rosario Caballero & Carita Paradis, *Functions of Language* vol. 22 (1). S. 96–131.
- Vogel, Anna, 2011: *Språket, kroppen och tankarna*. Lund: Studentlitteratur.
- Williams, J. 1976: Synaesthetic adjectives: a possible law of semantic change. I: *Language* vol. 52 (2). S. 461–478.

Material

- Bloggmix 2013; <http://spraakbanken.gu.se> (okt. 2014 – mars 2015)
- Bonniersromaner II, <http://spraakbanken.gu.se> (okt. 2014 – mars 2015)
- Göteborgs-Posten 2013, <http://spraakbanken.gu.se> (okt. 2014 – mars 2015)
- Svensk ordbok, www.ne.se (okt. – nov. 2014)
- Svenska Akademiens ordlista (2006), elektronisk fil med alla adjektiv

Magnus Erikssons landslag

Handskrifterna i Sankt Petersburg och Moskva

Av ANDREJ SCHEGLOV

Abstract

Scheglov, Andrej, ascheglov@gmail.com, Ph.D., Senior research fellow, Institute of World History, Russian Academy of Science. “The Landslag of king Magnus Eriksson: Manuscripts in Saint Petersburg and Moscow”. *Språk och stil* NF 25, pp. 160–180.

The medieval legislation for Sweden (*Landslag*), adopted in the XIVth century in the reign of king Magnus Eriksson, is an important document for studies of medieval Swedish history and of the Old Swedish language. Among the texts which deserve attention are the manuscripts in the Russian National library (Saint Petersburg) and in State archives for old acts (Moscow). In the XIXth century these manuscripts were investigated by Carl Johan Schlyter, the leading specialist on Swedish law codes at that time, but after that the texts remained forgotten. This article presents the results of the author’s study of the manuscripts. A comparison with the text published by Schlyter (called “Manuscript A”) has demonstrated that the language in the manuscripts of law codes varies. In particular, the Saint Petersburg manuscript uses a more modern word order and lacks alliteration and the characteristic rhythm which can be traced in many other manuscripts. The present study has also helped to discover some text details which Schlyter had not paid attention to. At the same time, the study has confirmed the correctness of Schlyter’s conclusion that the manuscripts in Saint Petersburg and Moscow have much in common with certain other manuscripts – in particular, with the so-called manuscripts “R” and “G”. In modern research, results of old scholarship are often rejected or questioned; here we can observe that such results at least sometimes prove to be well justified.

The appendix contains transcription of parts of the manuscripts carried out in accordance with modern editorial principles.

Keywords: Sweden, language, paleography, history, law, Middle Ages.

Landslagens äldsta redaktion, som brukar kallas Magnus Erikssons landslag, har bevarats i mer än 90 handskrifter av vilka de flesta är placerade i olika bibliotek och arkiv i Sverige och Danmark (se Wiktorsson 1989 s. 3 samt Schlyter 1862 s. I ff.). Endast få avskrifter finns i andra länder, bland annat en i Finland, en i Frankrike och en i Tyskland. Två medeltida handskrifter med Magnus Erikssons landslag förvaras i Ryssland, en i Sankt Petersburg och en i Moskva.

Jag tackar varmt Språk och stils tre anonyma referenter för värdefulla synpunkter.

Dessa två handskrifter är i princip kända: den svenske rättsvetenskapsmannen och källutgivaren Carl Johan Schlyter (1795–1888) använde dem under 1800-talet när han skapade sitt fundamentala samlingsverk »Samling af Sveriges gamla lagar». Men sedan glömdes de bort. Vid 1900-talets slut väcktes emellertid intresset för dem igen (se Zjeltuchin 1995 s. 183–184 och Scheglov 2007 s. 115–124; jämför även Åström 2003 s. 80, 86, 194), men studier av dessa handskrifter på modern vetenskaplig nivå har bara påbörjats. Syftet med denna uppsats är att presentera innehållet i handskrifterna för nordiska läsare, att kartlägga de specifika textvarianterna och att ge exempel på texter.

Handskrifternas utseende, historia och nuvarande placering

Den svenska medeltida laghandskriften som finns i Sankt Petersburg tillhör Rysslands nationalbibliotek (som före 1917 hette Kejsrerliga biblioteket) och har signumet Šved. Q II. 3. Det är en pappersvolym i kvartoformat i pärmar av skinn och trä. Handskriften innehåller 201 numrerade blad och därtill 16 opagerade, tomma blad. Största delen av texten stammar från 1400-talets mitt och är skriven i sengotisk halvkursiv. Det finns även några tillägg från 1500-talet i nygotisk kursiv.

På pärmens främre insida finns en anteckning om bokens ägare. Det står att boken tillhör en viss Berend Jönsson, och skänktes till honom av herr Hans Finste, predikant i Stockholm. Enligt Aleksandr Zjeltuchins undersökning är Berend Jönsson förmodligen identisk med en rustmästare med samma namn som bodde i Stockholm under 1560-talet. Bokens förre ägare, herr Hans Finske, var predikant i Stockholms finska församling (Zjeltuchin 1995 s. 183).

Det är inte känt i vems ägo handskriften var efter Berend Jönsson och fram till 1800-talets början, ej heller hur den förvärvades av diplomaten och boksamlaren Jan Peter van Suchtelen (1751–1836) som var rysk minister i Stockholm från 1812 till 1836. Däremot är det dokumenterat att handskriften tillhörde Suchtelen redan vid 1830-talets början, då den utlånades av honom till Carl Johan Schlyter.¹ Efter Suchtelens död köptes hans bibliotek av ryska sta-

¹ Se Schlyters anmärkningar i manuskriptet på pärmens främre insida samt hans företal till utgåvan av Upplandslagen.

ten. Beslutet om var samlingarna skulle placeras fattades av tsar Nikolaj I som delade ut Suchtelens handskrifter och tryckta böcker till olika bibliotek och institutioner i Ryssland och Finland. De flesta handskrifterna, bland annat den svenska laghandskriften, kom till Kejsrerliga biblioteket i Sankt Petersburg.

Schlyter använde denna handskrift även senare, vid mitten av 1800-talet, när han förberedde sina utgåvor av Magnus Erikssons landslag och Magnus Erikssons stadslag. Nu lånade Schlyter handskriften på Kejsrerliga biblioteket (se till exempel Schlyter 1862 s. XLV). Sedan lästes handskriften inte under cirka 130 år. I själva verket var den okänd för biblioteksbesökarna, eftersom handskrifts-avdelningens kataloger saknade uppgifter om den. Under 1990-talet återupptäcktes dock handskriften av filologen Aleksandr Zjeltuchin. Han omnämde den i ett föredrag på historiska institutionen vid Stockholms universitet år 1994. Föredraget har sedermera tryckts i en artikel (Zjeltuchin 1995). I denna artikel gör Zjeltuchin intressanta anmärkningar beträffande frågan om handskriftens ägare under 1500-talet, men någon vetenskaplig undersökning av själva texten genomförde han inte. Under åren 2005–2007 gjorde jag i min tur en rad forskningsresor till Sankt Petersburg och samlade material för studier av de svenska handskrifterna där. Bland annat stiftade jag bekantskap med Sankt Petersburg-handskriften med Sveriges medeltida lagar.

Den andra medeltida handskriften, Moskvahandskriften, bevaras i RGADA, Rysslands statliga arkiv för gamla akter. Handskriften kom till RGADA från utrikesministeriets arkiv i Moskva. År 1925 förenades utrikesministeriets arkiv med flera andra samlingar av dokument, och då grundades det nuvarande RGADA. Nu ingår den svenska laghandskriften i RGADA:s fond 181, som består av handskrifter från utrikesministeriets arkiv, och har numret 1456. Moskvahandskriften är en liten pergamentvolym som är bunden i ett skinnband. Manuskriptet innehåller 123 nummerade blad, varav 119 med text från 1400- och 1500-talet. Det största och viktigaste verket i handskriften är Magnus Erikssons landslag i en avskrift från 1400-talets mitt.

Det är okänt hur handskriften förvärvades till utrikesministeriets arkiv. Den fanns i alla fall där redan 1816, då Rysslands statskansler Nikolaj Rumjantsev (1754–1826), som var en ivrig samlare och mecenat, gjorde ett försök att identifiera manuskriptet. Rumjantsev sände en förfrågan om handskriften till Arvid David Hummel (1778–1836), en svensk vetenskapsman och författare som arbetade i Ryssland. Hummel intygade på franska att handskriften innehöll landslagens senare redaktion som stadfästes 1442 av kung Kristofer av Bayern. På grund av Hummels felaktiga svar skrevs ett oriktigt intyg på ryska med samma innehåll, och det bifogades till handskriften.

Fyra decennier senare, vid andra hälften av 1850-talet, lade chefen för utrikesministeriets arkiv, furst Michail Obolenskij (1805–1873), märke till den svenska laghandskriften. Obolenskij var själv historiker och källutgivare och sände på eget initiativ manuskriptet till Lund där Carl Johan Schlyter arbetade, med förmodan att den svenske specialisten kunde använda handskriften i sina studier. Schlyter, som aldrig förut hade hört om denna handskrift, blev mycket rörd och uttryckte sin djupa tacksamhet mot Obolenskij i företalet till sin utgåva av Magnus Erikssons landslag (se Schlyter 1862 s. XLIV).

Innan Schlyter sände handskriften tillbaka till Ryssland, rättade han också Hummels oriktiga uppgift om att handskriften skulle innehålla en avskrift av Kristofers landslag. Schlyter förklarade i stället på latin att handskriften innehöll den äldre lagstiftningen för Sverige som skapades under kung Magnus Erikssons regeringstid.²

Hummels felaktiga intyg och Schlyters korrigerande kommentar existerade därefter sida vid sida, och längre fram ledde detta till ett missförstånd. När beståndsöversikten över RGADA:s samlingar gjordes upp, rättade utgivarna sig efter Hummels intyg och presenterade det svenska lagverket som Kristofers landslag. Vid början av 2000-talet visade den svenske forskaren Patrik Åström intresse för de svenska laghandskrifterna i Sankt Petersburg och Moskva och sände en förfrågan om dem till Ryssland, men fick inget svar. Han blev därför tvungen att grunda sina kunskaper om dessa handskrifter på Schlyters anteckningar. Emellertid var Sankt Petersburg-handskriften redan återupptäckt av Zjeltuchin. Det återstod att kartlägga Moskvahandskriften. År 2006 beslöt jag mig att göra det och tog reda på att den förvaras i RGADA (Scheglov 2007a, Scheglov 2008).

Innehållet i Sankt Petersburg-handskriften

I sina utgåvor av svenska medeltida lagar beskrev Schlyter bland annat laghandskrifterna i Sankt Petersburg och Moskva. I allmänhet håller dessa beskrivningar en hög vetenskaplig nivå, men i vissa fall bör de korrigeras och kompletteras.

² »Hic codex non continet jus commune Sueciae, anno 1442 a Rege Christophoro confirmatum, sed antiquiorem codicem a 1347, regnante Magno Erici Filio, conscriptum». (RGADA, F. 181 No. 1456, på ett instucket papper.)

Detta framgår redan av Schlyters anmärkning om manuskriptets början. Han konstaterar att de två första bladen innehåller några senare anteckningar, men specificerar dock inte vilka dessa anteckningar är. I själva verket handlar det inte om strödda notiser utan om en avskrift av ett öppet brev till folket från kung Gustav Vasa. Kungen beklagar att en del jordägare i Sverige har splittrade ägor som ligger på stort avstånd från det hemman där ägaren bor, och förmanar dem att göra slut på denna praxis.

Först därefter (f. 3) börjar landslagens text. Av förteckningen («tabula») över konungabalkens innehåll har början gått förlorad. Den återstående delen skiljer sig väsentligt från förteckningen i »handskrift A» som publicerades av Schlyter. Detta kan illustreras med följande exempel:

A-handskriften ³	Sankt Petersburg-handskriften
V. Pesse æru kunungx epæ, först æt han skal ælska guþ ok þe hælgho kirkio, ok agher eep sin suæria a bok ok hælgho doma.	V. hwru konunger ægher edha swæria aa book oc hælghadoma oc han ælska gudh oc the hælgo kirkio
VI. Huru laghmæn ok landzmæn agha kununge eep ganga	VI. hurw lagmen oc lanzsmæn ægha konunge edha ganga oc wm almogans sætt
XI. Nu huru frælsis mæn agha kununge þiæna mæþ wapnum ok hæstum, ok huar wapnasyn skal hauas	XI. hurw frælses mæn ægha konunge tyæna oc wm wapn syn oc æn bondhe wil wara frælsis man
XXIII. Nu huru tauerne agho wara ok tauernere	XXIII. Hwru tawernerara ægha wægfaranda mannom hus lana oc math sælia oc hwar som tager aff prestom hæller bondom meth wældhe

Det finns alltså en intressant tendens i den redaktion av förteckningen som vi ser i Sankt Petersburg-handskriften. Denna redaktion är så att säga mycket vänlig mot bönderna och klerkerna: den lyfter fram allmogens roll vid kungavalet, understryker bondens rätt att bli frälseman och poängterar lagens bestämmelser som försvarar bönder och präster mot våldgästning. Det verkar som om den avskrivare och redaktör av lagtexten som står bakom denna version av förteckningen är mån om böndernas rättigheter och intressen. Kanske var han en klerk med rötterna i bondesamhället, eller så var han i särskilt hög grad påverkad av idén att lagen skulle skydda alla, inte minst det ofrälse folket.

Landslagens egentliga text som ingår i Sankt Petersburg-handskriften är väl beskriven av Schlyter (1862 s. XLV f.). En detalj förtjänar att ytterligare kom-

³ Texten i A-handskriften återges i denna artikel i den form i vilken den står i Schlyters utgåva.

menteras. Den petersburgska handskriften, liksom en rad andra handskrifter med Magnus Erikssons landslag, innehåller Upplandslagens bestämmelser om ledungsskatten (flock 10), vilken här anges som den avslutande delen av landslagens konungabalk. Denna detalj är viktig från ett historiskt perspektiv: det innebär att i en del av lagböckerna presenterades de gamla bestämmelserna om ledung som fortfarande gällande för Sverige.

Schlyter (1862 s. XLV f.) har också kommenterat det material som finns i handskriften efter landslagens text:

Stadslagen slutas fol. 189, hvarefter följer, af samma hand som det föregående, den Latinska afhandlingen om penitens, samt tre bref, äfven på Latin, af konung Magnus, Hertigarne Erik och Valdemar, samt Konung Birger, samt af senare händer några smärre antekningar.

Än en gång finns det några intressanta tillägg som inte har noterats av Schlyter, bland annat ett utdrag ur ett beslut av riksrådet.⁴ Avskrifter av riksrådets stadgar påträffas ganska ofta i svenska medeltida lagböcker, men här är det anmärkningsvärt att det inte handlar om en avskrift av ett beslut i dess helhet, utan om ett utdrag ur olika förordningar. Innehållet i en rad artiklar stämmer i alla fall överens med innehållet i 1437 års stadga om den inre ordningen i riket («Strängnäs stadga») där det bland annat stadgas: 1) att mördare inte ska njuta fred i kyrkor och kloster; 2) att skattebönder och landbor inte ska tillåtas att bära vapen på väg till ett ting, en köpstad eller ett gästabud; 3) att tvekamp hädanefter ska förbjudas (se Schück 1976 s. 232 f., Bjarne Larsson 1994 s. 76 ff., Åström 2003 s. 120). En rad andra artiklar som finns i Strängnäs stadga återges dock inte i Sankt Petersburg-handskriften. Däremot finns där en bestämmelse från någon annan stadga om att prostituerade kvinnor inte ska tillåtas att bära dyra pälsverk och smycken av guld och silver.

Det finns ännu ett anmärkningsvärt tillägg i den Petersburgska handskriften som inte har noterats av Schlyter, nämligen några historiskt-kronologiska anteckningar på handskriftens sista sida med följande innehåll:

Anno 1520 latt konung Cristiern avhugga adelen vti stochol<m> på torget
1523 bekom konung göstaff stocholms stadh
1525 wtwaldes k<onun>g göstaff med Sweriges menigheten til konung
1528 wart konung göstaff Crönter wtij w<p>sala then 12 januarij
1531 stod konunglige Maiestättz Bröllop med Drotning Chaterina aff Landt Saxsen

Uppgiften om att Gustav Vasa skulle ha valts till Sveriges kung år 1525 är märklig. Det är oklart vad denna oriktighet berodde på, ett enkelt skrivfel eller

⁴ RNB Šved. Q II. 3. F. 189v.

en säregen uppfattning om denna historiska händelse. Det är känt att kungavalet 1523 genomfördes mycket hastigt och under ganska dunkla omständigheter (se till exempel Berg 1935 s. 87–88). Två år senare, år 1525, svor undersåtarna (bland andra bönderna som inte deltog i kungavalet 1523) ånyo trohetsed till Gustav Vasa (se till exempel Schück 1985). Det är inte uteslutet att några av dåtidens svenskar kunde uppfatta just denna händelse som det egentliga kungavalet.

Avskrifterna av stadslagen och Upplandslagens kyrkobalk är väl beskrivna av Schlyter. Ett intressant drag är att avskriften av Stadslagen i Sankt Petersburg-handskriften saknar flock 26 i Konungabalken, bestämmelsen om straffen för dem som uppmanar folket till öppen protest mot fogdar, borgmästare och rådmän (»Stadgan mot flock och samnad»; jämför Schlyter 1865 s. XX). Lika märkligt är att bestämmelsen om valet av borgmästare och stadsråd anges i sin äldre redaktion, där det stod att av 6 borgmästare för varje stad skulle 3 vara svenskar och 3 tyskar samt att av 30 rådmän skulle 15 vara svenskar och 15 tyskar. Kort efter slaget vid Brunkeberg 1471 avskaffade Sveriges riksråd dessa bestämmelser och beslöt i stället att bara svenskar kunde väljas till borgmästare och rådmän i svenska städer.

Sankt Petersburg-handskriften innehåller också en avskrift av Upplandslagens kyrkobalk. Schlyter karakteriserar denna text som mycket felaktig. Men från ett historiskt perspektiv kan vissa textvarianter i denna handskrift vara intressanta. Där sägs till exempel att man ska tro på Kristus, att »han ær saner Gud».⁵ I den av Schlyter publicerade texten av Upplandslagen saknas emellertid ordet »saner». Det sägs också i Sankt Petersburg-handskriften att om biskopen och sockenborna inte har nått en överenskommelse om vem som ska bli socknens präst, så måste biskopen ge sockenborna en sådan präst »som han vill». I Schlyters text står det i stället »som man vill». Sådana avvikelser i lagens text kunde naturligtvis tillkomma på grund av skrivarens fel. Men samtidigt kunde de spela en stor roll därför att de ändrade folks uppfattning i olika frågor, i det här fallet om sockenbornas rättigheter vid prästtillsättningar.

Sammanfattningsvis vill jag konstatera att materialet i Sankt Petersburg-handskriften är intressant och kan vara användbart för forskare. Själva lagtexterna är väl undersökta och beskrivna av Schlyter, men tilläggen har inte studerats så uppmärksamt av honom som de förtjänar.

⁵ RNB Šved Q II. 3, f. 103.

Innehållet i Moskvahandskriften

Om man jämför innehållet i den svenska laghandskriften som bevaras i Moskva med Schlyters uppgifter om texten, så ser man samma tendens som i fråga om Sankt Petersburg-handskriften. Schlyter var noggrann och hade väl underbyggda argument när han kommenterade de egentliga lagtexterna (se Schlyter 1862 s. XLIII f.), men han var mindre uppmärksam och mindre konkret när det handlade om olika tillägg.

Detta framgår bland annat när det gäller handskriftens början. Schlyter konstaterar att de första bladen i handskriften innehåller »åtskilliga anteckningar af samma hand som skrifvit lagboken». Men Schlyter nämner inte vilka dessa anteckningar är. Texterna ifråga är formulär för olika eder: 1) domstolseden; 2) riddarens trohetsed; 3) riksrådens ed; 4) eden för ägare som bekräftar sin arvsrätt till en fast egendom.⁶

Därefter följer lagtexterna, som är väl beskrivna av Schlyter. På fol. 2–18 finns Upplandslagens kyrkobalk. Den är skriven av samma hand som har nedtecknat landslagen. På fol. 18–112 finns den största och viktigaste skriften i manuskriptet, Magnus Erikssons landslag. Schlyter konstaterar att texten är »styckevis mycket felaktig» men för övrigt närmast överensstämmer med Cod. 7 (KB B 11). Beträffande tilläggen efter landslagen skriver Schlyter (1862 s. XLIV) följande:

Efteråt följa af samma hand Contrarietates legisteriorum noui et antiqui, en liten afhandling först på Latin om *enormia crimina* och derefter i svensk öfversättning Om högmæles ogærningar, samt Eriks af Pomern Gårdsrätt, allt af samma hand som det föregående. De 3 sista sidorna innehålla senare antekningar.

Även dessa anmärkningar som har gjorts av Schlyter förtjänar att kommenteras och kompletteras. Det bör först av allt noteras att i de senare, i nygotisk kursiv skrivna texterna i handskriftens slut, ingår den så kallade Klockarelagen, en senmedeltida bestämmelse om klockare. Avskriften i Moskva kan alltså vara av intresse för dem som vill studera denna lag, dess historia och tillämpning.

Detsamma kan sägas om Moskva-avskriften av Erik av Pommerns gårdsrätt. Som Patrik Åström har noterat, varierar innehållet i denna skrift väsentligt i olika handskrifter, eftersom skrivarna inte bara kopierade texten, utan även redigerade den. Därför kan också detaljerna i Moskva-avskriften vara av intresse för forskare.

⁶ Liknande formulär påträffas i flera andra svenska handskrifter. Se till exempel Riksarkivet, B7 (Erik Sparres kopiebok), f. 7–7v.

Listan med skillnader mellan »gamla lagen» och »nya lagen» (Magnus Erikssons landslag och Kristofers landslag) intar en betydande plats i handskriften. Detta vittnar om en strävan att samordna de juridiska normerna under den övergångstid då de båda redaktionerna av landslagen användes samtidigt (jämför Hjärne 1884). Om detta vittnar också anteckningar som införts av en senare hand i marginalen till landslagens text. Den okände skrivaren från 1500-talet kommenterar på olika ställen i texten motsättningarna mellan Magnus Erikssons landslag och Kristofers landslag, »nya lagen».

Också en annan typ av anteckningar som gjorts av samma hand är intressant. Vid flera tillfällen jämför skrivaren landslagens text med Bibelns text och pekar på vissa paralleller. Detta arbete synes stämma överens med den tendens som fanns inom det svenska rättsväsendet under reformationstiden, då flera rättsliga normer som omnämns i Bibeln började betraktas som juridiskt gällande för svenskarna (jämför Almquist 1942, Kjällerström 1957).

Överlag kan det konstateras att de svenska medeltida laghandskrifterna i Sankt Petersburg och Moskva innehåller intressanta skrifter, de flesta med juridiskt innehåll, som endast delvis har beskrivits i tidigare forskning.

Textvarianter i Sankt Petersburg-avskriften av landslagen

För en närmare undersökning av landslagens text i handskriften från Sankt Petersburg och Moskva har jag valt landslagens inledande del, Konungabalken, som är tämligen omfattande och rik på historiska uppgifter.

Min metod bestod i att jämföra konungabalkens text i de två handskriftena med landslagens konungabalk i handskriften AM 51 (Köpenhamns universitetsbibliotek) som publicerades av Schlyter och av honom kallades för handskrift 1 eller handskrift A. Läsarna som skiljer sig från läsarter i handskrift A har jag jämfört med andra liknande textvarianter som anges i Schlyters kritiska apparat.

Enligt Schlyter överensstämmer läsarna i Sankt Petersburg-handskriften närmast med läsarna i »handskrift 19» eller »handskrift R», dvs. manuskriptet B 7 i Kungliga biblioteket i Stockholm, samt med textvarianterna i en rad andra handskrifter (se Schlyter 1862 s. XLV). I modern forskningslitteratur har det framförts en teori om att handskrift R härstammar från Uppland. Schlyter daterade denna handskrift till slutet av 1300-talet. Genom en

paleografisk undersökning av manuskriptet åstadkom Per-Axel Wiktorsson en mer precis datering, början av 1380-talet (cirka 1381; se Wiktorsson 1981 s. 91–95).

Min egen läsning av den petersburgska handskriften har bekräftat Schlyters slutsats. I flera fall innehåller denna handskrift samma läsarter som den grupp av avskrifter som Schlyter betecknar som »R etc.». För att nämna några exempel: i frasen »ok al saköris brut siin» (Schlyter 1862 s. 6.) saknas »al» och »siin» i Sankt Petersburg-handskriften:⁷ ett drag som enligt Schlyter är typiskt för gruppen »R etc.» (se Schlyter 1862 s. 6, not 57–58). Frasen »af inrikis föddum» (Schlyter 1862 s. 8) lyder som »af rykesens inföddom» i Sankt Petersburg-handskriften,⁸ vilket också är ett typiskt drag för »R etc.». Namnet för landskapet Tiohärad skrivs i Sankt Petersburg-handskriften som »tw hærådhe»,⁹ ännu ett typiskt drag för »R etc.». Här följer några andra exempel:

A-handskriften	Sankt Petersburg-handskriften	liknande läsarter
s. 5: sum hauer i sik	f. 3v: oc <i>theth</i> haffwer ij sik	R etc.
s. 9: sum lagh sighia ok rikisins rætter	f. 4v: som rykensens rætther thilsæggher	R etc.
s. 14: ok særlika	f. 5v: ok enkannelika	R etc.
s. 17–18: <i>mep</i> grup ok gislum	f. 6v: <i>meth</i> sinom <i>gislom</i>	R etc.
s. 22: i strængianæs af supermanne lande	f. 7v: ij strengenes aff strengenæs biscops dømme	R etc.

Läsarter, där Sankt Petersburg-avskriften avviker från A-handskriften och överensstämmer med R-handskriften, påträffas överallt i handskriften Šved. Q II. 3. Några av dessa läsarter går att ordna i grupper. Till exempel skiljer sig Sankt Petersburg-avskriften från A och liknar R i meningarna där kungens och undersåtarnas eder uppräknas:

A-handskriften	Sankt Petersburg-handskriften	liknande läsarter
s. 5: Fiarþa ær	f. 3v: »ær» saknas	R etc.
s. 5: Fæmta ær	f. 3v: »ær» saknas	R etc.
s. 9: Fiarþe æt	f. 4v: fiærdhe <i>articulus</i> ad	R etc.
s. 10: Femte æt	f. 4v: fæmpte <i>articulus</i> ath	R etc.

⁷ RNB Šved. Q II. 3. f. 4.

⁸ RNB Šved. Q II. 3. f. 4.

⁹ RNB Šved. Q II. 3. f. 4.

Ibland saknas ett eller flera ord i Sankt Petersburg-handskriften (liksom i hela gruppen »R etc.»), och frasen blir kortare:

A-handskriften	Sankt Petersburg-handskriften	liknande läsarter
s. 12: halda ok styrkia	f. 5: »ok» saknas	R etc.
s. 23: siæluer þiænist vppe halda	f. 7v: »siælver» saknas	R etc.
s. 36: ok sua af	f. 10: »sua» saknas	R etc.

Helgonens namn, Sankt Erik och Sankta Maria, anges i Sankt Petersburg-handskriften i de former som stämmer överens med det latinska språkets regler för substantivens böjning. Även detta drag är typiskt för gruppen »R etc.»:

A-handskriften	Sankt Petersburg-handskriften	liknande läsarter
s. 16: iumfru sancta maria	f. 6: Jomfru <i>sanctam Mariam</i>	R etc.
s. 16: sanctæ erik kunung	f.6: <i>Sanctum Ericum</i>	R etc.

Enligt Schlyter överensstämmer Sankt Petersburg-avskriften av landslagen närmast med avskriften i »handskrift 45» (manuskriptet B 70 i Uppsala universitetsbibliotek; se Schlyter 1862 s. XLV). Samma slutsats har jag kommit fram till i min undersökning. Här följer några exempel på de fall då Sankt Petersburg-avskriften stämmer med »45», dock inte med »R»:

A-handskriften	Sankt Petersburg-handskriften	liknande läsarter
s. 4–5: Eet kunungx rike sum hætir suærike hauer i sik	f. 3v: Swerikes konungx rike haffwer ij sik	45 etc.
s. 12: ængin ok þön lagh giuis almoghanum vtan ia ok goþ uilia þera	Saknas	45 etc.
s. 12–13: Alder friþer ökis ok ofriþer forgangis æfter þy sum kununger ær til	Saknas	45 etc.

Det finns även ett ställe där Sankt Petersburg-handskriften innehåller en sär egen variant. Det handlar om det fasta priset till vilket gästgivarna måste sälja fläsk och smör till resenärer. Det pris som anges i A-handskriften är två penningar för en mark fläsk eller smör. I några andra handskrifter står det i stället tre penningar för en mark. I Sankt Petersburg-handskriften anges däremot priset fyra penningar:

A-handskriften	Sankt Petersburg-handskriften	liknande läsarter
s. 34: mark flæsk ok smör for tua pæninga suæniska	f. 9v: mark flæsk hæller smør fore iiij pæningha	GHMR etc.: þre 69 etc.: IIII.

Vidare finns det flera fall där läsarter i Sankt Petersburg-handskriften avviker från »A» men stämmer överens med en stor grupp andra avskrifter. Ofta ingår då »R» i gruppen. Till exempel:

A-handskriften	Sankt Petersburg-handskriften	liknande läsarter
s. 6: kunungx krona	f. 4: konungx lik krona	DEFGHPRT etc.
s. 14: Þaghar han ær	f. 5v: Tha han ær	EFGHMORT etc.

I flera fall handlar det om textvarianter som är typiska för en speciell grupp av handskrifterna som enligt Schlyters klassifikation kallas CDEFGHMPQRT etc. Exempelvis:

A-handskriften	Sankt Petersburg-handskriften	liknande läsarter
s. 21: þa ma þen kununger	f. 7: tha ægher then konunger	CDEFGHMPQRT etc.
s. 22: vjþbo	f. 7v: widhboo ytraa	CDEFGHMPQRT etc.
s. 28: sum æmbizman hans	f. 8v: som konunger hæller hans æmbizman	CDEFGHMPQRT etc.

Ibland finns det smärre grupper av avskrifter med samma textvarianter som i den petersburgska handskriften. Ofta ingår också »R» i dessa grupper, bland annat i följande exempel:

A-handskriften	Sankt Petersburg-handskriften	liknande läsarter
s. 6: landum ok vpsala öpum	f. 4: landom oc borgom wpsala ødom	NR etc.
s. 9: ok allan oræt	f. 4v: oc oreth	OR etc.
s. 9: ok ei vtlænskum	f. 4v: oc ey wthlænskom mannom	KPR etc.

I Sankt Petersburg-avskriften av Magnus Erikssons landslag har jag även påträffat speciella läsarter som inte har noterats av Schlyter. En del av dem beror på att den för det fornsvenska lagspråket typiska konstruktionen »substantiv + possessivt pronomen» har ersatts med en modernare konstruktion där det possessiva pronomenet står före substantivet. Till exempel:

A-handskriften	Sankt Petersburg-handskriften
s. 5: meþ landæmærum þera	f. 3v: meth thera landamærum
s. 7: huar af lagsaghu sinne	f. 4: hwar wttaff sinne lagsagu
s. 9: rike sino suerike	f. 4v: sino rike swerike
s. 11: erix gatu sina riþa	f. 5: rydha sina erixgathu

Läsarter av denna typ förekommer ofta i Sankt Petersburg-avskriften av landslagen. De spelar givetvis ingen roll vad gäller innehållet men är däremot viktiga från ett språkhistoriskt perspektiv. Avskriften »A» och flera andra avskrifter av

Magnus Erikssons landslag innehåller talrika alliterationer och präglas av en karakteristisk rytm:

Nu vil kununger
a gifta ganga
ok husfru sinne
morghongauo giua

I Sankt Petersburg-handskriften är texten däremot mindre högtidlig och mer vardaglig och uppfattas därmed som mer modern.

Speciella textvarianter av andra slag som inte har noterats av Schlyter har en mer tillfällig karaktär och beror delvis på felläsningar. Här är några exempel:

A-handskriften	Sankt Petersburg-handskriften
s. 5: supermanna land	f. 3v: »land» saknas
s. 6: kronunna goz	f. 4: kronona gør
s. 12 sua firi ostyrlikum	f. 5: swa fore oskulikom
s. 23: skuþa a kunungx væghna	f. 7v: »a kunungx vægna» saknas
s. 25: Nu kan þet sua vara, æt nakar frælsis man vill vndan frælse ganga	f. 8: Vil nakar frælsis man aff frælse ganga

Men även sådana läsarter kan vara anmärkningsvärda från ett språkhistoriskt och kulturhistoriskt perspektiv. Så är fallet med skrivarens tolkning av orden »bærsæ» (ägna sig åt tjuvskytte) och »parc» (park), ord som det medeltida svenska språket lånade från gammal franska. En del sådana lånord, till exempel »baner» och »äventyr», blev vida använda i Sverige under medeltiden, medan andra förblev mindre kända. Den skrivare som kopierade landslagens text i Sankt Petersburg-handskriften kände inte till orden »bærsæ» och »parc» och misstolkade dem i början. Men han rättade sig delvis när han fortsatte att skriva sin text, och infogade också en förklaring:

konungx park ær konungx enschulda ægha som wpsala øodh oc annat tolketh¹⁰

Sammanfattningsvis kan jag konstatera att Schlyters undersökning av läsarterna i Sankt Petersburg-avskriften av landslagen fortfarande kan kompletteras med nya fynd. Däremot finns det ingen anledning att betvivla riktigheten av Schlyters slutsats att avskriften liknar gruppen »R etc.» och särskilt handskrift 45.

¹⁰ RNB Šved. Q II. 3, f. 11v.

Läsarterna i Moskva-avskriften av landslagen

Schlyter har konstaterat att Moskva-avskriften av Magnus Erikssons landslag på de flesta ställen liknar avskrift 7, även kallad avskrift G, som ingår i handskrift B 11 i Kungliga biblioteket i Stockholm (Schlyter 1862 s. XLIII). Avskrift G har i sin tur många gemensamma drag med avskrift H som ingår i handskrift B 23 i Uppsala universitetsbibliotek (Se Schlyter 1862 s. IX f., samt Wiktorsson 1989 passim).

Min läsning av Moskva-handskriften har lett mig till slutsatsen att Moskva-avskriften av landslagen har mycket gemensamt med både »G» och »H». Exempelvis:

A-handskriften	Moskva-handskriften	liknande läsarter
s. 7: <i>meþ samþykkio aldra þera</i>	f. 20v: <i>meth samtikkio there</i>	GH etc.
s. 9: <i>ængin fatökan ællæ rikan nakarum lundum fordarua</i>	f. 21v: <i>engen fatigan eller rykan fordarwa</i>	GH etc.
s. 11: <i>æt kununger skal</i>	f. 22: <i>ath konungher agher</i>	GH etc.
s. 11: <i>kirkium, klærkum ok klostrum</i>	f. 22: <i>kirkiom oc klosrom</i>	GH etc.
s. 16: <i>meþ þessum eþum</i>	f. 23v: <i>meth tæssom ordom</i>	GH etc.
s. 26: <i>saman fara</i>	f. 26: <i>saman koma</i>	GH etc.
s. 28: <i>huwzman</i>	f. 27: <i>konungx man</i>	GH etc.
s. 40: <i>frænder</i>	f. 28: <i>bördheman</i>	GH etc.

I några fall överensstämmer läsarterna i Moskva-handskriften inte bara med varianterna i handskrifterna »G» och »H», utan också med läsarterna i handskriften »M», en pergamenthandskrift som ingår i Skoklostersamlingen.¹¹ Här är några exempel:

A-handskriften	Moskva-handskriften	liknande läsarter
s. 20: <i>meþ samþikkio raþgiuara hans</i>	f. 24v: <i>»hans» saknas</i>	GHM etc.
s. 24: <i>til rikesins þianist</i>	f. 26: <i>til konungx tænisth</i>	GHM etc.
s. 30: <i>frælsis manz örs</i>	f. 27: <i>nakars mandzs örs</i>	GHM etc.

Ofta när varianter i Moskva-handskriften skiljer sig från A-handskriften, överensstämmer de med varianter i större grupper av avskrifter. Som regel in-

¹¹ Beträffande handskrift M, se Schlyter 1862 s. XIV f.

går också avskrifterna »G» och »H» i dessa grupper. Se några exempel på detta:

A-handskriften	Moskva-handskriften	liknande läsarter
s. 6: raþa landum	f. 20v: rada borgom och landom	CDEFGHIKOPQT etc.
s. 6: Ei ma kununger minzska kronunna ræt	f. 20v: Engthe af thy som før ær sakth maa konunghr mynska	GHIKNRT etc.
s. 6: gör þet nakar	f. 20v: gør theth nakar konwnger	CDEFGHIKNPQR T etc.
s. 8: tryggia eþa sina giua	f. 21: tryggia eda sina ganga	BCDEFGHIKLNOPQRST etc.
s. 10: for þy	f. 21v: fore then skwldh	CDEFGHIKNPQR T etc.
s. 19: til rikesins ræt	f. 24v: til rykesens radh	CDEFGHM etc.
s. 22: af bapum hallandum	f. 25v: af badom hallandomen nydra oc sydra	CDEFGHIKMNP QT etc.

I vissa fall överensstämmer versionen i Moskva-handskriften just med G-avskriften. Exempelvis:

A-handskriften	Moskva-handskriften	liknande läsarter
s. 8: af inrikis föddum	f. 21: aff rykes infødom	G etc.
s. 14: Guz kærleker	f. 22v: Gudʒ frydher	G etc.
s. 30: i hans staþ	f. 27: i samw staden	G etc.
s. 30: i rikesins þianist	f. 27: ok tiil rykesens thyænisth	G etc.

Som det framgår av Schlyters edition av Magnus Erikssons landslag, finns det textvarianter i denna skrift som påträffas i bara två avskrifter, »G» och »65», det vill säga handskriften KB B 11 och Moskva-handskriften:

A-handskriften	Moskva-handskriften	liknande läsarter
s. 19: ællæ vinskap	f. 24v: æller winsæmio	G; 65
s. 22: af væstrægötlande ok dal	»dal» saknas	G; 65

Det finns också flera fall där Moskva-avskriftens avvikelser från A-handskriften inte har noterats av Schlyter. Till exempel:

A-handskriften	Moskva-handskriften
s. 6: haui þa þen kununger vald	f. 20v: tha ma then konungher
s. 7: huar af lagsaghu sinne	f. 20v: hwar <i>meth</i> landsaghw sinne
s. 9: han skal alla rætuiso ok sannind styrkia	f. 21: <i>han</i> skal halda rætwise oc sanindh stirkia
s. 14–15: for kunung haua	f. 23: fore konungh haldha
s. 15: þa agher laghmaþer hand sina a halda	f. 23v: Tha æger laghmadher <i>hand</i> sina aa book læggia
s. 22: i væstraarus af væstrerus biskops dôme	f. 25: i wæsterares af there byscopsdôme

Det står alltså klart att Schlyters uppgifter om textvarianter i Moskva-handskriften bör kompletteras. Men det finns, enligt min mening, ingen anledning att betvivla Schlyters slutsats att landslagens text i Moskva-handskriften stämmer närmast överens med »G»-texten.

Avslutning

Syftet med denna uppsats har varit att presentera avskrifterna av Magnus Erikssons landslag i Sankt Petersburg och Moskva för nordiska läsare. Detta har jag gjort, dels genom att redogöra för handskrifternas innehåll, dels genom att presentera exempel på textvarianter och kommentera dem.

Det av mig bearbetade materialet tillåter mig att ta en viss ställning till slutsatserna hos min företrädare – Carl Johan Schlyter. Sammanfattningsvis kan jag konstatera att Schlyters slutsatser om läsarerna i texten verkar vara riktiga, men hans anmärkningar beträffande olika tillägg till lagtexterna lämnar ett ganska stort utrymme för vidare forskning.

Litteratur

- Almquist, Jan Eric, 1942: Karl IX och den mosaiska rätten. I: *Lychnos* 1942. S. 1–32.
 Berg, Tor, 1935: Sveriges riksdag : historisk och statsvetenskaplig framställning. Bd 2, Riksdagens utveckling under den äldre Vasatiden 1521–1592. Stockholm: Riksdagen.

- Bjarne Larsson, Gabriela, 1994: Stadgelagstiftning i senmedeltidens Sverige. (Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning. Serien 1, Rättshistoriskt bibliotek 5.) Stockholm: Institutet för rättshistorisk forskning.
- Hjärne, Harald, 1884: Om förhållandet mellan landslagens båda redaktioner: några kritiska anmärkningar. I: Uppsala universitets årsskrift, Filosofi 3.
- Kjöllerström, Sven, 1957: Guds och Sveriges lag under reformationstiden: en kyrkorättslig studie. (Bibliotheca theologiae practicae 6.) Lund: Gleerups.
- Scheglov, Andrej, 2007a: Landslag Magnusa Erikssona: Korolevskij razdel. I: Scheglov, Andrej, Rybakov, Vladimir, Kuzina, Anastasija: Švecija i švedy v srednevekovych istočnikach. Moskva: Nauka. S. 184–218.
- Scheglov, Andrej, 2007b: Švedskoe srednevekovje i XVI vek v otdel rukopisej rossijskoj nacionalnoj biblioteki. I: Srednie veka 68:2. S. 111–142.
- Scheglov, Andrej, 2008: Švedskie rukopisnye knigi XV–XVI vv. v rossijskich rukopisnych sobranijach. I: XVI konferencija po izučeniju skandinavskich stran i Finliandii. Archangelsk: Pomorskij gosudarstvennyj universitet. Bd. 1. S. 188–189.
- Schlyter, Carl Johan, 1862: Konung Magnus Erikssons landslag (Corpus iuris sueo-gotorum antiqui / Samling af Sweriges gamla lagar. Vol. 10.) Lund: Berlingska boktryckeriet.
- Schlyter, Carl Johan, 1865: Konung Magnus Erikssons stadslag (Corpus iuris sueo-gotorum antiqui / Samling af Sweriges gamla lagar. Vol. 11.) Lund: Berlingska boktryckeriet.
- Schück, Herman, 1976: Rikets brev och register: arkivbildande, kansliväsen och tradition inom den medeltida svenska statsmakten. (Skrifter utgivna av svenska Riksarkivet, 0346-8488; 4.) Stockholm: Liber Förlag /Allmänna förl.
- Schück, Herman, 1985: Riksdagens framväxt: Tiden intill 1611. I: Riksdagen genom tiderna. Stockholm: Sveriges riksdag. S. 7–58.
- Wiktorsson, Per-Axel 1981: Avskrifter och skrivare: Studier i fornsvenska lagtexter. (Studia philologiae Scandinavicae Upsaliensia 17.) Uppsala: Uppsala universitet.
- Wiktorsson, Per-Axel, 1989: Magnus Erikssons landslag enligt Cod. Ups. B 23 (Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 1, Svenska skrifter.) Uppsala: Svenska fornskriftsällskapet.
- Zjeltuchin, Aleksandr, 1995: Svenska handskrifter i S:t Petersburg. I: Arkiv hemma och ute. (Årsbok för Riksarkivet och landsarkiven 1995.) S. 183–184.
- Åström, Patrik, 2003: Senmedeltida svenska lagböcker: 136 lands- och stadslagshandskrifter: dateringar och dateringsproblem. (Stockholm studies in Scandinavian philology, N.F. 32.) Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

Bilaga

Bilagan innehåller ett utdrag ur de båda handskrifterna med Magnus Erikssons landslag som bevarats i Ryssland, i min transkription. I båda fallen har jag valt att återge flockarna I–IV ur landslagens konungabalk, som handlar om det medeltida Sveriges politiska system, reglerna för kungavalet och kungens och folkets ömsesidiga förpliktelser.

MAGNUS ERIKSSONS LANDSLAG

Konungabalken, fl. I–IV

Sankt Petersburg-handskriften, RNB Šved. Q II. 3

F. 3v, r. 20–31

I

- S**werikes konungx rike haffwer ij sik siw biscops dōme oc ix lagmansdōme *meth* thera landa mærum ¶ fførsth ærchiebiscops dōmeth ij wpsa lom *theth* haffwer ij sik eeth lagmanzdōme all wpland ¶ annath lynkøpunghs biscopsdōme oc *theth* haf
25. fwer ij sik thw lagmanzs dōmæ østhergøszlandh oc øland ¶ Tridia skara biskops dōme oc *theth* haffwer ij sik ij lagmanzs dōme wæsthergøszlandh oc wermelandh ¶ fiær dha strengenæss biscops dōme oc *theth* haffwer ij sik thw lagmanzs dōme sudhermanna oc nærika ¶ ffæmpta wes
30. traros biscops dōme oc *theth* haffwer ij sik eth lagmans dōme wæstmamalandh oc dala ¶ Syættha wæxio

F. 4

biscops dōme som haffwer ij sik thw hærådhe oc eth lagmanzs dōme ¶ Sywnde aboo biscops dōme

II

- O**ffwer alth swærike ægher ey konungx lik krona oc konungher wara wthan een han ægher styra
5. oc radha landom oc borgom wpsala ødom kronona gor oc allom konungxlikom ingældom ¶ Ok ægher han haffwa sina ensak dulgadrap oc dæna arff ok sakøres bruth offwer alth ryketh som lagh oc rætther ær

III

- E**nkthe aff tæssom som før ærw sagdh ma konun
ger missta fore androm konunge gør *theth* nakor
 konunger æghe tha then konunger æpther komber waldh
 ather kalla *meth* ræth æn han gitther ¶ Alle the ij hans
 rike byggia oc boa ægha honom lydhno haldha hans
 budh standha oc thil tyænisth wara særlika a landa
 15. mæra landh ath wæria oc ey ythermeer ij *herfærdh*
 fara wthan thera godwilia fangnom

III

- T**ill konungx riketh ij swærike ær konunger wæli
 andhe oc ey arffwande tha then konungh mista
 20. tæsswm lundom ath *fornempde* lagmæn hwar wttaff
 sinne lagsagu skal *meth* samtykkio aldra thera ij lag
 sagu byggia xii mæn thagha wisa oc sniældha
meth thøm aa *nempdom* dagh timalika thil mora tingh
 koma konung ath wælia ¶ førsthe røsth ægher lag
 mannen ij wplandom haffwa och the *meth* honom næmp
 25. dhe ærw han thil konungh dōma ther næsth swdher
 manna lagman østgøtha thw hæradh nærikia ok wæs
 manna the ægha han thil krono oc konungh dōma
 landom radha rike styra lagh styrkia oc frydh hal
 dha *theth* ær han dōmdher thil wpsala ødha ¶ huil
 30. ken en aff rykesens inføddom oc hælsth aff konunga
 sonum en thil the ærw aff allom tæssom lagman
 na røstom wardher thil konung thaghen tha skulu

F. 4v

fornempdhe laghmen han thil konungh dōma

MAGNUS ERIKSSONS LANDSLAG
 Konungabalken, fl. I–IV
 Moskva-handskriften RGADA F.181 No. 1456

F. 20, r. 11–24.

I

- E**th konwngx ryke som hether swerike
 hafwer i sik vii byskopsdøme oc ix lagmanzs
 dømo meth there landamærom ¶fførstha ær ær
 chiaëbyscops døme i wpsalom som hafwer i
 15. sik eeth lagmanzs døme offuer alt wplandh
 ¶Annath ær lynkøpungx byskopsdøme som hafuer
 i sik ii lagmanzs døme østergøzslandh och ølandh
 ¶Trydhia ær skara byskops døme som hafuer i
 20. sik ii lagmanzs døme wæstergøzslandh ok
 wærmæladh ¶ffiærdha ær strengenes byskops
 døme som hafuer i sik ii lagmanzs dømo
 swdhermanaladh och nærika ¶ffæmptha ær
 wæstraares byskops døme som hafuer i sik i
 lagmanzsdome westmannalandh och dala

F. 20v

Syætha ær wæxsyo byskopsdøme som hafuer
 i sik there lagmanzsdøme Sywnda ær aboo
 byscopsdøme

II

- O**ffwer alth swerike ægher ey konungxlek kro
 na æller konunghr ware wtan een han æger styræ
 och rada borgom och landom wpsala hogom¹² kro
 nonne goozs och allom konungxlikom jngældom
 ¶jensaak sina hafua dwlgha drap oc dana arf
 oc aldh sakøres brwt syn offuer alt swerike
 10. som lagh rætther ær

III

Engthe af thy som før ær sakth maa konunghr
 mynska fore androm konunghe gør theth nakar ko
 nwngær tha ma then konunghr som æpther komb
 theth meth retho ather taka æn han gitther Alle the

¹² Ordet är understruket i texten. Ovanför det understrukna ordet anges den korrekta läsningen: odhe.

15. som i hans ryke biggia oc boo ægha och skw
lw honom lydhno halda budh hans standha
oc til tænisth wardha særlika til landamære
landh at wæria oc ey ythremer *meth* hærfærdh
wthan godh wilia there fanghnom

III

20. Nu ær til konungx ryketh i swerike konunger wæ
liandhe oc ey ærfuande æn the konungh misth
hafua tæssom lwndom ath fornæmpdhe laghmæn
hwar *meth* landhsagw sinne skal *meth* samtik
kio there i lagsagw bondhæ ærw xii mæn

F. 21

- taka wittthere ok snyældha *meth* thøm aa næmpda
dagi ok thymelika til mora thingx koma ko
nungh ath wælia fførstha røsth æger lagman
af wplandoom hafua och the *meth* honom næmp
5. dhe ærw *han* til konunghx døma Ther næsth
hwar lagman æpther androm Sudhermana ødz
gøtha Thy hæradh wæsgøtha nærikia och
wesmanna the agha *han* til krono oc konungx
døma oc skylia landom rada oc ryke styra lagh
10. styrkia oc fryd halda tha ær *han* dømpdher til
wpsala ødom Hwilken een aff rykes infødom
oc hælsth aff konungha synom æn the til ærw
af allom tessa laghmana røstom eller af flæstom
lagmanom tilnæmpdom wardher til konungx
15. taghin tha skwlw fornæmpde lagmen *han*
til konwngx døma

Smärre bidrag

»De statliga vägar med många olyckor» – en ny(gammal) determinativstruktur i svenskan?

»Bestämdhet» hos ett substantiv kan vara baserad på att referenten är unik (*solen, himlen*), på att substantivet nämnts tidigare (anatorisk användning av bestämdhetsmarkering) eller på att det kommer en precisering efter substantivet (kataforisk eller determinativ användning).¹ Den kataforiska användningen kan förstärkas genom att den bestämda slutartikeln ersätts av eller kompletteras med ett framförställt determinativt ord (pronomen/artikel) som hänvisar framåt till (uttrycks i handböcker ofta »syftar på», med en annan betydelse av *syfta* än den som används i semantik) ett kommande attribut som avgränsar eller specificerar substantivets referens: »*Det folk som vandrar i mörkret ...*», »*Det förhållandet att ingen var hemma ...*». Vid konstruktioner med determinativ artikel + substantiv nämner SAG2 1999 s. 302 endast dessa båda strukturer, relativsats och narrativ sats, som möjliga attribut.

Den »klassiska» formen med artikel + substantiv + restriktiv relativsats har, eller rekommenderas ha, substantivet i obestämd form, men i ledigare språk förekommer också bestämd slutartikel: »*den tunnan som står i garaget*» (SAG2 1999 s. 303, mina kursiveringar). När bestämningen är en att-sats, står substantivet numera »alltid i bestämd form» (SAG2 1999 s. 303).²

Syftet med denna artikel är att fästa uppmärksamhet på den konstruktion som illustreras i rubriken och som förekommer ganska ofta i tal och skrift trots att den inte går in i standardmönstret för determinativstrukturer i dagens svenska. Rubrikens exempel är inte svårt att tolka, men meningen avslutas inte på det sätt man väntar sig: »I år koncentrerar polisen insatserna till *de statliga vägar med många olyckor*, särskilt vägsträckor utanför tätbebyggda områden.» (Ulf Nyström, Göteborgs-Posten 2010-04-23). Efter inledningen »*de statliga vägar ...*» hade man väntat sig en relativsats (»som har/uppvisar många olyckor»), men någon sådan kommer aldrig. I stället kommer en prepositionsfras (»med många olyckor»).

¹ Långtifrån alla språk har bestämdhetsmarkeringar. Latinet, finskan och de slaviska språken är exempel som brukar nämnas. Fler exempel med särskild relevans för invandrarspråk i Sverige ges i Ohlander & Olofsson 2010 s. 66–69. Även svenskan saknade bestämdhetsmarkering i äldsta tid. Så småningom utvecklades bestämd slutartikel och något senare kom bestämd fristående artikel, vilken enligt Wessén 1965 s. 32 uppstod genom olika influenser utifrån, men som i modern språkvetenskaplig forskning, representerad av t.ex. Stroh-Wollin 2009, beskrivs som ett resultat av intern språkförändring.

² Ett skenbart undantag är konstruktionen med *faktum*, kopierad från eller åtminstone influerad av engelskans *the fact that*, men frånvaron av bestämd form torde bero på allmänna svårigheter att böja lånordet *faktum*.

»Normbrottet»

I den mellanform som illustreras i artikelrubriken börjar den talande/skrivande på det »klassiska» sättet, med artikel + substantiv i obestämd form, men avslutar sedan inte med en relativsats utan med en prepositionsfras. Det är alltså fråga om en anakolut, en konstruktion där slutet inte är den naturliga strukturen med tanke på hur meningen började. I talat språk utan manuskript kan fenomenet förklaras som en effekt av att yttrandet inte är detaljplanerat, men det finns gott om exempel i tidningstexter, där alltså både skribent och redaktör haft möjlighet att gå tillbaka och reflektera över formuleringen. I t.ex. nyhetsprogram kan man på liknande sätt utgå från att det finns manuskript i de fall då inslagen är förberedda.

Sentida exempel

Här följer en liten exempelsamling från 2011–2015. Att Göteborgs-Posten (G-P) och SVT dominerar avspeglar bara mina egen mediavanor och skall inte tolkas som att företeelsen är särskilt frekvent just där.

I följande nio fall hade man väntat sig en relativsats med verbet *ha*, men i stället används prepositionen *med* + det substantiv som skulle ha varit objekt till *ha*.³ Som huvudord till de efterställda prepositionsfraserna förekommer både substantiv med adjektivattribut eller kvantifikatorer, rubrikens exempel respektive exempel 1–2 och 9, och »ensamma» substantiv, exempel 5–8 (nr 3–4 är gränsfall).

- (1) I stället är *dom* tjuo orter *med mest sociala problem, som hög arbetslöshet och låg medellivslängd*, så kallade invandrarfattiga ... (SVT Rapport, reporter Elisabet Åberg, 2013-02-03)
- (2) Nästan hälften av *de* 7000 barn i Sverige *med diabetes* behandlas på detta sätt. (SVT Rapport, reporter Hanna Nyberg, 2013-10-19; textningen »rättade» grammatiken men förändrade samtidigt faktainnehållet: »Nästan hälften av 7000 svenska barn med diabetes behandlas så här.»)
- (3) *Den* miljon svenskar *med de lägsta inkomsterna* minskade sina inkomster med tio procent ... (Leif Pagrotsky, krönika i G-P 2011-12-21)
- (4) Den senaste tidens bombhot, attacker mot flyktingförläggningar och främlingsfientliga stämningar har förändrat tillvaron för *dom* cirka en miljon invånare i Sverige *med invandrarbakgrund*. (Dokumentären »Astrid», del 3, sänd i SVT 2015-01-01; beskrivningen avser situationen 1991.)
- (5) 70 procent av *de* bostadsområden *med högst andel dömda tonåringar* ligger utanför storstäderna. (SVT Rapport m.fl. nyhetsprogram 2013-01-09)
- (6) Av *dom* elever *med föräldrar med högskoleutbildning* går fem procent på introduktionsprogrammen. (SVT Aktuellt, reporter Ann Wollner, 2013-10-01; textningen ändrade till »Av de med föräldrar med högskoleutbildning ...».)
- (7) Sverige tillhörde länge *de* länder i världen *med högst utbildningsnivå*. (Cecilia Dalman Eek, krönika i G-P 2012-12-05)

³ Av stilistiska skäl kanske författarna skulle föredra mer avancerade verb om de ombads att formulera om till relativsatser, t.ex. *uppvisa* i nr 1, nr 5 och nr 7.

- (8) *Dom* grundskolor i landet *med sämst betyg[s]resultat* får nu också dra det tyngsta lasset ... (SVT Rapport 2015-03-09, uppläsare Hannes Nelander)
- (9) Bland *de* tio grundskolor i landet *med sämst betygsresultat* förra året ligger hälften i Väst-sverige. (SVT Västnytt 2015-03-09, uppläsare Maria Nåfors; i kvällssändningarna Anders Ekwing)

Följande sex exempel har inte lika rakt samband med ett visst verb i den tänkta relativsatsen:

- (10) Verket i Brunsbützel ... får inte tas i drift igen under *den* korta tid *fram till 2021*, då alla tyska kärnkraftverk ska vara stängda. (Det är *2021*, inte *tid*, som är korrelerat till *då*, och relativsatsen är icke-restruktiv.) (CG Claesson, nyhetsartikel i G-P 2012-03-09)
- (11) Det är en logisk följd av *det* uppenbara slöseri *med pengar* som i stället borde ha gått till forskningsändamål ... (Det är *pengar*, inte *slöseri*, som är korrelerat till *som*.) (Fredrik Tenfält, krönika i G-P 2013-03-01)
- (12) ... hon frågade om *de* många skandaler *kring förgiftade, eller på annat sätt farliga, livsmedel*. (SVT text-tv 2012-11-10)
- (13) *Det* enda svenska företag *bland dom hundra största vapenförsäljarna* är SAAB ... (SVT Rapport, reporter Anita Hallberg Egervall, 2013-02-18)
- (14) Dessutom använder inte primärvården *dom* nationella riktlinjer *för vård vid depression och ångest* trots att *dom* kom 2009. (SVT Rapport, reporter Lars-Erik Taubert, 2013-06-20)
- (15) Hon strejkade i protest mot *dom* omänskliga förhållanden *i det fängelse där hon avtjänar sitt straff*. (SVT Aktuellt, uppläsare Jon Nilsson, 2013-10-01; textningen ändrade till »Hon protesterade mot förhållanden i det fängelse där hon avtjänar sitt straff».)

Från annan, kanske oväntad, källa (Universitetskanslersämbetet, juni 2014) kommer följande:

- (16) Dessutom anser UKÄ att *den* riktlinje *om att en student som bedömts underkänd i ett provmoment vid fem tentamenstillfällen måste avbryta sina studier* är alltför långtgående.

Exempel från sent 1900-tal

Följande exempel är hämtade från tidningskorporusar i Språkbanken. Det första ligger kronologiskt mellan 2010-talet och 1965, året för materialet i den första svenska tidningskorporusen.

- (17) ... den militära kärnkraften [har] lyckats hålla sig utanför *den* allt intensivare debatt *om kärnkraftens framtid*. (DN 1987-05-18)

Följande exempel från 1965 är av samma typ som de som anförts ovan, oberoende av om man tar *härom* eller *på svenskt språk* som attribut. (18) är det enda odiskutabla exemplet i Press 65.⁴

⁴ Följande två exempel ur Press 65 kan lika gärna tolkas som konstruktioner med absolut superlativ (*hetaste/kallaste* respektive *djupaste*), där obestämd form är normen.

... *de* hetaste resp. kallaste platser *på denna jord* ... (SDS 1965-07-25)
 ... *den* djupaste mörka orgelpunkt *i kontrabasarna*. (SDS 1965-03-15)

(18) *Det mest lästa arbete härom på svenskt språk* är Gustaf Sundbärgs 1911 utkomna »Det svenska folklynnnet» ... (SDS 1965-03-08)

Som sagt avviker den aktuella konstruktionen från normen i nutida svenska. En förklaring till avvikelserna skulle kunna vara att författarna har hyperkorrigerat, dvs. haft en missriktad strävan efter den rekommenderade och därmed »finare» obestämda formen i den »klassiska» determinativstrukturen, den med relativsats. En annan, troligen bättre, förklaring skulle kunna vara att det rör sig om en ändring i texten, från relativsats till prepositionsattribut, utan konsekvensändring till slutartikel.⁵ I 1–9 ovan skulle i så fall *som har* ha ändrats till *med*.

Ytterligare fyra sekel bakåt

Vi har nu sett att konstruktionen, som kanske kan uppfattas som nutida slarv, förekom i tidningstext redan för ett halvsekel sedan. Inte heller då var emellertid strukturen som sådan (fristående artikel + substantiv utan slutartikel, med eller utan determinativ funktion) en nymodighet utan har riktigt gamla anor, i såväl prosa som poesi.

Mina exempel från Strindberg och från 1937 års psalmbok har jag fått fram via Språkbanken, medan min källa för exemplen från Bellman och Swart är Wessén 1965 s. 34.

I slutet av 1800-talet skrev Strindberg i Giftas (1884) »Du har ingen nåd att vänta av de ömma hjärtan, intet tröstens ord av de ljuva läppar ...». I ett ungdomsdrama hade han tidigare formulerat versraden »Och för den sista gång famnen den älskade mö.» (där *famnen* är 2 person plural imperativ av verbet *famna*). I dessa fyra exempel rör det sig om icke-determinativ bestämd artikel, men hos Strindberg finns också exempel på determinativkonstruktion med prepositionsattribut: »... gumman är den bästa fru i världen». Samme författare skriver emellertid »... den bästa biten av denna ö ...», med bestämd slutartikel.

Från sent 1700-tal kommer »Til the Nybyggare på Gröna Lund» (C.M. Bellman, adressraden för epistel 22). Andra exempel ur episteln är: »... som täfla i glans med de Orientaliska pärlor. De gyllende Fiskar i China upstiga i svafvelgul ånga ...»; »Dryckes-kärnen vid de sorlande bäckar finnas uti Castanie-trän högt upsatta ...». Exemplen, av vilka adressraden och det som har »i China» som prepositionsattribut, är speciellt intressanta som paralleller till exempelvis (15) ovan, är hämtade ur inledningen, så det finns inga metriskärl till att kortare former används.⁶

⁵ För att visa fenomenet utebliven konsekvensändring ger jag följande exempel trots att det inte är ett prepositionsattribut som avslutar:

... ett resonemang i stil med det som *den dam presterade när hon menade* 'att det kan inte vara Guds mening att folk far omkring i rymden ...' (SDS 1965-10-08)

Formuleringen förklaras bäst med att skribenten bytt konstruktion från relativsats (»som menade») till temporalisats (»när hon menade») och därmed avvikit radikalt från standardmönstret.

⁶ Metriskärl kan det däremot vara fråga om i poetiska texter, även senare sådana, t.ex. Evert Taubes välkända »Möte i monsunen» från 1936, där första raden och sista raden har formuleringar av den aktuella typen: »... den svalkande monsun», respektive »... den glittrande blåa ocean». Verstekniska aspekter på artikelbruk diskuteras utförligt i Haskå 1972 s. 117–194.

1694 anges som tillkomstår för den klassiska skolavslutningspsalmen »Den blomstertid nu kommer» (enligt traditionen en svensk originaltext av I. Kolmodin, vilken ju också innehåller »De fagra blomsterängar» och »De rika örtesängar»).⁷

1530 skrev Olaus Petri i det som kom att bli psalm nr 60 »De herdar vaktade deras [sic!] hjord» (med samma struktur som »den blomstertid», utan adjektivattribut) och »De himmelska härar med högan röst / Begynte med ängelen sjunga» (med attribut som »de fagra blomsterängar»).⁸

Ett annat 1500-talsexempel, »... Höffwitzmen för thet folk wid Rotebro» (P. Swart) utgör liksom Bellmans »the Nybyggare på Gröna Lund» och »De gyllende Fiskar i China» en strukturell parallell till några av de moderna exempel som anförts ovan.

Slutord

Trots att det finns stora kronologiska luckor i den gjorda översikten finns det anledning att tro att den aktuella determinativkonstruktionen har funnits kontinuerligt i åtminstone 500 år. Att bara se den som ett utslag av nutida brist på anpassning till riksspråksnormen missar en intressant historisk dimension.

Konstruktionen leder knappast till kommunikationsstörning i den snäva betydelsen av kommunikation, dvs. överföring av ett innehåll. Däremot är det viktigt för språkanvändare att veta att den avviker från den nutida normen och därmed kan störa relationen mellan sändare och mottagare.

Litteratur

- Haskå, Inger, 1972: Studier över bestämdhet i attributförsedda nominalfraser, Uttryckstyperna »det vida hav», »vida havet» osv. i svensk poesi 1500–1940. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap 23.) Lund: Studentlitteratur.
- Ohlander, Sölve & Arne Olofsson, 2010: Små ord, stora stötstenar. Om engelskans artikelsystem. I: På tal om språk. En introduktion till språkforskning för studenter. Göteborg: Göteborgs universitet, institutionen för språk och litteraturer. S. 61–72.

⁷ Typen »de fagra blomsterängar» är inte helt död: »Trots det svaga forskningsstödet är utbildningsminister Jan Björklund övertygad ...» (formulerat av TT, återgivet ordagrant 2014-03-25 i t.ex. G-P och SDS). Ett annat exempel från TT, 2014-08-02: »Med påslagna blåsljus [sic!] och sirener körde bilen i hög fart på de småländska vägarna innan den slutligen stoppades ...». Ett stort antal tidningar och Text-TV tog in telegrammet ordagrant, inklusive *blåsljus*, medan tidningar som gjorde en egen artikel av det ändrade till »de småländska vägarna». Nutida förekomst i prosa av denna konstruktion, som saknar svenskans egenhet med dubbel bestämdhetsmarkering, tycks inte ha uppmärksamats i litteraturen men kommenterades kortfattat i Ohlander & Olofsson 2010 s. 66, not 6. I Haskå 1972, som har poetiska texter som huvudämne, finns en kort jämförande undersökning av prosatexter (den senaste från 1922), där det konstateras (s. 291) att konstruktionen spelar »en viss roll» fram till 1700-talets mitt men i senare tid (alltså fram till 1922) är sällsynt.

⁸ Psalmtexter har stått för en stor del av den svenska allmänhetens exponering för avvikande artikelbruk. Fram till andra hälften av 1960-talet inleddes varje skoldag i den obligatoriska skolan med psalmsång och bön. Dessutom ansågs psalmtexter lämpliga för utantillinläring. Vid läxförhör krävdes ordagrann rabbling; en kritisk hållning till texternas syntax fanns det inget utrymme för.

SAG2 = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: Svenska Akademiens Grammatik, 2. Ord. Stockholm: Norstedts Ordbok.

SAOB = Svenska Akademiens Ordbok. Lund 1898–

Stroh-Wollin, Ulla, 2009: On the development of definiteness markers in Scandinavian. I: Working Papers in Scandinavian Syntax 83. S. 1–25.

Wessén, Elias, 1965: Svensk språkhistoria 3. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Språkbanken vid Göteborgs universitet: <http://spraakbanken.gu.se/>

Arne Olofsson

Den svenska språkvårdens centralstyrning

Är språkvården i Sverige mer centraliserad än i andra länder? Nej, den ser ut ungefär som i de flesta någorlunda jämförbara stater, vill jag påstå.

Frågan och svaret föranleds av Daniel Wojahns angelägna och tankeväckande doktorsavhandling *Språkaktivism. Diskussioner om feministiska språkförändringar i Sverige från 1960-talet till 2015* (Uppsala universitet 2015). Den bygger på ett förhållandevis stort material och är nog det hittills längst drivna försöket inom svensk nordistik att anlägga en renodlat socialkonstruktivistisk syn på samtida språkbruk. Den för en viktig diskussion om språkförändringar som initieras av subkulturer »underifrån» och hur den institutionaliserade språkvården förhåller sig till dem i rekommendationer och språksyn.

Såsom uttryckligen ifrågasatt av Wojahn (till exempel s. 196, 206, 218, 236) vore det konstigt om jag instämde i allt han skriver. Avsikten med följande rader är dock inte en systematisk granskning av hans argumentation, än mindre en recension. Jag vill endast invända mot en bedömning av den svenska språkvårdens maktställning som mer har karaktär av sakfel. Wojahn tillskriver svensk språkvård en nästan unik centralisering. Jag har hört uppfattningen också från annat håll; desto viktigare därför att korrigera den.

Wojahn arbetar med tre typer av material: texter och samtal från språkaktivister som vill ändra genusrelaterat språkbruk, kommentarer till dessa förslag på några olika internetsajter och texter från den institutionaliserade språkvården och dess företrädare. I kapitel 4, där materialet presenteras, skriver Wojahn på sidan 60: »I internationellt perspektiv har den institutionaliserade språkvården en stark ställning i Sverige, något som inte minst visar sig genom att språkvård här bedrivs i statens regi. Språkvård förstås sålunda som något som bör vara en statlig angelägenhet och utövas av en myndighet, något som saknar motsvarighet i många andra västeuropeiska länder.»

I det avslutande diskussionskapitlet har denna bedömning skärpts (s. 245): »Genom att språkvårdare ger tydliga rekommendationer i fråga om diskriminerande benämningspraktiker, som sällan ger utrymme för egna resonemang, och genom att många språkbrukare tillskriver språkvården förmågan och makten att göra detta, skapas i viss utsträckning också en monopolställning i dessa frågor. Detta saknar motstycke i andra hittills analyserade språk.»

Frasen *många andra* i det första citatet och *hittills analyserade språk* i det andra (analyserade av vem? Wojahn?) kan nog rädda Wojahn från att beslösas med direkta fel, men sakförhållandena behöver redas ut. Jag vill hävda att i internationellt perspektiv har den svenska språkvården en ställning som har motstycken i många andra västeuropeiska länder.

För att belägga denna tes borde jag egentligen replikera Wojahns undersökning för ett tiotal europeiska språk. Det klarar jag ju inte. Jag får därför tillämpa ett lättvindigt metodiskt grepp för att operationalisera min jämförelse. Två enkla frågor är hanterbara: Varifrån emanerar normerande ordböcker, och finns det statsfinansierade institutioner som ger råd i enskilda språkfrågor under åberopande av ett statligt uppdrag? Ordböcker normerar visserligen i första hand stavning och böjning, en fråga som Wojahn inte diskuterar, men redan genom att uppta ett ord som lemma, med eller utan uppgifter om bruk och betydelse, har de en normerande verkan utöver ortografi och morfologi.

Jag börjar med de nordiska länderna. Dansk Sprognævn är en statlig institution som påminner mycket om Språkrådet, och som ger råd i lexikala frågor. Man ger också ut *Retskrivningsordbogen* med en starkare ställning i det danska språksamhället än SAOL i det svenska. Det finns en lag om att de som är verksamma i offentlig tjänst måste följa *Retskrivningsordbogen*, som i sin avslutande del har ett långt parti som snarast motsvarar Språkrådets *Svenska skrivregler*. Dansk Sprognævn kan på eget bevåg göra mindre ändringar i ordboken, men ändringar av principiell natur måste godkännas av kulturministern. Den danska motsvarigheten till SAOB – som ju indirekt kan ha en starkt normerande roll – är *Ordbog over det danske sprog* (avslutad 1955), som givits ut av Det danske Sprog- og Litteraturselskab. Sprog- og Litteraturselskabet har en ställning som i viss mån påminner om Svenska Akademiens, men man är mer beroende av statlig finansiering.

I Norge finns statliga Språkrådet med uppgifter som är snarlika det svenska Språkrådets, med omfattande rådgivning. Språkrådet har ett särskilt ansvar för rättskrivnings- och definitionsordböckerna *Bokmålsordboka* och *Nynorskordboka* som utarbetas av Språkrådet och Oslo universitet i samarbete och som har normerande ställning. Motsvarigheten till SAOB är för nynorskans del närmast *Norsk ordbok* (2014), som också utarbetats vid universitetet i Oslo, och för bokmålet *Det Norske Akademis Store Ordbok* som är under arbete under ledning av Det Norske Akademi for Språk og Litteratur (den beräknas vara klar 2017). Akademien är inte en statlig institution utan har mer karaktär av kamporganisation för bokmål, och ordboksarbetet har till stor del finansierats av stiftelser och fonder. Men från och med 2015 har statsmakterna gått in med mycket stora anslag för att ordboken ska bli färdig.

I Finland finns den statliga myndigheten Institutet för de inhemska språken med en ställning som påminner starkt om svenska Institutet för språk och folkminnen. Det finska Institutet har alltså stora dialekt- och namnsamlingar men också särskilda språkvårdsavdelningar för finska och svenska. Institutet ger också ut den stora ordboken *Kielitoimiston sanakirja* med officiell ställning som norm för finskan. Svenskan i Finland följer i princip den sverigesvenska standardnormen (i skrift), men den mindre *Finlandssvensk ordbok* (2 uppl. 2008) med ca 2 500 uppslagsord är intressant i detta sammanhang. Den ger rekommendationer om vilka särfinlandssvenska ord som kan användas eller bör undvikas. Den har författats av tidigare och nuvarande chefen för den svenska språkvårdsavdelningen inom Institutet, Mikael Reuter respektive Charlotta af

Hällström-Reijonen, och ges ut i deras namn, men deras positioner som företrädare för Institutet klargörs tydligt.

På Island ger det statsfinansierade Árni Magnússon-institutet (Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum) ut ordböcker och språkhandböcker, bland annat *Stafsetningarorðabókin* som normerar stavningen. Den ordbok som framför allt har position som normkälla, *Íslensk orðabók*, är dock i huvudsak ett förlagsprojekt.

Sverige har alltså inte en mer centraliserad institutionaliserad språkvård än andra nordiska länder. Det är nästan tvärtom. Den svenska normeringsmakten för allmänspråket är påtagligt delad mellan å ena sidan det statliga Språkrådet, å andra sidan den från staten fristående Svenska Akademien. Den senare råder över SAOL, den utan gensägelse starkaste normkällan. När SAOL i sin 15:e upplaga tar upp *hen* som personligt pronomen och *en* som indefinit pronomen också i subjektsform, så har dessa ord utan tvivel införlivats i standardspråket. Maktdelningen är troligen av godo. Bland annat innebär den att det lexikografiska arbetet i Akademiens regi har kunnat bedrivas med större kontinuitet än i de länder där det varit mer beroende av marknader under ekonomiska konjunkturer eller statliga anslag under politiska konjunkturer (se Hannesdóttir 2013). Helhetsbilden är dock att skillnaderna mellan de nordiska länderna är liten. Ordboks- och handboksutgivning kombineras med daglig rådgivning, i huvudsak i statlig regi men med större eller mindre insatser av fristående institutioner.

En jämförelse med andra europeiska stater är mer komplicerad, eftersom landskapen av akademier, myndigheter och andra institutioner skiftar mellan olika stater och olika politiska kulturer. En enkel metod är att gå igenom medlemsförteckningen för det europeiska samarbetsnätverket European Federation of National Institutions for Language (EFNIL). Redan förekomsten av ett sådant nätverk visar att tanken på mer eller mindre statliga språkvårds- och språkplaneringsorgan inte är främmande i europeiska sammanhang.

Många stater, kanske särskilt de östeuropeiska, är representerade av ett organ som tillhör respektive lands vetenskapsakademi, till exempel Ungern (Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézet) eller Kroatien (Institut za hrvatskij jezik i jezikoslovlje). Andra företräds av akademier som liknar Svenska Akademien, såsom Camões Instituto från Portugal eller Accademia della Crusca från Italien (som också representeras av det lexikografiska institutet Opera del Vocabolario Italiano). I en del fall är organisationen i fråga en avdelning inom regeringsadministrationen: Služba za slovenski jezik från Slovenien, Le service de la langue française för franskan i Belgien eller Délégation générale à la langue française et aux langues de France från Frankrike. Den senare råder bland annat över stora lexikala databaser och har också ett nära samarbete med Franska akademien.

En organisation som påminner relativt mycket om de nordiska är Nederländse Taalunie, ett statsfinansierat institut med ansvar för nederländskan i Nederländerna och Belgien (jämför den något annorlunda ordningen för svenskan i Sverige och Finland). Man ger dagliga språkråd, ägnar sig åt namnvård, försöker gynna nederländskans internationella ställning, och inte minst ger man ut den normerande ordboken *Het Groene Boekje. Woordenlijst Nederländse Taal*.

Uppgifterna skiftar alltså mellan olika organisationer. I en del fall ligger tonvikten på undervisning, inte minst för att främja det egna språket utomlands. I andra fall är forskning det viktigaste, gärna med inriktning på bred dokumentation, korpuserarbete och även

ordboksutgivning. Rådgivning i enskilda språkfrågor förekommer, men har mestadels inte en lika framträdande plats som i de nordiska institutionernas språkvårdsarbete. Gemensamt för alla är att de åberopar någon form av offentligt mandat för sitt språkpolitiska och språkvårdande arbete.

Det gäller dock inte riktigt de två brittiska organisationer som ingår i EFNIL. Det är dels British Council vars enda uppgift är att sprida brittiskt språk och brittisk kultur utomlands, dels *Oxford English Dictionary*, det stora statsfinansierade ordboksprojektet med enda uppgift att ge ut »the definitive record of the English language». Kulturimperialism och normativitet är alltså – något tillspetsat – vad som utmärker brittisk språkpolitik i detta sammanhang.

Tyskland företräds dels av Deutsche Akademie für Sprache und Dichtung, fristående från staten och med vissa avlägsna likheter med Svenska Akademien (den grundades dock först 1949 och driver inget lexikalt arbete), och Institut für Deutsche Sprache (ISD). Det senare är ett stort forskningsinstitut, finansierat både av federala medel och av delstatsmedel (Baden-Württemberg). Institutet arbetar med forskning och dokumentation, främst av modern tyska, men direkt rådgivning förekommer knappast. Både Akademie für Sprache und Dichtung och ISD är dock representerade i Rat für deutsche Rechtschreibung som normerar ortografin. För lexikal normering har förlagsprojektet Duden stor betydelse, dock ej officiellt sanktionerad, vad jag kan förstå.

Den här snabba genomgången är naturligtvis mycket skissartad. Men den räcker, menar jag, för att konstatera »motsvarighet i många andra västeuropeiska länder».

Snarast tycks Storbritannien och Tyskland skilja ut sig som avvikande. Så fort man kommer till mindre språk närmar man sig den svenska modellen. Det är inte så förvånande att engelska och tyska, som är utpräglad pluricentriska språk med många talare, på ett helt annat sätt än svenskan kan generera debatter, förlagsprojekt och forskning som gör att statsfinansierad språkvård inte blir så nödvändig. Wojahn skriver (s. 245): »I andra språkområden, där motsvarande inflytelserika institutioner med ett statligt mandat att vårda språket inte existerar, är makten mer decentraliserad. I engelsk- och tyskspråkiga länder har detta resulterat i en stor mängd olika handböcker om framför allt anti-sexistiskt språkbruk, där så olika verksamheter som universitet, flygplatser eller kommuner skapat sina egna rekommendationer.» Det är tänkvärt, men en smula demagogiskt. Med tanke på antalet språkbrukare borde det tyska språkområdet generera minst tio gånger så många handböcker om anti-sexistiskt språkbruk som det svenska, och det engelska kanske hundra. Frågan är om inte läget är just så.

Ju färre talare ett språk har, desto mer är det beroende av allmänfinansierade insatser för att det ska bli möjligt att ge ut ordböcker, skriva grammatikor, utveckla översättningsprogram och över huvud taget hålla en vital språkdebatt vid liv. Tydligaste blir detta när minoritetsspråk ska ges möjlighet att hävda sig. Svenskan är inget litet språk, men i förhållande till engelska och tyska är det litet. Liksom finska, ungerska, grekiska eller till och med nederländska måste därför det svenska språksamhället i större utsträckning lita till det allmänna för att det egna huvudspråket ska frodas, debatteras och utsättas för kritisk granskning.

Wojahn är med all rätt mycket upptagen av hegemoniförhållanden i sin undersökning av feministisk språkaktivism och reaktioner på den. Det förvånar därför att han tämligen oreflekterat låter Europas två största språk stå modell för svensk språkpolitik. Vart tog hegemonikritiken vägen?

Litteratur

Anna Helga Hannesdóttir, 2013: Ordbokspolitik i Sverige, Danmark, Island och Finland – en översikt. I: En samlet ordbokspolitik etter 2014. Rapport fra et seminar 20. mars 2013. Oslo: Språkrådet i Norge. S. 13–17.

Olle Josephson

Bör statlig språkvård vara språkaktivistisk?

Hur ska språkvården förhålla sig till språkaktivism? Och medför språkvårdens språksyn att rekommendationer om könsrelaterade språkfrågor är anti-feministiska? Dessa frågor aktualiseras av en nyligen utkommen avhandling, *Språkaktivism – diskussioner om feministiska språkförändringar i Sverige från 1960-talet till 2015* av Daniel Wojahn (2015). Avhandlingen handlar om det som benämns *språkaktivism*, det vill säga medvetna språkförändringsförsök som görs av den feministiska rörelsen i syfte att förändra samhället genom att förändra språket. Det är ett intressant arbete som ger inblick i tidigare obeskrivna språkförändringsstrategier.

Avhandlingen är i första hand en studie över feministiska rörelsers språkförändringsförslag som rör benämningspraktiker, men den gör också anspråk på att täcka in de reaktioner som språkförändringarna ger upphov till. Wojahn analyserar därför dels språkaktivisternas meningsmotståndare i kommentarsfält i diskussionsforum, dels det han kallar »den institutionella språkvården» och dess rekommendationer över tid. Som språkvårdare på Språkrådet gläds vi åt avhandlingens vilja att diskutera språksyner och deras konsekvenser, men vi vill också invända mot några av avhandlingens antaganden och slutsatser som rör just den institutionaliserade språkvården.

För det första vill vi diskutera Wojahns antagande att språkvården i större utsträckning borde anamma språkaktivisternas förslag (t.ex. s. 234–235). Föga förvånande hävdar vi att skilda kontexter, syften och mottagare gör att språkvården och språkaktivisterna har olika förutsättningar och roller, vilket påverkar de språkrekommendationer som ges. För det andra vill vi ifrågasätta avhandlingens bild av en radikal, verklighetskonstruerande språksyn som en förutsättning för feministiska språkförändringar (s. 241). Vi vill påstå att man kan ifrågasätta könsnormer även med en språksyn som antar att språk och verklighet påverkar varandra.

Wojahn tillskriver med all rätt språkvården en institutionaliserad maktposition. Men det som inte kommer fram är att den rollen också är starkt styrd av just de institutionella ramar som gör den till en maktposition. Myndighetsspråkvårdare har att förhålla sig till flera styrande dokument. Instruktionen (SFS 2007:1181) sätter ram för vad verksamheten kan och ska ägna sig åt, och slår bland annat fast att arbetet ska vila »på vetenskaplig grund». En av Wojahns slutsatser är att »[f]öreställningar om klarspråk, ett 'vårdat, enkelt och begripligt' offentligt språkbruk, dominerar språkvårdens reaktioner på aktivisternas språkförändringar» (s. 245). Dessa »föreställningar» återfinns i språklagen (SFS 2009:600) och dess uttolkning (Språkrådet 2010), där det slås fast att den offentliga språkvården ska arbeta med det offentliga språket och främja demokrati på så sätt

att språket i offentlig förvaltning ska vara vårdat, enkelt och kunna begripas av den enskilda.

Tillämpat på den korpuspråkvård som Wojahn behandlar i sin avhandling, innebär detta att den statliga språkvården har i uppdrag att rekommendera ord som är enkla att använda och förstå för mottagarna i det aktuella sammanhanget. Det är en utmaning vars svårighet bottenar i att språkvård alltid handlar om språk i förändring; det är först när ett språkbruk vacklar och det finns variation som det når en språkvårdarens bord. Det medför med nödvändighet att när språkvården utreder en fråga och ger rekommendationer så är språkets brukare inte ense om vilket ord som är det lämpligaste eller det bästa. Det pågår således en diskursiv kamp om vilket uttryckssätt som bör vara norm, eller om ett uttryckssätts innebörd och laddning. Det här är språkvårdens springande punkt och ständiga fråga. När normer är i konflikt – vems norm bör språkvården förhålla sig till?

Att språkvården och språkaktivismen har olika syften, mottagare och ramar påverkar såväl handlingsutrymmet som valet av språkförslag. Språkaktivism är en gräsrotsrörelse som syftar till att driva enskilda gruppers intressen. Det är en viktig demokratisk uppgift. Men att använda språket som medel i en samhällelig kamp kan inte jämföras med den institutionaliserade språkvårdens uppdrag att ge utrymme för den pluralism som är typisk för språk i förändring och för demokratiska samhällen. De språkformer som föreslås av språkaktivister ligger ofta långt ifrån de som är vanligast i bruket, medan språkvården tar hänsyn till bruket och således intar en mer deskriptiv och avvaktande hållning. Det är därför lite märkligt att Wojahn verkar mena att språkvården bör anamma enskilda språkaktivistiska förslag (kap. 7) och därmed verka för en mer preskriptiv hållning, samtidigt som han kraftigt ifrågasätter »språk som något enhetligt, normerat och reglerat» (s. 244 f.).

Om språkaktivism enligt Wojahns definition måste äga rum från en diskriminerad position (s. 24), kan den inte rimligen bedrivas genom statlig sanktion. Man kan alltså fråga sig om de språkaktivistiska förslagen alla gånger är menade att anammas av den offentliga språkvården. Det hänger samman med att en språklig nybildning inte bara fungerar som ett utmanande av normer, utan även fungerar som gruppmarkör. Wojahn citerar t.ex. språkaktivister som inte längre vill använda *hen*, eftersom det uppfattas som »ett ’stockholmskt ord’ som tagits över av icke-queera kulturmänniskor och akademiker som vill stoltsera med lagom radikala ord utan någon egentlig intention att utmana tvåkönsnormen» (s. 124). Resonemanget medför alltså att när den offentliga språkvården tar upp de språkaktivistiska förslagen och gör dem till en del av den hegemoniska diskursen så förlorar de funktionen som normkritiskt slagträ.

Wojahn verkar också mena att en språkförändring kan ske om det är så att en person eller grupp föreslår en förändring, använder den (i alla fall i vissa sammanhang) och språkvården tar upp den och reagerar positivt. Han »intresserar [sig] såväl för de språkaktivistiska diskussionerna, i vilka deltagarna driver och förordar feministiska förändringar, som för re_aktionerna som dessa förändringar framkallar hos andra språkbrukare och hos språkliga norminstanser» (s. 11). Antagandet att språkförändring på så sätt är linjär är märkligt, inte minst då Wojahn jämför språkliga »interveneringar» i ett material från 2000-talet med »re_aktioner» i material som i huvudsak kommer från 1970-talet (s. 63, 66).

Även om materialet hade kommit från samma tid så är språkförändring enligt vår erfarenhet något mer komplex och beror till stor del på språksociologiska mekanismer.

För att använda ett nutida exempel vet vi att vissa människor inte vill använda *hen* av samma skäl som de inte vill säga *rocka fett*; därför att språket är ett uttryck för grupp-tillhörighet och identitetsskapande. Människors obenägenhet att anamma ett språk som de anser ligga långt från vad de vill identifiera sig med gör också att rekommendationer som inte har tillräckligt brett stöd i bruket inte har någon större chans att få genomslag (Norén 1993). Sådana perspektiv komplicerar diskussionen, men de är nödvändiga för förståelsen av människors förhållningssätt till språkvård såväl som till språkaktivism.

En annan av Wojahns slutsatser är att språksynen skiljer sig åt mellan språkvårdare och språkaktivister. Han menar att medan språkaktivister ser språket som verklighetskonstruerande, kännetecknas språkvårdens språksyn av en »verklighetsavbildande ansats där språk förstås som ett i sig slutet system med begränsat konstruktivistisk påverkan där förändring i stort sett är önskat» (s. 235). Att språksynerna skiljer sig åt är vi eniga om, men hans slutsatser om vad denna skillnad i språksyn betyder för synen på språkförändring och jämställdhet är dåligt underbyggda. Vi menar att man även med en annan språksyn kan ifrågasätta det som Wojahn kallar de olika realiseringsformerna av könsrelaterad diskriminering (s. 27).

Wojahn anlägger en radikalt konstruktivistisk syn på språk. Bland annat medför det att han avskaffar referens (s. 32), eftersom han menar att *personreferens* är en formulering präglad »av en verklighetsavbildande språksyn där ord antas beteckna eller referera till entiteter och kategorier i den icke-språkliga världen som existerar oberoende av diskursiva handlingar». Vi menar att det argumentet bygger på en onyanserad uppfattning av referensbegreppet. Vi antar, i likhet med SAG m.fl., att lexem kan referera till »en faktiskt eller fiktivt existerande eller tänkt, hypotetisk företeelse» (SAG 1 s. 216), t.ex. en socialt konstruerad entitet, och att referens därmed blir en viktig länk mellan språk och omvärld. Därmed inte sagt att diskursiva handlingar inte påverkar den icke-språkliga världen.

Att Wojahn förkastar referens leder till att han bortser från förändringar i ords referensmönster och deras inverkan på betydelse. Bilden av lexemens betydelse blir därmed snarast essentialistisk, och benämningar som historiskt sett varit könade antas inte kunna förändras. En benämning som *lärare* verkar utifrån Wojahns synsätt alltid dömd att vara »manligt appellerande», eftersom *-are* i vissa ord varit en maskulin ändelse. Att det i andra ord, som *gnagare* eller *dammsugare*, snarare varit ett uttryck för aktörsskap (Wessén 1965 s. 121–125) tar Wojahn inte hänsyn till. Med Wojahns språksyn kan inte det faktum att samhället förändrats så att kvinnor nu är de vanligaste referenterna till *lärare* påverka ordets betydelse, utan han ser det bara som att mannens normposition bevaras (s. 224). Därmed antas förändringar i språket påverka samhället på ett avgörande sätt, men förändringar i samhället verkar inte kunna påverka ords betydelse – åtminstone inte genom förändrade referensmönster.

Wojahns syn på betydelse är alltså att det är något stabilt och närvarande i formens alla användningar. Han förutsätter att benämningar på *-are* och pronomenet *man* alltid och för alla är manligt könade och att detta faktum är konstant över tid (s. 102). Som språkvårdare uppfattar vi ords betydelser som en fråga om samtida förhandlingar utifrån historiska konventioner. Precis som Wojahn själv betonar så kan ingen enskild grupp eller person slå fast vad ett ords betydelse är, och såväl polysemi som synkron och diakron variation är centrala faktorer i betydelseförändring.

Med Wojahns essentialistiska syn på betydelse så finns de könade konnotationerna alltid kvar, trots att få språkbrukare använder orden så eller uppfattar dem så. Däremot framhåller Wojahn att ords betydelse, eller laddning, kan ändras genom s.k. *reclaiming* (s. 101) vilket talar emot hans eget resonemang. Att ha en mer konstruktivistisk syn på lexemen medför dock svårigheter. Vad gör vi i tider av förändring, när många språkbrukare upplever en form som neutral men andra inte? Vissa språkaktivister har förordat binärt könade ord, kopplade till andra könade substantiv som *kvinn*a och *man* (s. 89), medan språkvården har menat att en sådan strategi reproducerar en binär könsordning. Wojahn hävdar dock att »språkvårdarna tydligt avråder från [...] språkförändringar som utmanar tvåkönsnormen» (s. 232). Men tvärtom har språkvården motarbetat ett binärt tvåkönsystem genom att framhålla att det inte är någon bra lösning att ersätta ett generiskt *han* med ett generiskt *hon* eller *riksdagsman* med *riksdagskvinn*a. Med andra ord har språkvården tidigt intervenerat i tvåkönsordet liksom i kategorialkönsordet, för att använda Wojahns egna begrepp (s. 28–30).

Skilda roller, gemensamma utmaningar

Man kan konstatera att trots skillnader mellan språkvårdens rekommendationer och aktivisternas interveneringar så har vi ändå något gemensamt: Vi måste förhålla oss till samma problematik i benämningsfrågor. Här står språkvården, aktivisterna och samtiden inför samma utmaning. Och det finns inga enkla lösningar. Vår avsikt med det här bidraget är inte att hävda att språkvårdens lösningar över tid alltid har varit idealiska. Språkvårdens strategier behöver ständigt uppdateras, och i den mån Wojahn behandlar nyare språkvårdsmaterial så blir det också tydligt att så sker (s. 221, 227), något han dock bortser från i sin slutsats, där han skriver att språkvårdens förhållningssätt har »ändrats mycket lite under de senaste runt 50 åren» (s. 227).

Vi har genom det här bidraget velat visa att även en mer verklighetsavbildande språksyn kan intervensera i diskrimineringsstrukturer. Vi menar alltså att den radikala, konstruktivistiska språksyn som Wojahn förespråkar inte är en nödvändig förutsättning för feministiska språkförändringar. Paradoxalt nog verkar Wojahns konstruktivistiska språksyn innebära en essentialistisk syn på lexemen, som bortser från möjligheten att den icke-språkliga verkligheten kan påverka språkformers betydelse. Vi har också velat betona att olika aktörer i olika tider verkar med olika syften, ramar och mottagare. Medan avhandlingen visar att diskriminerade gruppers språkaktivism fyller en viktig funktion på gräsrotsnivå, menar vi att den statliga språkvården har ett annat uppdrag: att förhålla sig till allas röster och att verka i ett pluralistiskt samhälle där många olika normer ställs mot varandra.

Frågan om vems språk som ligger till grund för normen är en fråga som alltid bör diskuteras, och som i ett heterogent samhälle är komplex. I ett sådant samhälle menar vi att språkvårdens uppgift snarast bör vara att mana till tolerans och förståelse för parallella normer – att visa att olika människors perception, språksyn och kunskap under samma tid kommer att skilja sig åt. För språkvården ligger här inte minst en stor pedagogisk utmaning, men vi tror att det är genom kunskap om språkförändringsprocesser och förståelse för språksociologiska mekanismer som vi bäst kan skapa tolerans för ett språkbruk som innehåller variation.

Litteratur

- Norén, Kerstin, 1993: Ger svensk språkvård något resultat? I: *Språkvård* 3. S. 19–24.
- SFS 2007:1181. *Förordning med instruktion för Institutet för språk och folkminnen*. Stockholm: Kulturdepartementet.
- SFS 2009:600. *Språklag*. Stockholm: Kulturdepartementet.
- Språkrådet, 2010: *Språkrådets uttolkning av språklagen (2009:600)*. Från <http://www.sprakoch-folkminnen.se/sprak/sprakpolitik/spraklagen.html>. Hämtad den 9 september 2015.
- Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Wessen, Elias, 1965: *Svensk språkhistoria II. Ordbildningslära*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Wojahn, Daniel, 2015: *Språkaktivism: Diskussioner om feministiska språkförändringar i Sverige från 1960-talet till 2015*. Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk 92. Uppsala: Uppsala universitet.

Maria Bylin, Lena Lind Palicki & Susanna Karlsson

Språkaktivism, språkvård och språksyn

Respons till Olle Josephson samt Maria Bylin, Lena Lind Palicki & Susanna Karlsson

Min analys av språkvårdens förhållningssätt till politiskt motiverade språkförändringar har gett upphov till en diskussion om språkvårdens roll i samhället. Jag förstår att en kritisk analys av den institutionaliserade språkvårdens rekommendationsverksamhet väcker reaktioner från personer som arbetar med denna verksamhet. Att analyserna dessutom har föranlett en diskussion om språksynen inom svensk språkvård och språkvetenskap är särskilt glädjande.

På de följande sidorna svarar jag på Josephsons samt Bylin, Lind Palicki & Karlssons respons på min avhandling *Språkaktivism. Diskussioner om feministiska språkförändringar i Sverige från 1960-talet till 2015*. I avhandlingen analyserar jag diskussioner om feministiskt motiverade språkförändringar som har förts i tre kontexter: inom feministiska grupper, bland negativt inställda skribenter i kommentarsfält på nätet och inom den institutionaliserade språkvården. Ett av mina centrala forskningsintressen är hur de olika aktörerna konceptualiserar relationen mellan språk och kön samt relationen mellan språkförändringar och förändringar i den icke-språkliga, sociala världen. I sina bidrag koncentrerar sig såväl Josephson som Bylin, Lind Palicki & Karlsson enbart på avhandlingens sista analyskapitel i vilket språkvårdens förhållningssätt till aktivistiska språkförändringar undersöks. Därför belyser jag särskilt dessa frågor i det följande.

Eftersom det verkar vara oklart vilka ramar som råder för språkaktivister respektive språkvårdare lägger jag i den första delen av denna text särskild vikt vid att utreda dessa. Därefter tar jag upp vilken roll en referentiell respektive konstruktivistisk språksyn spelar när frågor kring språklig kategorisering av människor diskuteras.

Språkaktivism och språkvård

»Kan statlig språkvård vara språkaktivistisk?» frågar Bylin, Lind Palicki & Karlsson i rubriken till sin text. Denna fråga besvaras i avhandlingen med ett tydligt »nej». Myn-dighetsutövning och gräsrotsaktivism är två olika verksamheter som bedrivs med olika intentioner och utifrån olika samhälleliga maktpositioner. Språkaktivism har jag defi-nierat som analytiskt begrepp för att kunna avgränsa och benämna den typ av politisk aktivism som jag analyserar i avhandlingen. Med språkaktivism avser jag medvetna motståndshandlingar, närmare bestämt språkligt motstånd mot diskursivt reproducerade sociala normer som uppfattas som diskriminerande. Följande punkter använder jag för att kortfattat definiera begreppet språkaktivism. Språkaktivism

- initieras av strukturellt diskriminerade grupper, dvs. bedrivs »underifrån»
- är alltid intentionell, politiskt motiverad och en del av mer omfattande aktivistiska motståndspraktiker
- företas med syftet att intervensera i, och på lång sikt eliminera, diskriminerande hegemoniska diskurser och samhällsstrukturer. (Wojahn 2015 s. 24)

Språkvård som bedrivs i statens regi kan enligt denna definition inte vara språkaktivism. Den institutionaliserade språkvårdens roll i relation till språkaktivismen har däremot vid upprepade tillfällen skapat diskussioner på Språkrådet och dess föregångarorganisatio-ner. Till exempel beskriver Birgitta Lindgren, själv mångårig medarbetare på Språkrådet, hur dåvarande Svenska språknämndens styrelse år 2005 valde att lägga ner ett bok-projekt om könsrelaterade språkfrågor med motiveringen att detta skulle vara en typ av språkvård med »påtagliga moraliserande och ideologiska inslag som nämnden inte bör befatta sig med».¹ Även Mats Thelander (2007 s. 84), som mellan 1999 och 2007 var ordförande i styrelsen, vittnar om »heta» diskussioner varje gång icke-sexistiskt språk-bruk kom på tal i Språknämndens styrelse. Frågan om hur den institutionaliserade språkvården ska förhålla sig till politiskt motiverade språkförändringar är således inte ny.

I avhandlingen analyserar jag hur Svenska Akademien och framför allt Språkrådet under de senaste 50 åren har förhållit sig till icke-diskriminerande språkförändringar. Materialet omfattar handböcker samt rekommendationer som publicerats på Språkrå-dets webbplats. Resultaten visar att språkvården i stor utsträckning ställer sig negativ till ett bruk av nyskapade, icke-diskriminerande personbenämningar. Några av språkvård-arnas huvudsakliga argument är att de nya benämningarna är opraktiska och oestetiska, att de irriterar och distraherar läsaren samt att de ändå inte kommer att etableras i majo-ritetssamhällets språkbruk (Wojahn 2015 s. 190–236). Bylin, Lind Palicki & Karlsson tolkar dessa resultat som att jag skulle anse att språkvården – i stället för att reagera av-vaktande eller avvisande – borde anamma och rekommendera alla språkförändringar som aktivistiska grupper företar. Detta ser jag inte som en lämplig lösning för samtliga nya språkformer. Analyserna i avhandlingen innehåller dessutom flera exempel där akti-vister kritiserar hur benämningarnas politiska potential urvattnas när benämningarna

¹ Citatet är hämtat ur protokollet från sammanträdet i Svenska språknämndens styrelse den 7 no- vember 2005, § 41; citerat efter Lindgren (2007 s. 237).

tas upp i majoritetssamhällets språkbruk. Målet med de språkaktivistiska interventionerna är inte heller att skapa nya normer utan aktivisternas avsikt är i regel att öppna upp för en reflektion kring relationen mellan språk, kategorisering av människor och diskriminering.

Vilka möjligheter finns det då för den statliga språkvården att förhålla sig till aktivistiska språkförändringar som drivs i syfte att minska språklig diskriminering? I mina analyser kan jag urskilja några punkter där språkfrågor med påtagligt samhällsrelevans utmanar språkvårdens bedömningskriterier. Enligt min uppfattning fungerar de övergripande bedömningskriterier som språkvården använder för »språkriktighetsbedömningar» inte i de fall då språkvårdare behandlar strategiska språkförändringar som har initierats utifrån icke-diskriminerande intentioner. I de språkvårdande texter som jag har undersökt används i första hand argument som kan kopplas till de centrala faktorer för »språkriktighetsbedömningar» som bland annat formuleras i *Språkriktighetsboken* (2005 s. 23). Dessa går exempelvis ut på att det som ska bedömas är hur etablerat ett uttrycksätt är i bruket, hur accepterat uttrycksättet är bland normauktoriteter som språkvårdare och lärare, och hur väl det stämmer med den skriftspråkliga traditionen och med språksystemet i övrigt. Eftersom det dock är just det etablerade och accepterade språkbruket som aktivisterna ifrågasätter och förändrar med hjälp av nyskapade personbenämningar underkänns de nya benämningsspraktikerna konsekvent nog med ovanstående argument (t.ex. att de är icke-etablerade och distraherande). I nästan alla språkvårdstexter nämns dessutom på ett eller annat sätt »störningsfrihet». Med detta avses »att man bör formulera sig så att formen inte i onödan stör förmedlingen av innehållet» (*Språkriktighetsboken* 2005 s. 32, se även Molde 1979). De personer som aktivt förändrar språket skiljer inte på detta sätt mellan form och innehåll; även språkformen i sig ses som en förmedlare av innehåll. Dessutom är själva intentionen med många nybildade ord just att störa läsflödet. De är alltså inte ämnade att passera obemärkta utan ska utmana diskrimineringsstrukturer och mottagarnas normföreställningar, något som i tidigare forskning kallas för *linguistic disruption* (t.ex. Pauwels 1998 s. 98).

Den institutionaliserade, språknormerande verksamheten befinner sig på denna punkt i något av ett dilemma då den måste ta hänsyn till olika aktörers åsikter samt till de dokument som styr verksamheten.² Som språkforskare befinner jag mig i en annan position; jag arbetar inte med rekommendationsverksamhet. Däremot kan jag med hjälp av analyser bidra till att skapa dialog och diskussion om den språkvårdande praktiken som utövas av Språkrådet. Hur rekommendationer ska utformas måste avgöras av språkvårdens aktörer själva, men eftersom det efterfrågas ger jag i det följande några förslag.

En möjlighet som jag ser för den statliga språkvården är att överlåta ett större ansvar till språkbrukarna och att uppmuntra språkbrukarna att förstå språk som handling. Analyserna i avhandlingen visar att språkvården på olika sätt avpolitiserar frågan om personbenämningsspraktikerna. Diskussioner om benämningar som har kritiserats för att vara diskriminerande introduceras i de flesta språkvårdstexter som »språkriktighetsfrågor» eller »språkriktighetsproblem», inte som diskrimineringsproblem, samhällspro-

² En småsak: Bylin, Lind Palicki & Karlsson beklagar att ramarna som de styrande, statliga dokumenten sätter inte beskrivs i avhandlingen. I kapitlet där jag introducerar den institutionaliserade språkvården nämns dock exakt de citat och källor som Bylin, Lind Palicki & Karlsson saknar (se Wöjahn 2015 s. 57–61).

blem eller liknande (Wojahn 2015 s. 196). Detta kan tolkas som ett försök att särskilja språkliga frågor från frågor med »ideologiska inslag». Samtidigt befästs därmed den egna expertpositionen: språkriktighetsfrågor och språkriktighetsproblem löses bäst av lingvistiskt skolade personer som arbetar med just detta. Den egna expertpositionen manifesteras också i det att språkvårdarna väljer att vara mycket bestämda i sina anvisningar. En stor del av språkråden i mitt material avslutas med tydliga uppmaningar, ibland i imperativ och utan någon form av modalitet, t.ex. »Skapa inte ersättningsord med *-person* för ord på *-man* (t.ex. *talesperson* för *talesman*)» (*Språkriktighetsboken* 2005 s. 87), »Använd inte kvinnliga avledningsändelser», »Fortsätt använda *man*» (*Jämställt språk* 2012 s. 47, 56). Andra råd är bestämt formulerade som påståenden: »Det heter *brandman*. Om man vill ange att en brandman är kvinna skriver man *kvinnlig brandman*.»³ Ett alternativ vore att avstå från att avsluta rekommendationerna med tydliga uppmaningar och påståenden och i stället uppmuntra språkbrukarna till ett eget resonemang om språk, diskriminering, inkludering och exkludering. Detta skulle knyta an till det som Teleman (2003 s. 249) ser som språkvårdens viktigaste uppgift: att hålla igång en språklig debatt och att öka »allmänhetens medvetenhet om språkliga frågor» (se vidare Wojahn 2015 s. 243–247). I de allra senaste rekommendationerna på Språkrådets webbplats prövas emellanåt en något mer öppen rådgivning, i alla fall när det gäller pronomenen *hen* och *en*. En ytterligare möjlighet vore att aktivt ta kontakt med grupper som kritiserar till exempel misogyna, homofoba, trans*foba och rasistiska benämningsspraktiker och låta dem vara delaktiga i utformandet av rekommendationerna.

Josephson väljer en annan ingång i sin reaktion på min avhandling. Han diskuterar inte feministiska språkförändringar, språklig diskriminering eller relationen mellan språkvård och språkaktivism, utan tar avhandlingen som utgångspunkt för att jämföra den svenska språkvårdens organisationsform med motsvarande organisationer i andra länder. Han konstaterar att den svenska språkvårdens ställning och organisationsform inte utmärker sig i en europeisk kontext.

I sin text ger Josephson en utmärkt översikt över olika staters ordboksprojekt, en verksamhet som jag inte berör i mina analyser. Det som jag analyserar är rekommendationer som behandlar icke-diskriminerande personbenämningsspraktiker. Det jag ser i min studie är att Språkrådet innehar en monopolställning när det gäller denna typ av publikationer. Josephson frågar om det finns studier av rekommendationsverksamheten i andra länder. I avhandlingens tredje kapitel går jag igenom den tidigare forskningen på området. Denna visar att det i andra språkområden ofta är engagerade språkvetare, journalister, författare eller aktivister som har publicerat de böcker som finns med icke-diskriminerande språktips. Dessutom säger rekommendationerna i de olika publikationerna ibland emot varandra.⁴ Detta menar jag är ett tecken på att det inte finns en lika etablerad tanke om att enbart en organisation borde bedriva rekommendationsverksamheten i dessa frågor. Det handlar alltså inte om mängden publikationer, något som Josephson antyder, utan om vem som är publikationernas avsändare – det är klart att ut-

³ Från <<http://www.sprakochfolkminnen.se/sprak/sprakradgivning/frageladan.html>>, sökord: *brandman*, hämtat 7 oktober 2015.

⁴ För en språkövergripande analys, se t.ex. Pauwels 1998 och de fyra banden i *Gender across languages*-serien.

rymmet för flera publikationer är större i språk med många talare. Dessutom är det viktigt att de språkvårdande organisationernas roll betraktas i ljuset av de kulturella kontexter som de verkar i. Och här skiljer sig den nordiska kontexten, präglad av idéer om välfärdsstaten, en del från andra europeiska stater (Teleman 2003). Jag förmodar att även sådant som vilken tilltro medborgarna har till staten, myndigheter och statligt anställda experter påverkar beredvilligheten att anamma rekommendationer som ges av statliga språkvårdsorganisationer.

Utifrån de aspekter som jag har tagit fasta på kan jag konstatera att den statliga svenska språkvården har en förhållandevis stark ställning och utmärker sig som särskilt välorganiserad, etablerad och tongivande. Språkrådets ställning i den svenska språkdiskussionen bekräftas inte minst av de talrika frågor om språkbruk som medborgarna ställer till rådet. Dessa ställs via en mängd olika kanaler som rådet erbjuder, bland annat rådets webbplats, e-post, telefon, twitter och facebook. I Sverige bedrivs dessutom ett jämförelsevis väletablerat klarspråksarbete, där Språkrådet utgör en central aktör. Därutöver finns det en tämligen stor kår av examinerade språkkonsulter som har utbildats på särskilda språkkonsultprogram som flera svenska universitet erbjuder. Språkkonsulterna följer i stort sett Språkrådets rekommendationer och är således delaktiga i implementerandet av rådets rekommendationer. För en enskild språkkonsult krävs det goda skäl för att gå emot rådets rekommendationer.

Strukturalistiska och poststrukturalistiska perspektiv på språk

Argumentationen mot en konstruktivistisk språksyn är framträdande i Bylin, Lind Pallicki & Karlssons text. I stället för en sådan språksyn förordas en referentiell, verklighetsavbildande syn på språk. Ett explicit resonemang kring synen på språkets funktion och dess relation till den utomspråkliga världen är bara att välkomna, särskilt då det valda perspektivet i många språkvetenskapliga studier inte tydliggörs. Som nämnts anlägger jag i min avhandling ett konstruktivistiskt, pragmatiskt perspektiv. Den konstruktivistiska forskningsansatsen har lett till att jag har valt bort vissa etablerade språkvetenskapliga termer och ersatt dem med andra. *Personreferens* och *personbeteckning* är två av dessa bortvalda begrepp. För att illustrera mitt resonemang kommer jag att diskutera begreppen närmare nedan.

Med ett konstruktivistiskt synsätt som utgångspunkt frågar forskaren alltid hur någonting är konstruerat. Inget tas för givet. I ett språkvetenskapligt perspektiv betyder detta att forskningsintresset ligger på de språkliga produktions- och konstruktionsprocesserna som leder till »alla de föreställningar vi har om objekt, om värderingar, om handlingar eller andra grundläggande begrepp» (Hornscheidt & Landqvist 2014 s. 23).⁵ Särskilt när forskningen, som i mitt fall, handlar om en språklig kategorisering av personer är detta en avgörande aspekt. Utifrån en konstruktivistisk forskningsansats ses en indelning av människor i till exempel könade, rasifierade eller normfungerande/funktionsnedsetta grupper som något som aktivt skapas och återskapas genom diskursiva

⁵ Denna ansats bygger på Hornscheidts (bl.a. 2006, 2008) omfattande språkvetenskapliga teoribildning som utvecklats utifrån en konstruktivistisk syn på språk.

handlingar. Språk antas inte enbart passivt avbilda, beteckna eller spegla naturligt existerande indelningar. Därför har jag också valt att använda mig av begreppet *personbenämning* i stället för *personreferens* och liknande termer som bygger på en begreppsapparatur som kan kopplas till en referentiell språksyn (se vidare Wojahn 2015 s. 32). I avhandlingen formulerar jag, utifrån en konstruktivistisk språksyn, följande konkreta forskningsfråga: »Hur konstrueras och utmanas olika könskategoriiseringar i diskussionerna kring aktiv språkförändring?» En fråga som ställs utifrån en verklighetsavbildande språksyn skulle däremot kunna lyda: »Avbildas kvinnor och män på ett jämställt sätt i det svenska språket?» Forskningsfrågor av den sistnämnda typen har från och med 1970-talet ställts vid några tillfällen inom den nordiska språkforskningen. Syftet med en konstruktivistisk forskningsansats är dock inte att ogiltigförklara andra ansatser. Snarare öppnar en konstruktivistisk syn på språk för möjligheten att ställa nya forskningsfrågor. Dessutom kan sociala normer därmed förstås på ett nytt sätt.

I samband med den så kallade språkliga vändningen (the linguistic turn) har konstruktivistiska perspektiv på språk diskuterats och använts flitigt inom humaniora och samhällsvetenskap. Som exempel på centrala texter och tänkare från de senaste decennierna kan Bourdieu (1991), Butler (1997), Derrida (1976) och Foucault (1970) nämnas. Trots att dessa tänkare explicit återoppar lingvistikens som disciplin och teoretiskt ramverk verkar deras texter inte ha fått något brett genomslag inom den svenska språkforskningen.⁶

Bylin, Lind Palicki & Karlssons argumentation mot en konstruktivistisk syn på språklig kategorisering av personer återfinns också i de rekommendationer som jag har analyserat inom ramen för avhandlingen. Medan aktivisterna och deras motståndare i kommentarsfälten på nätet vanligtvis argumenterar utifrån en verklighetskonstruerande språksyn, anlägger den institutionaliserade språkvården i regel en verklighetsavspeglande syn. Detta är något som ibland också formuleras explicit, till exempel i Språkrådets handbok *Jämställt språk* (2012 s. 12): »Språket avspeglar verkligheten».⁷ Den verklighetsavbildande synen på språk påverkar hur rekommendationerna formuleras. Till exempel hade utifrån en uttalat konstruktivistisk syn på språk frågor som rör diskriminerande benämningar och kategoriseringar av människor knappast betraktats som ett språkriktighetsproblem. Bylin, Lind Palicki & Karlsson öppnar upp för att vidga begreppet *referens* så att det även inbegriper referens till socialt konstruerade entiteter. Därmed beskrivs de sociala konstruktionerna dock återigen som något som existerar oberoende av språket. Språket uppfattas i så fall enbart som refererande till de sociala konstruktionerna, utan att språkets relevans för *skapandet* av konstruktionerna uttrycks. Det är just denna punkt, att betona språkliga handlingars skapande potential, som är central i en konstruktivistisk ansats.

⁶ Detsamma gäller för övrigt för stora delar av den tyska språkvetenskapen, se Hornscheidt 2002.

⁷ Bylin, Lind Palicki & Karlsson skriver att jag jämför aktivistiska språkförändringar »i ett material från 2000-talet med 're_aktioner' i material som i huvudsak kommer från 1970-talet». Detta stämmer dock inte. De negativa reaktionerna i kommentarsfälten är aktuella och kommer från åren 2007 till 2015 och materialet med språkvårdens reaktioner täcker perioden från 1960-talet till i dag. Jag har inkluderat så gott som alla språkvårdande texter från denna period, i vilka könsrelaterade benämningspraktiker behandlas. I och med att de flesta språkvårdstexterna om könsrelaterade benämningspraktiker publicerades först efter millennieskiftet, ligger analysernas tyngdpunkt på en analys av aktuellt material, inte på ett material från 1970-talet.

Bylin, Lind Palicki & Karlsson utgår från att en konstruktivistisk ansats leder till att »förändringar i ords referensmönster» inte beaktas och att betydelse därmed skulle uppfattas som något »stabil och närvarande i formens alla användningar». Författarna antar att benämningar som historiskt sett varit könade inte kan förändras när forskaren utgår från en verklighetskonstruerande språksyn. Som exempel anför de personbenämningar som *lärare*, och menar att jag i min avhandling skulle tillskriva dessa en essentiell och oföränderlig koppling till manlighet. Föreställningen om en essentialistisk betydelse är givetvis inte förenlig med en konstruktivistisk ansats. Det som jag ser som intressant att analysera är just hur betydelser förändras och hur dessa förändringar diskuteras av olika aktörer. Att kvinnor i det etablerade språkbruket inkluderas i manligt appellerande benämningar (t.ex. *lärare*) och att användningen av kvinnligt appellerande suffix har minskat (t.ex. *lärarinna*) är något som kritiserats av flera av aktivisterna i mitt material, framför allt av de kvinnoaktivister som var aktiva under perioden 1960–1980-talet. Ett medvetet beslut som jag har tagit är att i avhandlingen inte ifrågasätta de personer som i mitt material beskriver hur de känner sig exkluderade och diskriminerade av vissa benämningar. Detta beslut hänger ihop med frågan om vem som har rätt att avgöra om en personbenämning kan sägas vara diskriminerande eller ej. Jag ser ingen anledning till att jag i min roll som språkforskare skulle ifrågasätta diskriminerade gruppers upplevelser av språklig diskriminering. Jag ser det till och med som problematiskt att utifrån en roll som vit, manlig och ciskönad språkexpert ogiltigförklara andras upplevelser av till exempel rasistiskt, kvinnoosynliggörande eller trans*fobt språkbruk.

I denna text har jag tagit upp och bemött viktiga och intressanta synpunkter. Jag hoppas att diskussionen kring språkvård, språkaktivism och språksyn fortsätter och att fler studier genomförs inom detta fält!

Litteratur

- Bourdieu, Pierre, 1991: *Language and symbolic power*. Cambridge: Polity Press.
- Butler, Judith, 1997: *Excitable Speech. A politics of the performative*. New York & London: Routledge.
- Derrida, Jacques, 1976: *Of Grammatology*. Baltimore & London: Johns Hopkins University Press.
- Foucault, Michel, 1970: *The Order of Things. An Archaeology of the Human Sciences*. London: Tavistock Publications Ltd.
- Hornscheidt, Antje, 2002: Die Nicht-Rezeption poststrukturalistischer Gender- und Sprachtheorien der feministischen Linguistik im deutschsprachigen Raum. I: *Germanistische Linguistik* 167/168. S. 5–51.
- Hornscheidt, Antje, 2006: Die sprachliche Benennung von Personen aus konstruktivistischer Sicht. Genderspezifizierung und ihre diskursive Verhandlung im heutigen Schwedisch. Berlin & New York: Walter de Gruyter.
- Hornscheidt, Antje, 2008: *Gender resignifiziert. Schwedische (Aus)Handlungen in und um Sprache*. Berlin: Nordeuropa-Institut der Humboldt-Universität.
- Hornscheidt, Lann & Mats Landqvist, 2014: *Språk och diskriminering*. Lund: Studentlitteratur.
- Jämställt språk. En handbok i att skriva och tala jämställt. 2012. 2 uppl. Författad av Karin Milles. (Småskrift utarbetad av Språkrådet 5.) Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.

- Lindgren, Birgitta, 2007: Språkvården och könsneutral referens. I: Britt-Louise Gunnarsson, Sonja Entzenberg & Maria Ohlsson (red.), Språk och kön i nutida och historiskt perspektiv. Studier presenterade vid Den sjätte nordiska konferensen om språk och kön, Uppsala 6–7 oktober 2006. Uppsala: Uppsala universitet. S. 237–242.
- Pauwels, Anne, 1998: *Women changing language*. London: Longman.
- Molde, Bertil, 1979: Principer för Svenska språknämndens rådgivningsarbete. I: *Sprog i Norden. Årsskrift for de nordiske sprognævn og nordisk sprogsekretariat*. København: Dansk Sprognævn. S. 17–21.
- Språkriktighetsboken, 2005. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 93.) Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Teleman, Ulf, 2003: *Tradis och funkis. Svensk språkvård och språkpolitik efter 1800*. Stockholm: Norstedts.
- Thelander, Mats, 2007: Med Svenska språknämnden ur tiden. I: *Nämnd, inte glömd. Historik över Nämnden för språkvård och Svenska språknämnden 1944–2007*, red. av Birgitta Lindgren. Stockholm: Svenska språknämnden. S. 77–88.
- Wojahn, Daniel, 2015: *Språkaktivism. Diskussioner om feministiska språkförändringar i Sverige från 1960-talet till 2015*. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 92.) Uppsala: Uppsala universitet.

Daniel Wojahn

Recensioner

Skrivande i skolan, red. av Maria Lindgren & Gudrun Svensson. Gleerups. 166 s. Malmö 2015. ISBN 978-91-40-68848-4.

Inom den didaktiskt inriktade språkforskningen finns en hel del studier som rör elevers skrivande under skoltiden. Forskningen handlar om allt från de texter som eleverna producerar i undervisningen till själva skrivprocessen, skrivandets sociala kontext och bedömning av elevtexter. Flera större studier från 2000-talet har inriktats på klassrumskontexten vid skrivandet eller på själva skrivprocessen, men elevtexten i sig är något som fortfarande väcker frågor. Vad säger elevtexten om elevens litteracitet, om elevens tankar och om undervisningen i klassrummen?

I antologin *Skrivande i skolan* samlas nio kapitel som alla innehåller analyser av elevtexter. Forskarna är med något undantag knutna till Linnéuniversitetet, och de representerar såväl disciplinerna svenska som svenska som andraspråk samt litteraturvetenskap. Med utgångspunkt i litteracitetsforskning (särskilt nämns Freebody & Luke 1990) syftar boken till att bidra med kunskaper om elevers skrivande, från kodningen, via meningskapandet och genreanpassningen till den kritiska reflektionen. Analyserna förenas också av materialet; samtliga undersökningar baseras på texter från databasen Skrivbanken, en samling elevtexter från de nationella proven i grundskolans årskurs 9, skrivna år 1992 och 2003. Målgruppen är främst blivande och verksamma lärare, som ska kunna hämta idéer och underlag till undervisningen genom boken.

Av de nio kapitlen behandlar tre olika berättartekniska grepp som elever kan använda sig av i novellskrivande och andra berättande texter. I fokus är fokaliseringstekniker utöver jag-berättelsen, berättarstruktur och bildspråk. Textbindning och grammatiska fenomen som fundamentets funktion och den grammatiska metaforen behandlas i tre kapitel med tydligare språklig inriktning. Ett komplext ämne som textbindning presenteras skickligt i ett och samma kapitel, men just med tanke på ämnets komplexitet behöver en blivande svensklärare säkerligen kompletterande litteratur i ämnet för att kunna ta till sig innehållet. I kapitlet om fundament diskuteras särskilt fundamentens betydelse för informationsstrukturen i texter, och författarna uppmuntrar lärare i svenska som andraspråk att lyfta fram denna aspekt i undervisningen. Därefter följer två studier av innehållsliga aspekter som elevers reflektioner utifrån genus och normer för sexualitet. Dessa visar ganska väl elevtextens potential som redskap för att utveckla kritiskt tänkande men också hur stereotypa normer genomsyrar elevtexterna – år 2003 då de undersökta texterna skrevs. Det sista kapitlet diskuterar bedömning utifrån fyra lärares bedömning av två elevtexter. Mer än att ge den blivande svenskläraren redskap att bedöma problematiserar kapitlet lärarens bedömaruppgift och visar hur komplex och svår den uppgiften är.

Syftet att ge lärare verktyg i undervisningen är annars mycket tydligt. Man kan säga att det pedagogiska syftet dominerar, i viss mån på bekostnad av forskningsmässigt ny-tänkande, men varje studie grundas i tidigare forskning, främst svensk elevspråksforskning. De infallsvinklar som valts kan ses som naturliga utifrån att materialet utgörs av elevtexter från åk 9; det berättande skrivandet är framför allt aktuellt i grundskolan och det är i grundskolans senare år elever kan förväntas vara mottagliga för undervisning om grammatiska och textlingvistiska fenomen. Det är också främst för blivande och verksam lärare på högstadiet som boken torde ha relevans. Att de analyserade elevtexterna är mer än tio år gamla innebär att materialet kanske inte kan anses helt aktuellt, men den bristen gör nog mindre eftersom elevtexterna i dessa studier främst utgör exempel på fenomen som är ganska tidlösa.

Skrivande i skolan har sammanfattningsvis goda möjligheter att bidra med viktiga verktyg för skrivundervisning och är därför ett välkommet bidrag till kurser för blivande och verksamma lärare i svenska och svenska som andraspråk.

Anne Palmér

Lövestam, Sara: Grejen med verb. Grammatik som du aldrig har sett den förut. Piratförlaget. 156 s. Stockholm 2014. ISBN 978-91-64204-23-3.

I sin populärvetenskapliga bok *Grejen med verb. Grammatik som du aldrig har sett den förut* går Sara Lövestam igenom en rad centrala egenskaper hos de svenska verben. Hon behandlar i tur och ordning hjälpverb och huvudverb, verbformer, tempus, tempus-harmoni, konjugationer, partikelverb, particip, nybildning av verb, transitivitet, modus, s-former (passiv och deponens), verbfrasen, verbets position samt verbens gamla pluralformer. Hon utgår för det mesta från formella aspekter, och boken saknar en presentation av verblexemens grundläggande semantiska egenskaper såsom semantiska roller och aktionsart.

Boken innehåller enkla illustrationer, författarens egna, och en lång rad olika texttyper. Här finns dialoger mellan författarjaget och en anonym samtalspartner, klassiska uppställningar av till exempel verbparadigm, en saga om hur imperfekt blev preteritum, tidningsklipp, längre och kortare fotnoter (vanligtvis skämtsamma), punktuppställningar, citat från författarens egna romaner och bloggar, en sångtext, ett handritat sats-schema med mera. Tonen är frejdig och skojfrisk och ämnen som interfolierar framställningen är till exempel sex, kroppsfunktioner och HBTQ.

Det framgår att författaren har erfarenhet som lärare i sfi, och många exempel och iakttagelser är sprungna ur denna erfarenhet. Bokens målgrupp kan dock knappast vara sfi-elever. Den är alldeles för språkligt avancerad och varierad för det. Jag föreställer mig att målgruppen är andra lärare i sfi, eventuellt studerande som just börjat läsa språk på universitetet och annars den intresserade allmänheten. Själv ingår jag ingalunda i målgruppen, vilket gör det en smula svårt att recensera boken utan att vara alltför dömande.

Det finns ingen tydlig linje i bokens upplägg: Vad finns med och vad saknas? I vilken ordning presenteras informationen? De olika avsnitten fungerar tämligen fristående och behandlar en sak i taget, ibland lite mera utförligt, men ofta mycket kortfattat. Det finns ingen antydan om vad som ligger bakom Lövestams faktaurval. Varför ska läsaren lära sig just detta om verb? Vad ska läsaren använda sina kunskaper till? Det anges inte heller vilka auktoriteter hon följer. Avsnittet »Lästips» rymmer fyra verk av varierande typ: *Svenska Akademiens grammatik* (SAG), Ekerot 2011, *Ordföljd, tempus, bestämdhet* (som är en standardlärobok inom svenska som andraspråksundervisningen på universitetsnivå), Pettersson 2005, *Svenska språket under sjuhundra år* (en standardbok i språkhistoria på samma nivå) samt Lindberg 1998, *När vore blev var* (som behandlar ett specifikt fenomen: verbens förlorade pluralböjning). Endast undantagsvis finns det direkta hänvisningar i texten till någon av dessa källor. I vissa fall följer författaren SAG:s beskrivning, till exempel i fråga om konjugationer och deponensverb, i andra fall gör hon det inte, till exempel i fråga om verbfrasen. I en lista över verbformer (s. 30) blandas på samma nivå infinitiv, imperativ, presens och preteritum med perfekt och pluskvamperfekt och plötsligt supinum! samt futurum, futurum preteriti, konditionalis 1 och konditionalis 2. Det känns inte som en modern beskrivning av det svenska verbsystemet utan snarare ett hopskrap av allt någon har råkat hitta. Kvaliteten på bokens faktaförmedling hade kunnat höjas avsevärt om Lövestam hade hållit en etablerad språkbeskrivning av lämpligt omfång i handen, till exempel en lärobok i grammatik för universitetsstuderrande (såsom Bolander 2012, Josefsson 2009 eller Stroh-Wollin 1998) eller Hultmans *Svenska Akademiens språklära*.

Men det är kanske inte faktaförmedlingen som är huvudsaken. Det är kanske stilen? Texten i sig själv? Jag skratrar högt åt avsnittet »Om verb vore medborgare» där de fyra konjugationerna liknas vid varsin samhällsklass (s. 62 ff.) och åt den fiktiva dialogen mellan kungen och drottningen: »Kommer du på min kröning i morgon, Silvia?», svar 1: »Nja, jag hoppar det.», svar 2: »Nja, jag hoppas det.» (s. 114). Utläggningen av TT-notisen »Kvinnor skrämdes med grishuvud» (s. 120 f.) är både skarp och rolig. Och anekdoten om »pressens particip» (s. 84 f.) ger en intressant observation om språkbruket i rubriker samtidigt som den är rolig. Och det finns mer av den här varan. Fast gränsen mellan vad som är kul och vad som är jobbigt passeras ibland. Personligen vill jag gärna läsa populärvetenskap med subjektiva inslag, men inslaget får inte bli för stort. Om jag skulle försöka lära mig något om schack, ett ämne som för mig är lika obegripligt som jag gissar att grammatik är för många andra, skulle jag föredra en bok med nedtonad författarnärvaro. Det finge gärna finnas ett text-jag och en röst som vägledde mig, men jag hade inte uppskattat att författaren smetade ut sig själv över hela texten. I Lövestams bok blir det en konflikt mellan faktaförmedlingen och egoförmedlingen både generellt och på detaljnivå, till exempel när hon inte kan låta bli skojiga exempel i stället för maximalt illustrativa, som på s. 53 när det långa och lågfrekventa verbet »zlatanera» används som exempel för att visa skillnaden mellan presens- och preteritumsystemet eller s. 98–99 där verbens transitivitet förklaras bland annat med verben *lägga* och *ligga* (i betydelsen 'ha sex'). Jag inser att frågan om hur en populärvetenskaplig bok bäst bör balansera mellan objektivitet och subjektivitet dels är en smaksak, dels kan vara generationsbestämd.

Mera problematiskt är att boken innehåller en del rena faktafel och mindre lyckade beskrivningar. På två ställen i boken förväxlas ett huvudverb i infinitiv med en infini-

tivfras som uppträder som objekt (Han gillar att skjuta svan, s. 24, Han gillar verkligen att kasta ankar, s. 140). På s. 24 nämns, vad jag kan se för enda gången, ordet valens. Ja, jo, att hjälpverb tar huvudverb som komplement är en form av valens, men kanske inte den mest centrala. I avsnittet om transitivitet, där valens kunde ha nämnts, finns det inte med. På s. 58 anför Lövestam att små barn kan böja starka verb fel och säga sådant som *ljugade, stjalade, kommade* och *ätade*. Jo, det kan inträffa, men det är ovanligt och sker under en kort period. Däremot kan barn långt upp i åldrarna säga sådant som *ljugde, stjalde* och *gådde*. Det beror på att första konjugationen är den som avviker mest från de andra konjugationerna, med sin tvåstaviga infinitivform med grav accent och sin ofta rudimentära böjning. I dagligt tal säger många *kasta* i både preteritum och supinum. Barnen blandar ihop de mera fonotaktiskt likartade verben i andra till fjärde konjugationen, inte verben i första konjugationen med de övriga. Den sortens något mera djuplodande insikter i svenskans verbmorfologi är terra incognita för Lövestam. I det extremt kortfattade avsnittet »Att bygga ett verb» (s. 89 ff.) görs ingen distinktion mellan produktiva och icke-produktiva sätt att bilda verb. Avsnittet om inkoativa verb blir därför mest trams. I avsnittet om modus kallas optativformerna för konjunktiv och sen sägs det att preteritum konjunktiv används som konditionalis och därför kan omskrivas med *skulle*. Men exemplet som ges »Om här ändå finnes en vattenklosett! » (s. 105) kan inte omskrivas med *skulle*. Röran av icke-svenska modusformer på s. 106 framstår som meningslös name dropping. På s. 118 dyker termen agent upp, utan att verbens semantiska roller har introducerats och utan annan förklaring. På s. 126 ges ett exempel på en verbfras: »mellan mina tår växer något skumt som liknar ett hallon». Men »något skumt som liknar ett hallon» är subjekt här och ingår inte i verbfrasen. På s. 138–139 sägs att *vara, bliva, heta, kallas* är kopulaverb. Enligt SAG är endast *vara* och *bliva* kopulaverb och jag ser ingen anledning att ändra på det. Listan över mindre lyckade beskrivningar hade dessvärre kunnat göras längre.

Den allra grövsta missen är raljerandet kring begreppet verbfras eftersom Lövestam så uppenbart skjuter sig själv i foten här. Lövestam kallar sin bok *Grejen med verb* och inleder och avslutar med att säga att grejen med verb är att de kan böjas i nutid och dåtid. Detta påstående tangerar vad som faktiskt är grejen med verb: finitheten är en oerhört central verbegenskap och i svenskan manifesteras den som presens och preteritum. Men detta utlägger inte Lövestam. Snarare tycks hon mena att grejen med verb är själva minnesknepet: de kan stå i nutid och dåtid. Något att hålla sig till för nybörjaren, inte något mera essentiellt.

Lövestam återvänder flera gånger till frågan om vem verben skulle ligga med om de låg (till exempel s. 48 f., 79 och 152) men lyckas inte besvara den. Ändå finns det ett mycket närliggande svar: Verb utgör huvudord i verbfraser och finita verbfraser ligger med subjekt. (Det är Lövestams metaforval, inte mitt.) Det är det som är nexus. Det är det som definierar en sats, och satsen är en av tre morfosyntaktiska enheter som vi inte kan leva utan. De två andra är ordet och frasen. Det är det som är grejen med verb, med allt vad det nu för med sig av tempus och modus och diates och allt annat verbigt. Verb är satskonstituerande och hade vi inte satser så hade vi haft ett mycket torftigt språk och de enda texter som hade kunnat existera vore skyltar och inköpslistor och dylikt. Men om man som Lövestam med vett och vilja vägrar försöka förstå vad en verbfras är – hon har till och med skrivit en hel sång om hur meningslös verbfrasen är (s. 130 f.) – så blir det inte lätt att förstå vad verb är på ett djupare plan. Och då blir frågan en ytfråga: olika

former av verb, verb med eller utan s, verb med eller utan partikel, participformer med eller utan kongruensböjning etc. Det vill säga en lista av disparata informationer som på något sätt hänger ihop med verb, fast enligt Lövestam vet ingen varför. Jo, det vet vi visst. Och for the record: Jag undervisar ofta om verb utan att tala om verbfrasen eftersom jag normalt sett undervisar översättningsstudenter. De har mycket större glädje av satsschemat som redskap för att diskutera ordningsföljden mellan primära satsled än av de teoretiska argument som stöder verbfrasbegreppet.

Om Lövestam lyckas intressera en enda person för grammatik och leda in hen på ett fördjupat språkintrasse eller till och med ett språkstudium har hon lyckats med sin bok och jag kan inte annat än applådera. Men som förklaring på vad grejen är med verb är den ett svagt bud.

Litteratur

- Bolander, Maria, 2012: Funktionell svensk grammatik. 3 upplagan. Stockholm: Liber.
 Ekerot, Lars-Johan, 2011: Ordföljd, tempus, bestämdhet. 2 upplagan. Malmö: Gleerup.
 Hultman, Tor, 2003: Svenska Akademiens språklära. Stockholm: Norstedts ordbok.
 Josefsson, Gunlög, 2009: Svensk universitetsgrammatik för nybörjare. 2 upplagan. Lund: Studentlitteratur.
 Lindberg, Ebba, 1998: När voro blev var. Så skapades den nya svenskan. Stockholm: Norstedts ordbok.
 Pettersson, Gertrud, 2005: Svenska språket under sjuhundra år. En historia om svenskan och dess utforskande. Lund: Studentlitteratur.
 SAG = Ulf Teleman, Staffan Hellberg & Erik Andersson, 1999: Svenska Akademiens grammatik. Stockholm: Norstedts ordbok.
 Stroh-Wollin, Ulla, 1998: Koncentrerad nusvensk formlära och syntax. Lund: Studentlitteratur.

Lisa Holm

Skoglund, Astrid: Kommunikativa strategier i texter om tobaksavvänjning. Innehåll, argumentation och modelläsare. Linneaus University Dissertations 181. Diss. 245 s. Växjö 2014. ISBN 978-91-87925-06-1.

Det senaste dryga decenniet har vi i Sverige sett ett flertal forskningsprojekt och avhandlingar om sakprosa, där studier av »offentlig kommunikation» – kommunikation från myndigheter eller liknande organisationer – har spelat en väsentlig roll. Claes Ohlssons avhandling om pensionsupplysning (Ohlsson 2007) och Lena Lind Palickis om föräldraförsäkringens texter (Lind Palicki 2010) är bara två, och Astrid Skoglunds (AS) avhandling om tobaksavvänjning är det senaste exemplet.

Forskningen i denna typ av sakprosa griper tag i vad man kan kalla myndigheternas förändrade roll gentemot medborgarna. Å ena sidan har staten och dess olika organisa-

tioner förlorat den icke-ifrågasatta position de tidigare haft som sanningssägare, å andra sidan önskar man från politiskt håll fortfarande främja vissa beteenden hos medborgarna, bl.a. därför att det är samhällsekonomiskt och folkhälsomässigt eftersträvänsvärt. Man kan, kort sagt, inte längre räkna med att folk gör som man säger åt dem att göra, men samtidigt vill man ändå gärna att de gör det. »Det» kan vara att ta ansvar för sin egen pension och aktivt placera pengarna i fonder, eller att dela någorlunda jämnt på föräldradigheten. Eller, det kan som i Astrid Skoglunds avhandling, handla om hur man får folk att sluta röka, hur man hjälper och stöder dem i den svåra avvänjningen på ett sätt som upplevs som just hjälpsamt av rökarna.

AS material utgörs av texter inom ett tobakspolitiskt projekt, Nationella tobaksuppdraget 2008–2010, ett uppdrag från regeringen till Statens folkhälsoinstitut. Avhandlingens syfte är att undersöka innehåll och kommunikativa strategier i detta material, vilket sker genom tre delstudier:

Den första delstudien, *Föreställningar om rökare och tobaksavvänjning*, fokuserar på handledningarnas och broschyrernas innehåll. Vilka föreställningar om rökare och tobaksavvänjning dominerar i texterna? Hur skiljer sig innehållet i texterna åt beroende på mottagargrupp? Vilka egenskaper och handlingsmönster tillskrivs olika grupper av rökare? Hur framställer handledningarna relationen mellan samtalsparterna i motiverande samtal om tobak?

I den andra delstudien, *Argumentation om motivation*, undersöks en längre handledning och fem broschyrer i syfte att belysa hur textproducenten genom olika argumentationsstrategier legitimerar textinslag som inte självklart är förenliga med den använda motiverande samtals-praktikens egenmaktsperspektiv. Genom vilka strategier möjliggörs styrande eller motstridiga inslag i egenmaktsdiskursen? Hur har strategierna anpassats efter olika adressater, behandlare och brukare?

I den tredje delstudien, *Rökare som modelläsare*, undersöks relationen mellan textproducent och läsare som den framträder i broschyrer riktade till olika målgrupper av brukare. Med modelläsare avses här hur relationen mellan textproducent och brukare syns på lokal textnivå genom textproducentens val av språkhandlingar, modalitet, pronomenanvändning och bilder. Hur förhåller sig broschyrernas modelläsare till den diskursiva praktikens normer för kommunikation mellan experter och lekmän?

Ett centralt begrepp i strategierna är *motiverande samtal* som är en teknik utvecklad för alkoholavvänjning men även använd i rökavvänjning, där syftet är att locka fram individens egen inre motivation till förändring. Man kan här se en parallell till diskussionen om »ansvar för eget lärande», och därmed också en indikation på en generell förändring i relationen mellan myndighet och medborgare: inte tvång och tryck utan framodling av egen motivation. Det handlar med andra ord i hög grad om *empowerment*, där empati spelar en väsentlig roll i kommunikationen. Ökad kunskap ska leda till ändrad argumentation, ändrad insikt och, i slutändan, beteendeförändringar – och alltihop utan att avsändaren framstår som en paternalistisk maktinstans.

Att metoden som AS använder för analysen bygger på Faircloughs diskursanalys är inget som förvånar, och analyserna genomförs stringent och kompetent. Vad som är nytt är dock integrationen av en argumentationsanalys som bygger på Perelmans och Olbrechts-Tytecas distinktioner från *La nouvelle rhétorique*. Därmed ger avhandlingen en djupare beskrivning av olika sätt att försöka övertyga (eller övertala) rökarna att *do the right thing*.

Resultatet av analyserna visar att texterna framställer rökavvänjningen som en i första hand individuell process, där individen i normalfallet förväntas ta aktivt ansvar för sin livsstilsförändring och införa nya vanor i sitt liv. Av handledningarna framkommer att de flesta rökare förutsätts kunna klara av att sluta röka på egen hand med hjälp av korta motiverande samtal och självhjälps-broschyrer av den typ som avhandlingen undersöker (från Sluta-Röka-Linjen). Vissa grupper av rökare konstrueras dock som ointresserade eller inkapabla att på egen hand genomföra rökavvänjningsprojektet.

Handledningarna konstruerar en dikotomi mellan ett slags normalrökare – som kan förstås som en majoritet av alla vuxna rökare – och grupper som avviker från denna norm. Normalrökaren antas redan ha grundläggande kunskaper om hur rökning kan påverka hälsan och tillskrivs ett intresse för förändring. I samtal med vårdpersonal förutsätts att normalrökarna är aktiva och ställer frågor, och ger egna förslag på hur livsstilsförändringen skulle kunna genomföras.

Analysen visar att textproducenten i båda materialtyperna använder en kombination av särkopplande (dissocierande) och sammankopplande argumentationsstrategier för att legitimera styrande inslag, eller innehåll som strider mot principer i motiverande samtal som diskursiv praktik. Den näranalyserade handledningen är till synes utformad för att vara förenlig med kommunikativa normer i den diskursiva praktiken. Innehållet förankras i en patientcentrerad diskurs genom hänvisningar till förgrundsgestalter inom kognitiv psykologi. Styrande inslag förekommer dock parallellt med innehåll som betonar rökarnas egenmakt, och dessa styrande inslag legitimeras genom en kombination av dissociationer och generaliseringar. Rökare delas in i olika kategorier som tillskrivs vissa beteenden och gruppegenskaper som legitimerar en mer styrande behandling.

AS lyckas genom sin analys visa hur rökavvänjningsinsatsen å ena sidan hyllar medborgarnas autonomi, deras rätt till och förmåga att träffa egna »informerade» beslut, samtidigt med att man å andra sidan exkluderar vissa från den »ansvarstagande» gruppen, nämligen de som inte låter sig påverkas av de informativa, motiverande samtalen. Man växlar med andra ord mellan en icke-styrande och en styrande diskurs. Styrande inslag är som mest framträdande i handledningarnas avsnitt om grupper som i mötet med vårdpersonal inte visar sig intresserade av att vilja sluta röka. I broschyrmaterialet är de styrande inslagen mest framträdande i texter riktade till operationspatienter, ungdomar och blivande föräldrar – de som på något sätt är underlagda en »högre rationalitet» i form av läkare, föräldrar och hänsyn till de ofödda.

Båda materialgrupperna – handledningar och broschyrer – ger dock intryck av att vara utformade för att vara förenliga med en patientcentrerad, diskursiv praktik. Detta märks till exempel genom förekomsten av sammankopplande och särkopplande argumentationsstrategier som legitimerar eller dämpar styrande inslag genom analogier och metaforer som jämför relationen mellan klient och terapeut med »en dans» där klienten styr, eller som »segling» där »klienten äger båten» och »styr båten». Individens egen vilja står i fokus – så länge man gör som det förväntas.

Materialet visar alltså på en dubbelhet: man säger sig vilja följa den motiverande linjen, att ge medborgaren egenmakt, men uppenbarligen anser man att en sådan strategi endast är tillräcklig för »normalpatienten». De motsträviga, de som inte vill (eller kan) ta till sig information och dra de rätta slutsatserna bildar en egen grupp, där strategin är mer direkt och traditionellt myndighetsaktig. Samtidigt visar det sig vara en skillnad i materialet, där broschyrerna från Sluta-Röka-Linjen skapar en annan typ av modell-

läsare. Här används en mer humoristisk och ironisk ton, i synnerhet i de teckningar som ledsagar texten, i motsats till handledningarnas ethospräglade fotografier.

Detta återvänder AS till i sin avslutande diskussion, där Faircloughs diskursteoretiska modell igen kommer på banan. Den strikta textanalysen vidgas här mot frågor kring folkhälsodiskurser i allmänhet och förhållandet mellan egenmakt och styrning. En av författarens konklusioner är att den strävan efter egenmakt som ses i texterna utgår från en politisk målsättning snarare än från medborgarna själva – med andra ord: folk ska själva välja sin livsstil, men de statliga aktörernas uppgift är att peka ut vilken livsstil som är bra och vilken som inte är det. Här har AS lyckats få fram belägg från texterna på en närmast schizofren syn på medborgaren, som med fördel kunde knutits hårdare till en historisk diskussion. Texterna om rökavvänjning är bara ett exempel på ett område där statens olika organisationer kämpar med att förena en vilja att låta medborgarna bestämma över sina egna liv, och en drift (eller till och med ett uppdrag) att tala om för medborgarna vad som är bäst, klokast, mest hälsosamt och i sista instans, mest rationellt. Vi ska sluta röka, dricka måttligt, ha säkert sex och sköta om våra pensionspengar – men vi ska göra det av egen vilja, inte för att en storebrorsstat säger åt oss att göra det. AS är inte så direkt i sina konklusioner; avhandlingen präglas av en saklig och ganska försiktig ton, men det är just genom att väcka en sådan diskussion som avhandlingen har sitt stora värde även utanför de mer strikt sakprosaanalytiska kretsarna.

Dessutom måste avhandlingen få beröm för den klara och tydliga framställningen i de konkreta textanalyserna. Här finns det avsnitt som borde kunna fungera utmärkt i en undervisningssituation för att visa både hur man i praktiken kan bedriva en språkligt baserad, icke-dogmatisk diskursanalys, och vilka perspektiv en sådan analys kan ha. Att diskutera texters liv och funktion i samhället är viktigt, inte minst när vi har att göra med texter från myndigheter och liknande, och Astrid Skoglunds avhandling ger ett nyttigt bidrag till denna diskussion.

Litteratur

- Lind Palicki, Lena, 2010: Normaliserade föräldrar. En undersökning av Försäkringskassans broschyrer 1974–2007. Örebro universitet.
- Ohlsson, Claes, 2007: Folkets fonder? En textvetenskaplig studie av det svenska pensionssparandets domesticering. Göteborg: Institutionen för svenska språket.

Orla Vigsø

Det skönlitterära språket. Tolv texter om stil, red. av Carin Östman. Morfem. 249 s. Stockholm 2015. ISBN 978-91-980922-4-0.

Det är genom språket den litterära texten växer fram. För den som vill få en djupare förståelse av den skönlitterära texten borde en naturlig väg därför gå via språket. Ändå har det litterära språket fått förhållandevis lite uppmärksamhet av språkforskare under de

senaste decennierna. Det är den luckan elva forskare nu vill fylla med sina artiklar om det litterärt förmedlande språket i volymen *Det skönlitterära språket. Tolv texter om stil*.

I sin inledning konstaterar Carin Östman att det gått ungefär 20 år sedan det senaste betydande svenska verket där språkvetare ser på litterära texter, *Stilstudier* (Josephson 1996), kom ut. Sedan dess har det inom språkvetenskapen skett en teori- och metodutveckling som gör att det delvis är med nya metoder språkvetarna i dag ger sig i kast med de litterära texterna. Bland de teorier som används i den nya volymen finns till exempel kognitiv lingvistik och systemisk-funktionell grammatik. Syftet är ändå detsamma som i den förra volymen: att studera hur språk skapar mening i text och att visa vad språkvetenskapen kan tillföra kunskapen om skönlitteratur. Det handlar med andra ord om stilen i de litterära texterna.

Stilistiska iakttagelser kan göras på många olika språkliga nivåer och med många olika metoder. Såsom Peter Cassirer påpekar i sin beskrivning av stilistik i *Nationalencyklopedin* finns det ingen etablerad konsensus om hur en stilistisk studie ska göras. Utifrån sin egen teoretiska ståndpunkt kan forskaren välja den metod som bäst lämpar sig för att undersöka just den text hen vill studera. Att stilistiska studier kan göras utifrån många olika material, med många olika metoder och syften syns också i denna volym. En del har valt att studera första kapitlet i en roman, en dikt eller en novell, medan andra ger sig i kast med jämförelser av flera romaner. Det säger sig självt att angreppssätten måste bli olika beroende på om man i detalj studerar en kortare text eller vill säga något om en större textmassa. Det gemensamma är ändå viljan att öka vår förståelse för den litterära texten.

Skönlitterär stilistik har ofta haft som mål att via språket fördjupa förståelsen för budskapet i den skönlitterära texten. Den enda artikeln i volymen som verkar ha detta som mål är Catharina Nyström Höögs artikel om Sara Stridsbergs roman *Darling River*. Romanen har en intrikat struktur med fyra olika berättelser som till synes saknar samband. Nyström Höög identifierar återkommande ord, så kallade nyckelord, i romanen och ger dem symboliska tolkningar mot de encyklopediska ordförklaringar som avslutar varje del i romanen. Också paralleller som kan dras mellan romanen och Vladimir Nabokovs roman *Lolita* bidrar till tolkningarna. Genom denna analys kan Nyström Höög visa hur ett globalt sammanhang konstrueras i texten som hon läser som en roman om undergång och motstånd.

Nyström Höögs artikel representerar det som Lagerholm (2008 s. 246) kallar litterär stilanalys där gränsen mellan språklig och litterär analys inte är så skarp. Även om stilistiken är intresserad av förhållandet mellan form och innehåll ligger tyngdpunkten dock vanligen på formen. Så är fallet i de andra artiklarna i volymen. Skribenterna håller sig till de möjligheter språkvetenskapen erbjuder och tar inte på samma sätt ställning till budskapet i texterna. I stället visar de att de med språkvetenskapliga redskap kan spegla språkets roll i de litterära texterna och förklara vilken effekt det kan få. Jag tycker mig se två huvudfrågor som går igen i nästan alla artiklarna, *hur* och *varför*. Hur gör en författare för att skapa en viss effekt? Hur ser det litterära språket ut? Varför har en text den effekt på läsaren som den har?

Hur perspektiv förmedlas i en roman är temat för Staffan Hellbergs artikel. Denna artikel har tidigare publicerats i *Stilstudier*, men eftersom den blivit en klassiker på området och artikeln inte har varit lätt att få tag på under senare år finns den med också i den nya samlingen stilstudier. Att den blivit en klassiker är lätt att förstå. På ett systematiskt

och åskådligt sätt går Hellberg igenom de perspektivmarkörer som kan visa att händelserna i en roman ses ur en romanfigurs perspektiv. När så är fallet talar Hellberg om ett starkt perspektiv eller empati. Han illustrerar resonemangen med en analys av första sidan i Jan Guillous *Den hedervärde mördaren*. Han visar att till exempel bestämd form, tempus eller värderande ord kan göra att vi upplever situationen ur kriminalkommissarie Rune Janssons perspektiv. För att visa hur det kan se ut då situationen ses ur berättarens eget eller någon annan romanfigurs perspektiv analyserar Hellberg också några andra utdrag ur romanens första kapitel.

De verktyg Hellberg ger för att analysera empati används av Mats Thelander när han diskuterar framställningsformer i Stina Stoops novell *Ojura* (utgiven på Novellix) som delvis är skriven på västerbottnisk dialekt. När Thelander analyserar framställningsformer i denna dialektpräglade text ger han sig in på ett än så länge relativt outforskat område. Han kan konstatera att de dialektala inslagen är många i den direkta anföringen men i stort sett lyser med sin frånvaro i den indirekta. Den intressantaste frågan blir emellertid vad resten av novellen, hela 90 % av textmassan, egentligen består av. Räcker de traditionella termerna relation och fri indirekt anföring till för att beskriva det som blir kvar? Thelander besvarar frågan nekande. Det kan inte röra sig om fri indirekt anföring eftersom det inte klart är något som någon av personerna i novellen har sagt eller tänkt. Perspektivet blir också för starkt för att det skulle vara tillfredsställande att tala om relation. Med hjälp av bland annat Hellbergs markörer, men också utifrån dialektala drag, kan Thelander visa att perspektivet genomgående är flickan Sandras. För en sådan framställningsform föreslår han en helt ny term, *empatisk relation*.

Hur författare går till väga för att få fram känslor, engagemang och social indignation är föremålet för Kerstin Thelanders artikel om två 1800-talsnoveller, »Lindanserskan» av Zacharias Topelius och »Luftballongen» av Selma Lagerlöf. För att ta reda på detta använder sig Thelander av två delar av den systemisk-funktionella grammatiken. Samtidigt testar hon metodens användbarhet för att få fram stilistiska skillnader mellan författarna. Genom en analys av ideationella processer undersöker hon om materiella, mentala, relationella eller verbala processer dominerar i novellerna. Den andra analysen baserar sig på den så kallade appraisalteorin som undersöker engagemang och hur värderingar uttrycks i texter. Med sin metod kan hon urskilja två olika författarstilar. Topelius visar på yttre skeenden och låter läsaren i högre grad bedöma det som sker, samtidigt som han förmedlar en rätt svart-vit bild av personerna. Lagerlöf är mindre kategorisk men styr läsaren mer genom att visa på personernas tankar och känslor. Insikter i hur författarna går till väga kan alltså samtidigt förklara läsarens upplevelse av texten.

Ibland går skribenterna emellertid den andra vägen och startar från läsoplevelsen och frågar vad den beror på. Sådan är frågeställningen hos Anna Vogel som frågar sig om en kognitiv lingvistisk metod kan förklara varför Tomas Tranströmers metaforer kan sägas ge oss en ny bild av verkligheten. Hon utgår från Lakoff och Johnsons kognitivt lingvistiska teori om återkommande mönster och metaforer i vårt tänkande. Med denna utgångspunkt kan hon visa att Tranströmer i sin dikt »Nattboksblad», och även i sin övriga produktion, delvis följer men också bryter mot flera av våra invanda tanke-mönster. Han låter till exempel något konkret ersättas med något abstrakt, tvärt emot vad vi är vana med. Analysen blir övertygande då Vogel, genom att låta analysen utgå från en enda dikt, kan leda läsaren genom dikten bild för bild.

Carin Östman i sin tur undersöker om något i Selma Lagerlöfs språk kan förklara varför vi fortfarande grips av romanen *Kejsaren av Portugallien*. Hon har valt att studera gestaltande drag såsom konkretion, upprepning och jämförelser och de förväntningar på romanen som byggs upp i dess första kapitel. Genom de gestaltande dragen menar Östman att läsarens identifikation med huvudpersonen Jan Andersson byggs upp och därmed lusten att läsa vidare. Romanens märkliga titel som inte verkar ha något att göra med den berättelse som inleds i första kapitlet väcker sannolikt också läsarens nyfikenhet och behov av att få veta mer.

Aili Lundmarks frågeställning påminner om Östmans när hon frågar sig om det finns något i Elsa Beskows språk som kan förklara varför författaren fortfarande är så populär. Lundmarks metod är däremot kvantitativ. Hon har bland annat beräknat meningslängd, fundamentlängd, förekomst av dubbla satsled och N/V-kvot i fyra bilderböcker och fyra noveller av Elsa Beskow. Resultaten jämför hon med annan litteratur avsedd för barn i olika åldrar och med siffror hämtade från projekten Tal- och Skrivsyntax. Undersökningen kommer fram till att det som framför allt karakteriserar Beskows stil är muntlighet och variation i uttryckssätten. Den kvantitativa undersökningen är uppenbart en del av en större undersökning av Beskows stil. I slutet av artikeln nämner skribenten flera studier om bland annat ordval och samspel mellan bild och text som kunde komplettera den kvantitativa studien. Som läsare får man en känsla av att dessa kompletterande analyser skulle behövas för att på djupet förklara Beskows popularitet.

En annan i huvudsak kvantitativ studie är Lisa Holms artikel om rytm i romanprosa. Den artikeln är också den mest pedagogiska. Holm redogör noggrant för hur hon utfört sin undersökning och vilka fallgröpar man ska försöka undvika om man vill göra en liknande studie. Frågeställningen är djärv: kan man tala om rytm i prosa på samma sätt som i lyrik? För att ta reda på detta har hon beräknat styckelängd, meningslängd och längd på grafiska fraser (sådana som står mellan två skiljetecken) i första kapitlet i tio svenska romaner som utkommit efter år 2000. Med sina uträkningar har hon fått fram något som hon kallar neutral prosarytm hos författarna Jonas Jonasson, Henning Mankell och Stieg Larsson. Textexemplet som ges visar en neutral stil nära sakprosan. Holm för ett resonemang om att det sannolikt är innehållet som är det centrala i dessa goda underhållningsromaner medan språkdräkten kanske inte är deras bärande element. De övriga författarna låter sig inte på samma sätt kategoriseras. De textexempel som ges visar att samma värde, till exempel hög andel kolon, kan botten i sinsemellan väldigt olika texter. Som Holm konstaterar kan det som avviker göra det på många olika sätt. Diskussionerna kring de olika exemplen är intressanta men frågan är om metoden kan ge en rättvis bild av annat än den neutrala romanrytmen. Värdena för neutral prosarytm kan däremot ses som ett värdefullt bidrag till stilforskningen genom att de kan tjäna som jämförelsetal vid stilstudier av olika romaner. Man väntar med spänning på hur Holm tänker utvidga sin undersökning och eventuellt vidareutveckla sin metod.

Också Annika Hillboms undersökning är i hög grad kvantitativ. Precis som Holm är hon inte i första hand intresserad av specifika litterära texter utan av frågan hur författare gör för att gestalta känslor. Teoretiskt utgår hon, precis som Vogel, från den kognitiva lingvistik och närmare bestämt från den konceptuella metafor-teorin som menar att mänskligt tänkande är genomsyrat av metaforer. Utifrån det kända försöker vi förstå nya företeelser och utifrån det konkreta det abstrakta. Med denna teori som bakgrund undersöker hon om metonymen KÄNSLOR ÄR FYSISKA REAKTIONER förekommer i tre moderna

svenska romaner, som alla belönats med eller nominerats till Augustpriset under 2000-talet. Det visar sig att metonymen i genomsnitt förekommer på nästan varannan sida i samtliga romaner. I samtliga romaner är det också ofta glädje och rädsla som gestaltas genom fysisk rörelse. En intressant iakttagelse är att den stilistiska variation som förekommer hos författarna i deras sätt att formulera känslor, hänger ihop med perspektivet i romanen. I Torbjörn Flygts roman *Underdog* som har ett utifrån-perspektiv skildras till exempel hur rodnad ser ut. I Peter Fröberg-Idlings roman *Sång till den storm som ska komma*, där perspektivet är inifrån, är det i stället hur rodnad känns som gestaltas. I Lena Anderssons *Egenmäktigt förfarande* förekommer båda perspektiven.

Slutligen har begreppet intertextualitet som ursprungligen lanserades av Julia Kristeva på 1960-talet gett upphov till två intressanta men annorlunda artiklar i volymen. I Alva Dahls artikel studeras intertextualitet ur så många synvinklar att det inte vid en första genomläsning är helt enkelt att se hur de olika perspektiven hänger ihop. Enklarest är det att se intertextualiteten mellan Knut Hamsuns roman *Sult* och Eva Adolfssons roman *Förvandling*, som Dahl beskriver som en parafras på *Sult* eller som en »*lokalisering*, det vill säga en maximalt kulturellt anpassad översättning». Mellan dessa två romaner kan hon visa på både innehållsliga likheter på ett mer övergripande plan och stilistiska och berättartekniska likheter på lokalplanet. Analysen av intertextualiteten i artikeln begränsar sig emellertid inte till denna jämförelse utan handlar också om förhållandet mellan olika utgåvor av *Sult* och dess svenska översättningar *Svält*. För denna analys går Dahl in på språkliga detaljer som interpunktion och stavning. När vi talar om Hamsuns *Sult* talar vi egentligen om en abstraktion med kopplingar till ett nätverk av olika konkreta utgåvor och översättningar som har mött och möter läsare i olika tider.

Den andra artikeln som utgår från begreppen röstsamspel och intertextualitet är Christoffer Dahls och Andreas Nords artikel »Strindberg skriver för att slåss». Den är samtidigt den mest udda artikeln i volymen genom att den inte handlar om Strindbergs språk utan om hur han presenteras i läromedlet *Svenska timmar*. Författarna studerar vilka röster som kommer till tals i presentationen av Strindberg och vilken bild av honom som därigenom målas upp. Som citatet i rubriken visar framställs Strindberg som en polemisk samhällsdebattör. Artikeln utmynnar i en tankeväckande diskussion om de val en läroboksförfattare gör och vilka konsekvenser de kan ha för elevernas förhållande till litteraturläsning.

I min genomgång av artiklarna framträder bredden och initiativrikedomen hos skribenterna. Många av dem har velat testa nya metoder för att se om de den vägen kan säga något om specifika litterära verk och samtidigt om litterär stil mer generellt. I samtliga fall har metoderna gett svar på de frågor skribenterna ställt och genererat ny kunskap om hur stilistisk effekt skapas i verken. Bredden innebär emellertid också att boken framstår som något av ett smörgåsbord. De många infallsvinklarna visar med all tydlighet det som inledningsvis konstaterades, att stilistisk analys kan göras på många olika sätt.

Volymen visar också på vilket spännande material de litterära texterna utgör för en språkvetare. I inledningen skriver Östman att skribenterna hoppas att volymen ska kunna användas som läromedel vid högskolor. Som lärobok i stilistik på en lite mer avancerad nivå kommer den säkert att kunna inspirera många studenter till nya intressanta stilanalyser. Däremot kräver den vissa förkunskaper i stilistik och förmåga att sätta sig in i ibland ganska svåra lingvistiska teorier, som i de relativt korta artiklarna

inte kan förklaras så ingående. Men volymen riktar sig inte bara till studenter utan till alla som är intresserade av språkets roll i en skönlitterär text. Man hoppas verkligen att också litteraturvetare ville ta del av de resultat språkforskarna kommit fram till. Som Lagerholm (2008 s. 246) skriver är formen alltid en del av budskapet, vilket gör att många av de studier som presenteras i volymen kan bidra till de litterära tolkningarna av verken. Särskilt i fråga om Vogels analys av Tranströmers dikt och Thelanders av Stoors novell skulle man önska att någon litteraturvetare tog vid där språkvetarna stannar. Vad betyder det för tolkningen av dikten att Vogel kan visa att Tranströmer bryter mot våra invanda tankemönster eller för tolkningen av novellen att allt ses genom barnets ögon?

Litteratur

- Josephson, Olle, 1996: *Stilstudier. Språkvetare skriver litterär stilistik*. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
 Lagerholm, Per, 2008: *Stilistik*. Lund: Studentlitteratur.
 Nationalencyklopedin, stilistik. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/stilistik> (hämtad 2015-08-31)

Beatrice Silén

Könskonstruktioner och språkförändringar. Rapport från den åttonde nordiska konferensen om språk och kön, red. av Jenny Magnusson, Karin Milles & Zoe Nikolaidou. (Text- och samtalsstudier från Södertörns högskola 3.) 207 s. Södertörn 2015. ISBN 978-91-87843-23-5.

Den första nordiska konferensen om språk och kön ägde rum i Uppsala 1991. Därefter har lärosäten på följande orter varit värd för konferensen: Tromsø 1994, Köpenhamn 1997, Göteborg 2000, Helsingfors 2004, Uppsala 2006, Köpenhamn 2008 och nu senast Södertörn 2013. Det var alltså ett uppehåll på fem år innan Södertörns högskola tog värdskapet och ordnade den åttonde konferensen. Den nionde nordiska konferensen om språk och kön äger rum på Linnéuniversitetet i Växjö i oktober 2015. Konferensen välkomnar alla som arbetar med språk och kön inom olika forskningsfält och är en arena för att presentera och diskutera den nyaste forskningen i Norden inom språk och kön. Det är en viktig konferens både för att synliggöra den nordiska forskningen inom ämnet och för att diskutera framtidens teoretiska och metodiska utmaningar. Forskningen sker inte i ett vakuum utan i dialog med internationell forskning, där de nordiska länderna bör ha goda möjligheter att spela en viktig roll.

I Könskonstruktioner och språkförändringar. Rapport från den åttonde nordiska konferensen om kön publiceras tio artiklar, två av konferensens fyra plenarföredrag och åtta av de 27 sektionsföredragen. Fem av artiklarna, däribland de två plenarföredragen, är skrivna på engelska, och resterande fem på svenska. Det är en bra policy att ge utrymme för olika språk och publicera artiklar både på engelska och svenska; för att nå ut

internationellt är engelska ett bra val, men för att beskriva svenska förhållanden fungerar svenska ibland bättre.

Konferensvolymen inleds (efter en inledning av redaktörerna) med de två plenarföredragen och därefter följer de åtta sektionsföredragen i bokstavsordning efter författarnas efternamn. Den dispositionen fungerar bra. Det vore svårare att disponera efter vilken typ av frågor som beskrivs och diskuteras i de olika artiklarna. Ett starkt tema är feministisk språkpolitik, och tre av artiklarna handlar om det nya pronomenet *hen*, men i övrigt berörs olika teman.

I den första artikeln »Nordic perspectives on language and gender: Theoretical and methodological development during four decades» gör Stina Ericsson en genomgång av den teoretiska och metodologiska utvecklingen av fältet i de nordiska länderna, med början på 1970-talet. Forskningen inriktades till en början mest på kvinnor och kvinnors språk men teoretiskt har den utvecklats i olika riktningar. Ericsson beskriver och ger exempel på den teoretiska utvecklingen med hjälp av fyra olika teman och den metodologiska med två olika teman. Bland annat tar hon upp den intressanta frågan om vilken funktion forskningen ska ha, där man kan se två olika inriktningar. Politiskt motiverad och feministisk forskning anser att forskningen ska användas för att förändra samhället, medan andra motiverar sin forskning mer med att den ökar kunskapen om språk och kön. De sistnämnda betonar värdet av förklaring mer än förändring. Ericssons artikel ger en god bild av de 40 senaste åren och är en utmärkt ingång till resten av volymen.

Lann Hornscheidt diskuterar i »Trans_x_ing linguistic actions and linguistics» hur teoretisk utveckling inom fältet kan bidra till att forskningen blir en del av dagens antidiskriminerande politiska aktivism. Hen pläderar för att byta ut beteckningen 'gender and language research' som beteckning för fältet mot 'constructivist anti-discriminatory language analysis and politics'. Hen har ett konstruktivistiskt perspektiv på språk och diskriminering och anser att dagens språkforskning bidrar till diskriminering. Vi måste börja med att se på »structures of discrimination» i stället för t.ex. »genderism/sexism, racism, classism, ableism» och därigenom rikta fokus mot diskriminerande strukturer i stället för mot sociala kategorier. Hornscheidt betonar att forskningen kan och ska vara politiskt aktiv. Artikeln kan till en början upplevas som svårläst, särskilt för den som inte är van vid användningen av understreck som i *re_action*; mitt råd till den intresserade är att först läsa Daniel Wohans mycket intressanta avhandling (2015), där han tydligt förklarar sin användning av understreck (s. 10, not 3).

Gunilla Byrman beskriver i »Familjenyheter i svenska medielandskap. En jämförelse av text och genus över tid» hur genus konstrueras och hur barn, kvinnor och män skildras i dagstidningar och digitala medier under 1990-talet och 2000-talet. Hon jämför material från 1990-, 2000- och 2010-talet, och det material hon hämtar exempel från för sin analys är familjesidornas texter eller annonser om födelse och dop, bröllop och minnesord. Från 2010-talet använder hon också material från digitala medier: bloggar, webbsidor och facebook.

Den första artikeln om *hen*, nämligen »*Hen can do it! Effects of using a gender-neutral pronoun in recruitment*» är skriven av Emma A. Bäck, Anna Lindqvist och Marie Gustafsson Sendén. De har undersökt psykologiska konsekvenser av att använda *hen* i en rekryteringssituation. Uppfattas *hen* som könsneutralt? Väcker användningen av *hen* positiva eller negativa attityder? Språket i en jobbbanners kan vara mer eller mindre könsstereotyp, till exempel vad gäller hur den önskade kandidaten beskrivs. Materialet

samlades in på ett kreativt sätt; informanterna rekryterades nämligen vid Stockholms centralstation. De skulle bedöma en fiktiv sökande som beskrivits som *hen*, *den sökande*, *han* eller *hon*, liksom den person som sades ha skrivit värderingen. Hur uppfattas alltså en person som omtalas som *hen* och hur uppfattas den som använder *hen*?

Marie Gustafsson Sendén har också skrivit »‘She’ and ‘He’ in news media messages: Pronoun use reflects gender stereotypes» som beskriver hur *he* och *she* används i engelskspråkig nyhetstext. Materialet är Reuters news messages från 1996 och 1997, och undersökningen av frekvens visar att det förekom nio *he* för varje belägg på *she*. Antagligen är fördelningen något jämnare i dag, men det kan dröja länge tills det finns lika många belägg på *she* som på *he* i olika typer av texter. Med hjälp av LSA (latent semantic analysis) gjordes också en semantisk analys som bland annat visade att de ord som associeras till *she* är mer könsstereotypa än de som finns i kontexten kring *he*.

I »‘Du är vad du heter?’ A critical approach towards a structuralist perception of personal names» diskuterar Evelyn Hayn vad våra personnamn bär med sig för betydelse om bland annat kön och etnicitet. Hon analyserar namn och namngivning både i Tyskland och Sverige och hävdar att namngivning kan ha starka diskriminerande effekter. Hon pläderar för att vi måste reflektera över att betydelse som den uttrycks genom förväntningar på grund av kategorisering inte är något givet, utan betydelsen förhandlas och konstrueras; det är nödvändigt att agera mot diskriminering på olika sätt beroende på kontext och de involverade personernas sociala status. Dessutom är det intressant att se hur *they* och *their* kan användas könsneutralt i stället för ett personligt pronomen i singularis; första meningen börjar »When *their* father», där *their* syftar på *en* person.

Mats Landqvist analyserar i »En vit man, stor och stark: Positioneringar inom polisen» hur deltagarna i ett fokussamtal positionerar sig och andra i relation till sociala faktorer som kön, ras, etnicitet och ålder samt till yrkesrollen. En tidigare enkät hade visat att »många poliser ofta tar upp sexism som ett genomsyrande problem i polisorganisationen men mer sällan andra diskrimineringsgrunder». Social positionering som kvinna eller man är de enda som förekommer i samtalet. Landqvist beskriver sin fokusgruppsanalys på ett intressant och tydligt sätt och visar hur samtalet kretsar kring tre huvudsakliga konstruktioner av kön, nämligen »Män är tuffa, kvinnor pratar», »Män äger verksamheten, kvinnor är en minoritet» och »Män kommunicerar ändamålsenligt».

I »Feministisk språkplanering under den andra vågens kvinnorörelse: Exempen Grupp 8 och den offentliga språkvården» analyserar Lena Lind Palicki och Karin Milles hur den svenska kvinnorörelsen förhöll sig till språk och språkfrågor under 1970-talet. Den pilotstudie som beskrivs i artikeln bygger dels på material från Grupp 8 och dels på språkvårdsmaterial. I Grupp 8-materialet ingår en intervju med Ebba Witt-Brattström, som var verksam i 1970-talets kvinnorörelse, och arkivmaterial från Riksarkivets Grupp 8-arkiv. I språkvårdsmaterialet ingår för det första intervjuer med två språkvårdare, Birgitta Lindgren och Catharina Grünbaum, verksamma under den andra vågens kvinnorörelse, för det andra texter från tre av dåtidens språkvårdare och för det tredje språkfrågor som finns i Språknämndens arkivmaterial. Ett resultat är att Grupp 8 inte diskuterade språkfrågor i någon större utsträckning, men att språket användes och analyserades som bärare av patriarkala strukturer och som politiskt redskap. Hos den offentliga språkvården stod bara formfrågorna i fokus och utan att se frågorna som feministiska har språkvården ända sedan 1970-talet drivit en könsneutral linje. Funktionen har stått i fokus då man har velat sträva efter ett språk som är enkelt att använda.

Alexis Rancken redogör i »Ett ’knepig’ men ’fenomenalt’ pronomen: Förhållnings-sätt till *hen* hos personer med queer identitet i Sverige och Finland» för queerpersoners användning av och attityder till könsneutrala pronomen, med fokus på *hen*. Informanterna, 56 personer i Finland 2012 och 155 personer i Sverige 2013, har besvarat en enkät. Undersökningen visar bland annat att *hen* är väl etablerat hos personer med queer identitet och att attityderna till pronomenet är övervägande positiva, men i vissa situationer ses *hen* som problematiskt.

Volymens sista artikel »Queerande språkkritik: En jämförande analys av argument för svenskans *hen* och tyskans persons substantiv med inskjutet understreck» är skriven av Magnus P. Ångsdal. Utifrån ett språkkritiskt perspektiv jämför han argumenten för det könsneutrala *hen* i svenskan och det nya sättet att skriva personbeteckningar med ett inskjutet understreck i tyskan. Intressant är att *hen* har debatterats mycket i den offentliga debatten, medan understrecken mest har varit en fråga för »akademiker och/eller vänstersinnade aktörer med ett queerteoretiskt intresse för köns- och identitetspolitik». Ångsdal beskriver tre argument som har anförts till stöd för *hen*: en språkekonomisk lösning, ett sätt att utmana konserverande könsroller språkligt och ett språkligt medel i kampen mot tvåkönsmodellen som sådan. Argumenten för understreck är att bryta med tvåkönstänkandet och demonstrera det konstruerade i köns- och andra identitetskategorier.

Konferensvolymen ger en god bild av hur den nordiska forskningen om språk och kön har växt fram och hur fältet ser ut idag med en stor bredd vad gäller ämnen, teorier och metoder. Den fyller en viktig funktion genom att sprida den kunskap som finns och inspirera till fortsatt intresse för och forskning om språk och kön. Förhoppningsvis kan den nordiska forskningen om språk och kön fortsätta vara en viktig aktör också internationellt.

Litteratur

Wojahn, Daniel, 2015: Språkaktivism. Diskussioner om feministiska språkförändringar i Sverige från 1960-talet till 2015. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 92.) Uppsala.

Eva Sundgren

»I döda profeters sällskap» Tankar kring en nordistisk lundarapsodi

Teleman, Ulf: Nordister och nordistik i Lund – från 1860-tal till 1930-tal. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 73.) 201 s. Lund 2015. ISBN 978-91-87833-26-7.

Ämneshistorisk reflexion var generellt sett ovanlig inom nordistiken före 1980. Runt denna tidpunkt kunde man emellertid ta del av två debattinlägg som – utifrån diametralt skilda tidsperspektiv och med helt olika syften – signalerade något som i efterhand ter sig som ett genombrott. Lennart Moberg beskrev (1978–79) det dynamiska förloppet vid junggrammatikens genombrott i Uppsala hundra år tidigare. De kvardröjande effekterna av samma skeende hundra år senare skisserades samtidigt av Ingela Josefson (1978) i en uppmärksammarad karakteristik av vårt stora och ärevördiga ämne som en segt överlevande 1800-talsdisciplin, stelnad i en vetenskapligt steril tradition. Flera följande debattinlägg utvecklade sedan perspektiven, delvis i ämneshistorisk riktning. Närmast den fullskaliga historiken nådde väl en större översikt över »den nordiska lingvistikens» historia (Hovdhaugen 2000). Svensk nordistik hade med denna debatt slutgiltigt passerat den brytpunkt i sin utveckling då det s.k. metaperspektivet – måhända plötsligt och oväntat – blir intressant. Det var det knappast i äldre skeden, präglade av upprepade paradigmgrenombrott och ständigt nya upptäckter.

En äldre och större del av ett sådant tidigare skede är temat i Ulf Telemans nyligen publicerade monografi om professorerna och deras miljö under lundanordistikens första åtta decennier, eller grovt sett perioden 1860–1940. Ingen heltäckande ämneshistorik alltså – inte ens en lundensisk sådan – däremot kanske den mest betydande insatsen hittills i genren (alltså utöver den delvis annorlunda upplagda Hovdhaugen 2000). Det vederligen enda till innehåll och format i någon mån liknande som presterats tidigare är en intressant berättelse om den finländska ämnesstraditionen i Åbo och Helsingfors (Lilius 2008). Dagens svenske nordist, lundensare eller inte, bjuds i Telemans text ytterligare tankeväckande läsning – därtill nöjsam underhållning.

Telemans historiska utgångspunkt är ständsriksdagens beslut 1858 att inrätta professorer i ett nytt universitetsämne, ägnat modersmålet, i Uppsala och Lund. Ämnet kom, efter en i vår tids backspegel tankeväckande diskussion, att kallas Nordiska språk – alltså inte Svenska språket!

I det inledande kapitlet, rubricerat »Ramverket», skisseras i breda penseldrag några viktiga milstolpar i epokens akademiska historia i Sverige. Universitetsstatuterna 1852 reglerade professorernas tjänsteåligganden samt fastställde deras fundamentala rätt – och plikt – att utforma sin undervisning enkom efter sina disciplinens vetenskapliga behov, obundna av futiliteter som formella examensfordringar och hänsyn till yrkeslivets krav. Väsentlig var bara de studerandes utveckling av ett sant vetenskapligt tänkande. I denna anda formades den humboldtska akademiens själ: forskarens syn på tingen, inte skollärarens eller ämbetsmannens, bestämde substansen i de lärdomar de studerande förväntades inhämta. Periodens större nymodigheter nämns och kommenteras: uppdelningen av den filosofiska fakulteten på en humanistisk och en naturvetenskaplig sek-

tion; kollegialt baserat sakkunnigförfarande vid professorstillsättningar; licentiatexamen ovanför kandidatnivån; filosofisk ämbetsexamen för läroverkslärare (fil. mag.); seminarieverksamhetens uppdelning på ett lägre och ett högre stadium, med sikte på lärar- resp. forskarutbildning. Allt i allt handlar det om framväxten såväl av det moderna svenska universitetets kunskapsideologiska fundament som av det utbildnings- och examenssystem som i över ett sekel satte den yttre ramen för dess verksamhet. Bådadera lever i friskt minne hos svenska akademiker födda under förra halvan av 1900-talet, de må nu ha varit studenter i Lund eller annorstädes i riket.

Det andra kapitlet ägnas studier och undervisning i det nya ämnet. Teleman beskriver det lärostoff som i den skisserade universitetskulturen mötte den unge nordistnovisen i föreläsningar, kurser och seminarier. Det var följdriktigt tvärs igenom präglad av ämnets ursprungliga forskningsinriktning. Denna var på en gång junggrammatiskt och »skandinavistiskt» präglad: ljud- och formhistoria, exemplifierad huvudsakligen i klassisk isländsk text, i sagor, edda och skaldedikt. Också den svenska medeltidens litterära paradnummer, med Äldre Västgötalagen i centrum, var viktiga, medan yngre skedens språk och litteratur åtminstone i praktiken ägnades ett ytterst förstrött intresse. Effektfullt konfronterar Teleman ett personligt vittnesbörd – lundanordisten David Kornhalls avskedsföreläsning 1995: »Att studera språk i Lund runt 1950», en mycket livfull och reflexionsdiger text – med sina egna hågkomster. Kornhall och Teleman minns samma verklighet och tolkar den nog i grunden på samma sätt, om också med smärre variationer i upplevelsen. Bakom den distanserat klarögd beskrivningen av ett esoteriskt kunskapsideal anar man ändå hos båda såväl fascinationen inför det påbjudna stoffet som en kanske halvt motvillig respekt: i denna miljö fostrades trots allt generationer av kompetenta lärare och dugliga ämbetsmän.

Bokens dominerande tema är periodens fem lundaprofessorer i ämnet. De behandlas i de båda senare av de fyra kapitlen, rubricerade »Persongalleriet» resp. »Professorernas forskning», och är i tidsföljd i respektive kapitel: Theodor Wisén (1835–1892), betecknad »grundläggaren»; K. F. Söderwall (1842–1924), »ordboksmästaren»; Axel Kock (1851–1935), »ljudhistorikern»; Elof Hellquist (1864–1933), »etymologen»; Emil Olsson (1876–1937), »den träge arbetaren i vingården» (det sistnämnda ett något förminskande epitet, som inte helt rimmor med Telemans omdömen i slutkapitlet).

I det tredje kapitlet ligger fokus på privatpersonerna. Teleman bjuder här på stoff som man normalt sällan möter i traditionell lärdoms-historisk framställning, och då bara kortfattat och en passant. Som källor nämns främst nekrologer, biografisk litteratur och universitetsarkiv, till en del också material av mer anekdotisk karaktär, allt »läst mellan raderna». I det fjärde och betydligt längre kapitlet bygger framställningen däremot på läsning och värdering av valda delar av de biograferades vetenskapliga produktion.

Vi möter sålunda den äldste av de fem, Theodor Wisén, som en drivande och duglig forskningsentreprenör och klarsynt förnyare av undervisningen, en jordnära, synnerligen konservativ, stundom barsk och smått excentrisk herre, besjälad av högstämda ideal, dock måhända inte helt humorfri. Som forskare var Wisén en pionjär i svensk textfilologi, kanske ingen förstarangsfigur, dock fullt trovärdig i rollen som »grundläggaren» av en modern vetenskaplig disciplin i den miljö han verkade i.

Efterträdaren K. F. Söderwall, den monumentalala medeltidsordbokens upphovsman, förkroppsligar i mycket Wiséns motsats. Teleman tecknar med lätt, ibland halvt ömsint ironi porträttet av en extremt timid och socialt tafatt »mammbö» – men också av en

klarögd språkhistoriker och framför allt en ovanligt skarp lexikograf med väldig arbetskapacitet. Läsaren blir varse, med eller utan förvåning, att Söderwalls egen litterära horisont sträckte sig vida utöver medeltiden, liksom att han faktiskt omgav sig med ett icke obetydligt kontaktnät och anförtroddes centrala funktioner i stora och bestående projekt i en växande forskningsmiljö på nationell nivå.

Axel Kock, den internationellt ryktbare »stjärnforskaren», behandlas med väl balanserad högaktning. Vi möter en privatförmögen hypokondriker, bortklemad från barndomen av äldre tanter, självupptagen och inte så lite fåfång. Sin rang som den svenska ljudhistoriens nestor erövrade han genom mångsidig och skarpsinnig artikulation av det junggrammatiska paradigmet, utvecklad i en ofantlig produktion. Teleman antyder pionjärgärningen i kort demonstration av den klara och banbrytande struktureringen av flera stora klassiska komplex i svensk ljudhistoria: tonaccenterna; vokalharmoni och vokalbalans; omljud och brytning. Kock satte det mesta av den ljudhistoriska ramen för samtliga följande forskargenerationers arbete inom fält som språkhistoria, etymologi, dialektologi och namnforskning. Jämte Adolf Noreen i Uppsala kan han sägas från sin lundsiska horisont förkroppsliga det svenska universitetsämnet Nordiska språk i dess mest »klassiska» gestalt. Den nutida nordist som tycker sig någorlunda »kunna sin Wessén» blir eftertryckligt påmind om att det han/hon i verkligheten »kan» nog är mindre Elias Wessén än en till hanterligt format kondenserad Axel Kock. Själve Noreen kan då stundtals te sig förpassad till något av en sekundärposition. Samtidigt framhåller Teleman det tidsbundna och i dag passerade i Kocks tänkande. Det är också mycket – bl.a. bristen på fonetisk precision i resonemangen kring språkljud, liksom frånvaron av kvantitativ dokumentation av observerade data: bruk av statistik i språkforskningen tillhörde då fortfarande framtiden. Senare landvinningar i ljuset av andra sätt att teoretiskt och metodiskt angripa samma materier framstår därmed i skarpare relief.

Inför Elof Hellquist – känd hos en bredare allmänhet väl främst som den grundlärde upphovsmannen till den stora ordbok som alltjämt är standardverket i svensk etymologi – har Teleman, förefaller det nog, haft svårast att uppåda den solidariska förståelse som han annars lyckas så väl med. Hellquist framstår här i föga tilltalande dager: grinigt konservativ, rentav aggressivt reaktionär (»antimodernist») med Telemans mer hovsamma ordval, som examinator småsint och elak. Även i bilden av den obestridligen habile forskaren framträder dragen av låsning vid fixerade tankemönster, liksom en viss summarisk raskhet i behandlingen av svåra problem i namnforskning, ordbildning och etymologi. Hellquists djupa och breda lärdom och hans etymologiska skicklighet erkänns dock.

Porträttet av Emil Olson är varmare: »en trög och vänlig farbror i vattentäta galoscher», det tycks vara den etablerade bilden bland dem som kände denne trygge urskänning, och den bekräftas väl i bilden av privatmannen. Men också forskaren tecknas med betydande respekt: Emil Olssons förklaringar till framväxten av fenomenen som den tredje svaga verbkonjugationen (*nå – nådde – nått*) och *den* som anaforiskt pronomen, liksom hans försök att revidera dateringen av medeltidsdiken *Flores och Blanzeflor* (som han gav ut), har alla med rätta kritiserats eller tillbakavisats, men Teleman ser ändå Olssons insatser som kvalificerade och dristiga incitament till »spännande diskussion».

Teleman är som sagt solidarisk med sina biografiska objekt, utan att hemfalla åt nekrologpanegyrik. Den konsekventa fördelningen på personen och gärningen, avhandlade i två separata kapitel, är ett lyckat grepp. Någon otillbörlig »nyfikenhet» bakom det

tredje kapitlets personfokusering – Telemans uttalar själv visst bekymmer på den punkten – kan i varje fall anmäla inte se. Porträtten är utförda med en tilltalande blandning av värme och humor, insikt och distans. Var och en av de fem lärda herrarna framstår i läsarens samlade upplevelse i ganska magnifik helfigur.

Mellan gamle Wisén och oss skiljer ett drygt århundrade, en tidrymd som i denna livfulla personkavalkad blir påtaglig. Samtidigt kan den kännas mycket kort. Efter avslutat umgänge med de »döda profeterna» i Telemans tredje kapitel tycker man sig verkligen ha fått vistas en liten stund i ett sällskap som, om också sedan länge förpassat till skuggorna, ändå på något svårbestämbar sätt verkar förunderligt bekant. Intrycket betingas givetvis till icke ringa del av den prägling som dessa figurers vetenskapliga verk avsat i den traditionellt fostrade nordistens inre värld. I anmälares fall förstärks upplevelsen av minnena från en med Kornhall och Telemans en gång länge delad lundamiljö. Men frågan är om sådant räcker för att förklara igenkänningseffekten. Sannolikt speglas i denna brokigt sammansatta lundensiska professorskvintett, komponerad av slumpen, inte så litet av andan i hela periodens akademiska kultur – i Sverige, kanske i Norden, rentav i Europa.

Bara med lätt hand berör Telemans en famös affär kring förra sekelskiftet. Historien kastar onekligen en av de kallare skuggorna över den lilla lärdomsstadens gemytliga idyll. På 1970-talet avslöjades en omfattande sentida manipulation i en isländsk medeltidshandskrift (den s.k. stockholmska homilieboken). Texten hade utgivits hundra år tidigare av Theodor Wisén. Utgivarens akribi kritiserades i samtiden skarpt av Wiséns lärjunge Ludvig Larsson. Tydligt har »någon» (Telemans formulering) i efterhand omintetgjort underlaget för Larssons kritik genom att, med eget bläck, helt fräckt »korrigera» själva handskriftsdokumentets språkform på de aktuella textställena, i överensstämmelse med utgåvans läsningar. Skuldfrågan i saken må vara oklar, intressefördelningen är det inte. Tilltaget räddade på sin tid Wiséns professorliga anseende; för den unge Larsson omöjliggjorde det sannolikt en fortsatt akademisk karriär. Telemans berättar om, citerar t.o.m. utdrag ur, den hätska slagväxlingen mellan Wisén och Larsson. Den postumt avslöjade manipulationen nämns däremot bara i det fjärde kapitlet, under den lakoniska beteckningen »en sorglig final» – med de adekvata referenserna för vidare information i saken men utan synliga konsekvenser för personteckningen. Läsaren får döma själv, tycks Telemans ha resonerat. Det är förstås en korrekt hållning. Och ändå: i kategorin akademiska justitiemord hör ju fallet Wisén–Larsson, ännu efter mer än hundra år, faktiskt till de ruskigare.

Telemans berättelse om dessa fem professorer och deras miljö tecknar lundaversionen av den »andra guldåldern» i vår disciplin. Den första är med ett sådant synsätt den karolinska på 1600- och det tidiga 1700-talet. I den har både uppsala- och lundanordistiken ytterst sina rötter. Vi ser nu med förväntan fram mot lika inspirerande skildringar av vårt ämnets liv under nordligare luftstreck.

Nordistikens historia är inte längre oskriven. Färdigskriften blir den aldrig.

Litteratur

Hovdhaugen, Even (red.), 2000: *The history of linguistics in the Nordic countries*. (Finska vetenskaps-societeten.) Helsingfors: Societas scientiarum Fennica.

- Josefson, Ingela, 1978: Traditionen svensk nordistik. I: T. Forser (red.): *Humaniora på undantag? Humanistiska forskningstraditioner i Sverige*. Stockholm: PAN/Norstedts. S. 108–124.
- Lilius, Pirkko, 2008: *The history of Scandinavian language studies in Finland 1828–1918*. (Finska vetenskaps-societeten 13 a.) Helsingfors: Societas scientiarum Fennica.
- Moberg, Lennart, 1978–79: Om den nordiska språkvetenskapen i Sverige för hundra år sedan. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 101–102. S. 53–71.

Lars Wollin

Författarna i detta nummer

- Bylin, Maria, fil.dr, språkvårdare i svenska, Språkrådet.
- Eriksson, Olof, professor em. i franska med inriktning mot språkvetenskap, Linnéuniversitetet.
- Fremer, Maria, fil.mag., doktorand vid Finska, finskugriska och nordiska institutionen, Helsingfors universitet.
- Hillbom, Annika, fil.dr, lektor i svenska språket vid Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Holm, Lisa, professor i svenska språket, Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.
- Josephson, Olle, professor i nordiska språk, Institutionen för svenska och flerspråkighet, Stockholms universitet.
- Karlsson, Susanna, fil.dr, språkvårdare i svenska, Språkrådet.
- Ledin, Per, professor i svenska, Institutionen för kultur och lärande, Södertörns högskola.
- Lind Palicki, Lena, fil.dr, språkvårdare i svenska, Språkrådet.
- Lindqvist, Yvonne, docent, lektor i översättningsvetenskap, Tolks- och översättarinstitutet, Institutionen för svenska och flerspråkighet vid Stockholms universitet.
- Machin, David, professor i medie- och kommunikationsvetenskap, Institutionen för humaniora, utbildnings- och samhällsvetenskap, Örebro universitet.
- Olofsson, Arne, professor em. i engelska med språkvetenskaplig inriktning, Göteborgs universitet.
- Palmér, Anne, fil.dr, lektor i svenska, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Scheglov, Andrej, fil.dr, forskare vid Institutet för allmän historia, Rysslands vetenskapsakademi.
- Silén, Beatrice, professor vid Finska, finskugriska och nordiska institutionen, Helsingfors universitet.
- Sundgren, Eva, professor i svenska språket med inriktning mot sociolingvistik, Akademin för utbildning, kultur och kommunikation, Mälardalens högskola.
- Vigsø, Orla, professor i medie- och kommunikationsvetenskap, Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet.
- Wojahn, Daniel, fil.dr, lektor i svenska, Institutionen för kultur och lärande, Södertörns högskola.
- Wollin, Lars, professor em. i svenska språket, Uppsala universitet.

